

Khuvhanganyo ya Mañwalwa

TSHIVENDA

LUAMBO LWA HAYANI

THEMO YA 1 & 2

GIREIDI YA

3

Khuvhanganyo ya Mañwalwa

GIREIDI YA 3 | THEMO YA 1 & 2

TSHIVENDA

**Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)**

This work is licensed under a **Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0)**.

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

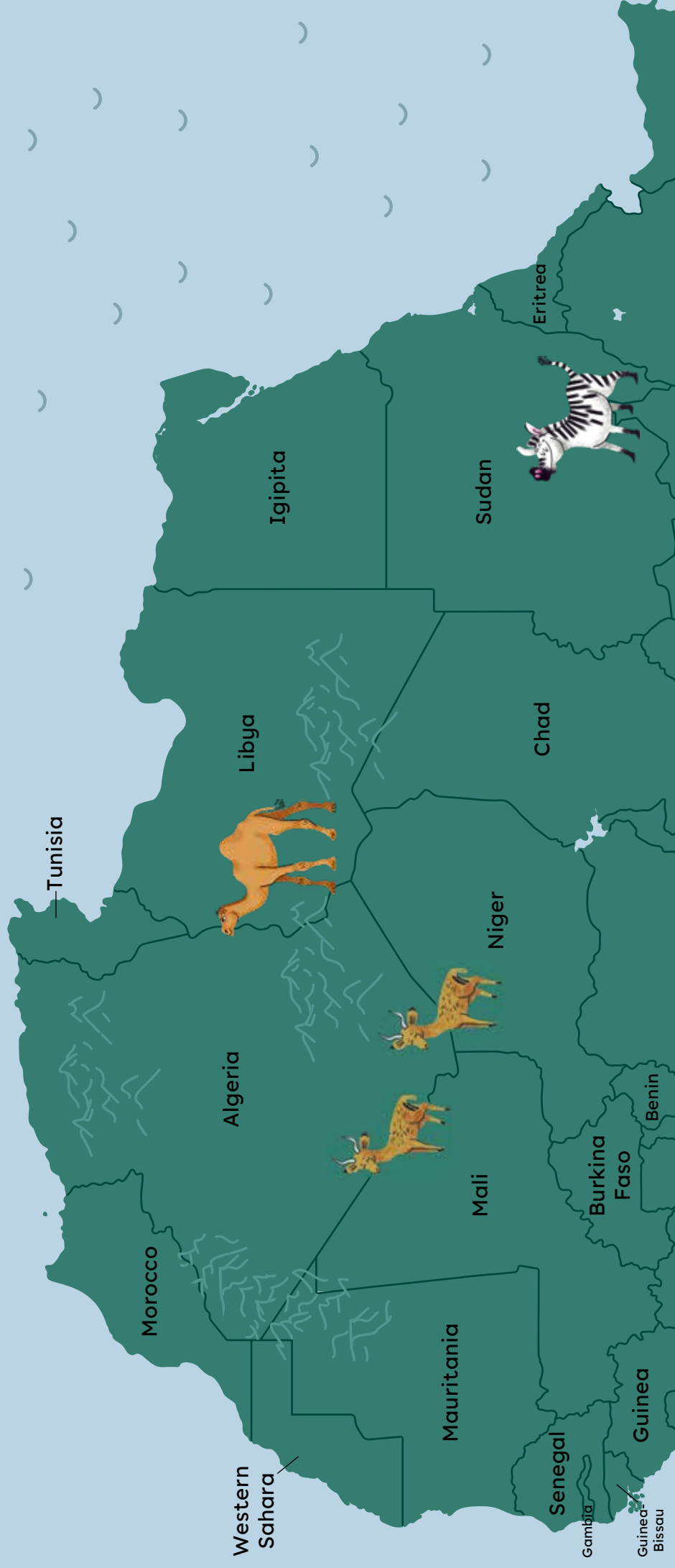

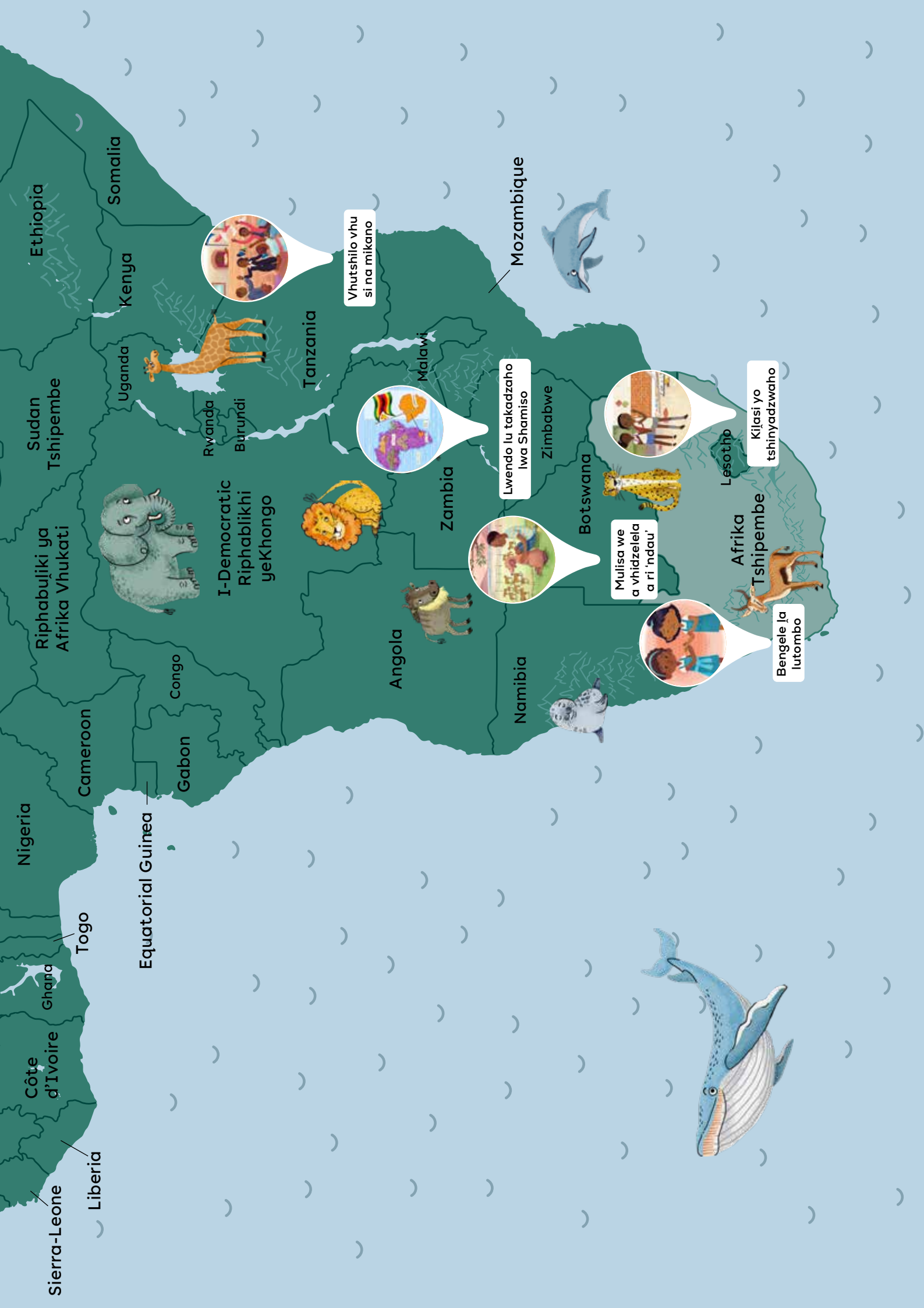

THEMO YA 1

MEPE WA AFRIKA

MEPE WA LIFHASI

Nyendo dza
Mashudu

Asia

Malala u
lwela pfhunzo

Danzhe la
Pacific

Europe

Afrika

Danzhe
la Indian

Australia

Antarctica

THEMO YA I ZWIṬORI

1. Lwendo lu takadzaho lwa Shamiso

1

2. Nyendo dza Mashudu

15

3. Kĩlasi yo tshinyadzwaho

29

4. Mari Copeny: Sole ĩa maḡi

43

5. Bengele ĩa lutombo

57

6. Mulisa we a vhidzelela a ri ‘ndau’

71

7. Vhutshilo vhu si na mikano

85

8. Malala u lwela pfhunzo

99

TSHITORI TSHA 1 LWENDO LU TAKADZAHO LWA SHAMISO

Thero: Ri fara nyendo

Siangane ya mafhungo

- Tshitori itshi ndi tshitori tshi tanganyaho tshitori tsha ngoho na tshitori tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Zimbabwe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno. Kha tshitori tshothe itshi, Muanevadendele (muaneva muhulwane) u guda na u elekanya nga zwe zwa bvelela kale.
- Hetshi tshitori tshi do thusa vhagudi vhavho uri vha gude zwinzhi nga fhethu hu no pfhi Great Zimbabwe hu re shangoni la Zimbabwe. Ndi fhethu ha vhukuma!

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Tshitorini itshi, Shamiso u ya u dala matongoni/marubini a re hone zwa vhukuma hu no pfhi Great Zimbabwe.
- Matongoni ndi fhethu ha kale, hune ha vha na matumba a zwifhato zwo khukhumuwaho kana fhethu he vhatu vha vha vha tshi dzula hone kalekale.
- Matongo ndi fhethu hu sa fani na hunwe hune muthu a nga ya a dala ngauri a fana na tshibulebule tsa divhazwakale: A ri thusa u guda nga kutshilele kwa vhatu vha misi ya kale, zwe vha fhatu, na uri ndi zwifhio zwe zwa vha zwa ndeme kha avha vhatu.

Tshirathedzhi tsha: U humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muhwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi talutshedze thwii, nga u shumisa lusevhegi kha tshitori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa thalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhalu, na u pfhesesa tshitori na vhabvumbedzwa khwiye.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
3, 1	Musi vhe ndilani, ho swika he vha awela fhethu hu no pfhi Great Zimbabwe. Shamiso a vula inthanethe a sedza fhethu hu no pfhi 'Great Zimbabwe'. O guda uri kalekale afha fhethu ho vha hu dorobo khulu na hone u musanda.	Ndi tou humbulela uri Shamiso ha athu vhuya a ya Great Zimbabwe, ngauri o wanulusa uri ndi fhethude nge a tou thoma a vhala kha inthanethe.
7, 1	Mutshimbidzi wavho o thoma nga u vha isa kha kumuziamu kutuku. "Tshiṇwe na tshiṇwe tshi re afha nga ngomu tshi bva marubini." ndi uyu mutshimbidzi a tshi vha vhudza.	Mimuziamu ndi fhethu hune zwithu zwi no kunga dzangalelo kana zwi re na ndeme zwa vhewa hone. Ndi tou humbulela uri Great Zimbabwe ho vha hu fhethu hu re na ndeme ngauri zwithu zwe zwa wanala afha fhethu zwo vhewa muziamu.

“Yooo! Ndi havhudi!” u a humbula. O vhona hu u lenga u vhona fhethu ha vhomakhulukuku wawe.

“Great Zimbabwe ho fhatwa nga vhomakhulukuku washu vha vha Shona.” O vhudzwa nga khotsi awe. “Musi ndi tshee mutuku , Zimbabwe ho vha hu tshi pfhi Rhodesia hu tshi vhusa ma British. Muvhuso wo vha u sa todi vhathu vha tshi zwi divha uri ndi vhathu vha Afrika vho fhataho fhethu afho hu nyanyulaho,” ndi khotsi awe vha tshi amba.

Musi vha muṭa vha tshi swika Great Zimbabwe, Khotsi a Shamiso vha imisa goloi vha ya hu no rengiswa thikithi. Vha vhuya na thikithi dzavho na mutshimbidzi wa vhaendela mashango.

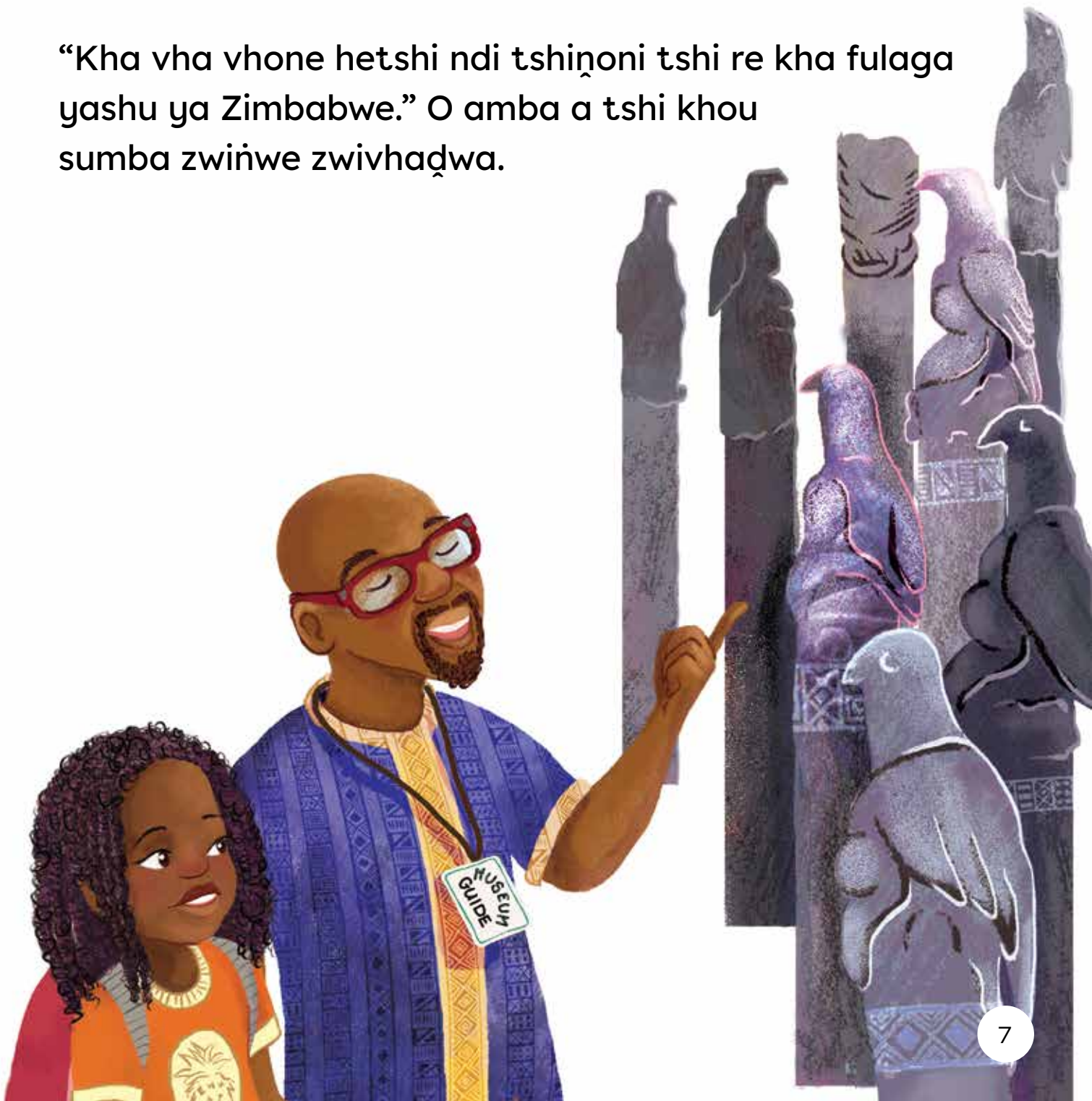
“Vho ṭanganedzwa Great Zimbabwe,” hu amba mutshimbidzi. “Hafha fhethu ho fhaṭiwa miṁwaha ya maḍana yo fhiraho mathomoni a ḍaṁwaha ḽa vhu11!”

Mutshimbidzi whavo o thoma nga u vha isa kha kumuziamu kutuku. “Tshiṅwe na tshiṅwe tshi re afha nga ngomu tshi bva marubini.” ndi uyu mutshimbidzi a tshi vha vhudza.

Tsha u thoma o vha sumbedza zwiṅoni zwo tou vhaḍiwaho. “Hezwi zwiṅoni ndi tshiga tsha khosi dzavho dza kale,” ndi musi a tshi amba.

“Kha vha vhone hetshi ndi tshiṅoni tshi re kha fulaga yashu ya Zimbabwe.” O amba a tshi khou sumba zwiṅwe zwivhaḍwa.

Musi vha tshi khou mona nazwo, Shamiso o vhona malungu a musuku na vhurale ha koporo. “Vhathu vhe vha vha vha tshi dzula hafha vho vha vho pfhuma nga musuku,” hu talutshedza mutshimbidzi.

“Hayo malungu o vha a tshi bva China!” mutshimbidzi a isa phanda, a tshi khou sumba kha mañwe a u naka e nga ngomu ha tshifaredzi. “Hezwi zwi ri vhudza uri vhathu vhe vha vha vha tshi dzula hafha vho vha vha tshi bindudza mashangoḁavha!”

“Eee! Zwo vha zwi zwavhuḁi!” hu humbula Shamiso, a tshi khou vhona malungu a vhomakhulukuku wawe.

Vha kona u ya kha luvhondo luhulu lwa tshitendeledzi.

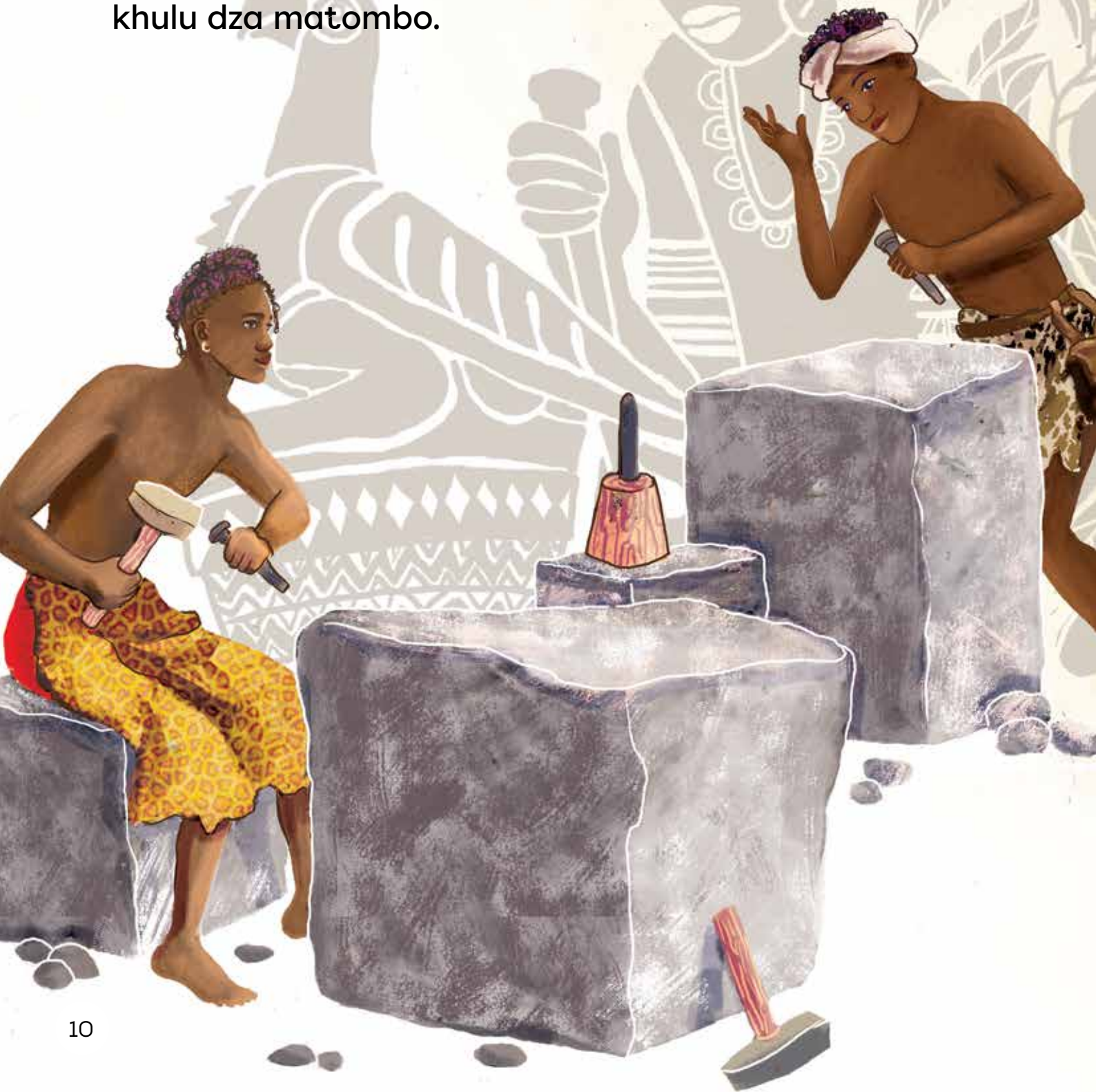
“Holu luvhondo lu pfhi ‘Great Enclosure’ ho vha hu hayani ha mahosi a vhafumakadzi,” ndi mutshimbidzi a tshi talutshedza.

A isa phanda a ri, “Zimbabwe lo rinwa nga murahu ha hetshi tshivhumbeo tshihuluhulu. Zimbabwe zwi amba nndu ya mbaba dza matombo mahulu sa heli.”

Khotsi a Shamiso vho kwatama vha mu hevhedza,
“hetshi ndi tshone tshivhumbeo tsha tombo
tshihulwanesa Afrika - sa phiramidi dza Igipita.”

“Yoo! Ndi zwavhudi!” ndi Shamiso a no khou humbula,
a tshi khou humbula nga ha vhomakhulukuku wawe
vha tshi fhaṭa mbondo
khulu dza matombo.

Zwi tevhelaho mutshimbidzi a vha isa kuvhunduni kutuku. “Hafha ho fhatululwa, zwino vha nga kona u vhona uri nngu dze vha vha vha tshi dzula khadzo zwenezwo kale dzo vha dzo tou ita hani hafha Great Zimbabwe,” ndi musisi a tshi talutshedza. Vho dovha hafhu vha vhona na tshigwada tsha vhatshini.

“Havha vhatshini vha khou shuma u vhulunga mitshino yavho ya kale!” ho amba mutshimbidzi.

“Hee vhathu!! Ndi zwavhuqi!” hu hambula Shamiso, a tshi khou hambula nga ha nyimbo na mitshino ya vhomakhulukuku wawe.

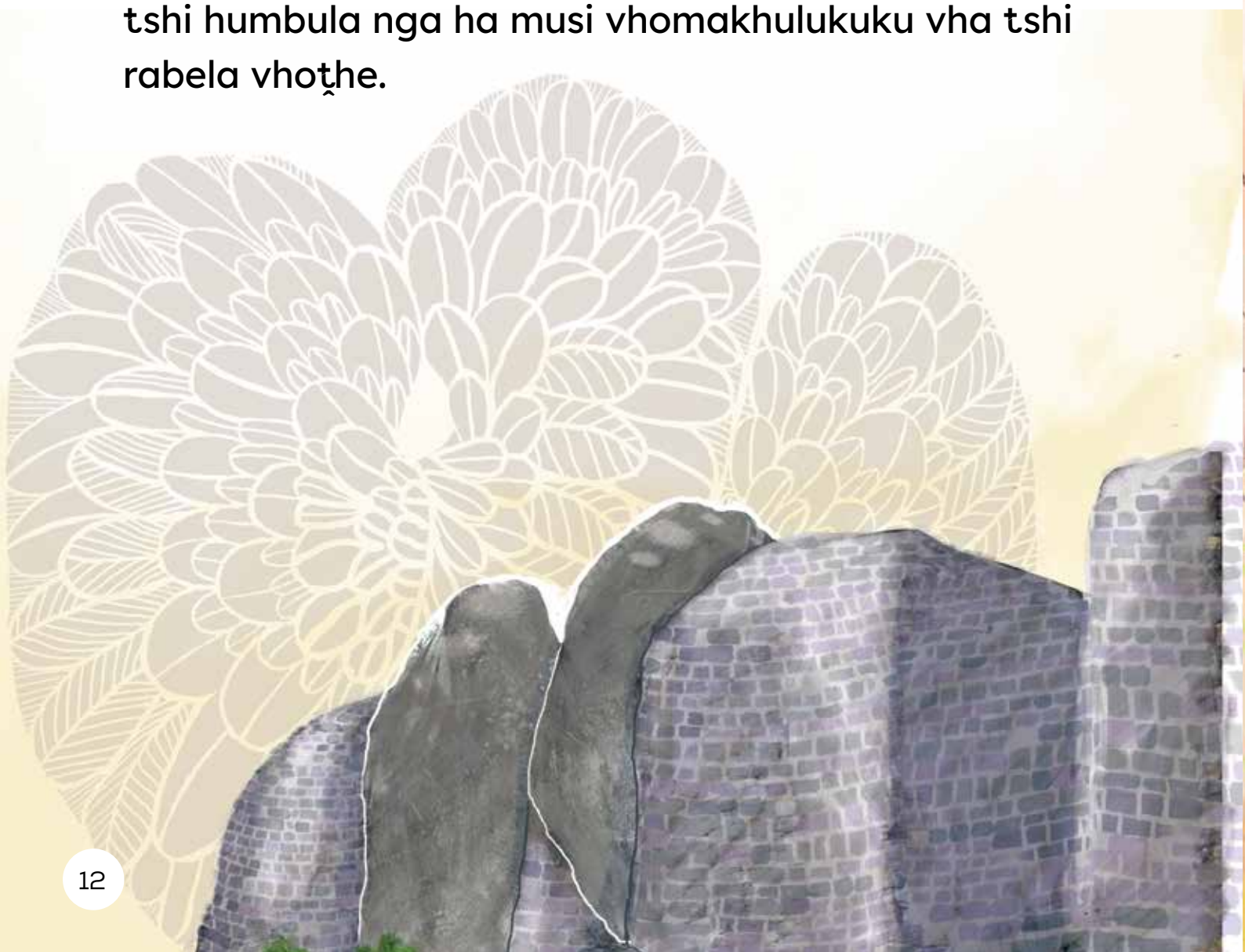

Mafhedziseloni, mutshimbidzi a vha gonyisa thavha nga u tou tshimbila.

“Hafha ndi fhethu ha vhurereli, he vhuṭambo ho khetheaho ha vha hu tshi itwa hone,” ndi musii a tshi khou vha ṭalutshedza. “Zwiṇoni zwa Thanda zwi re muziamu zwo wanala henefha. Kha vha vhone!” u amba a tshi khou sumba matombo mahulu a re ṭhodzini ya thavha.

“Hayo matombo mahulu a nga tshiṇoni!”

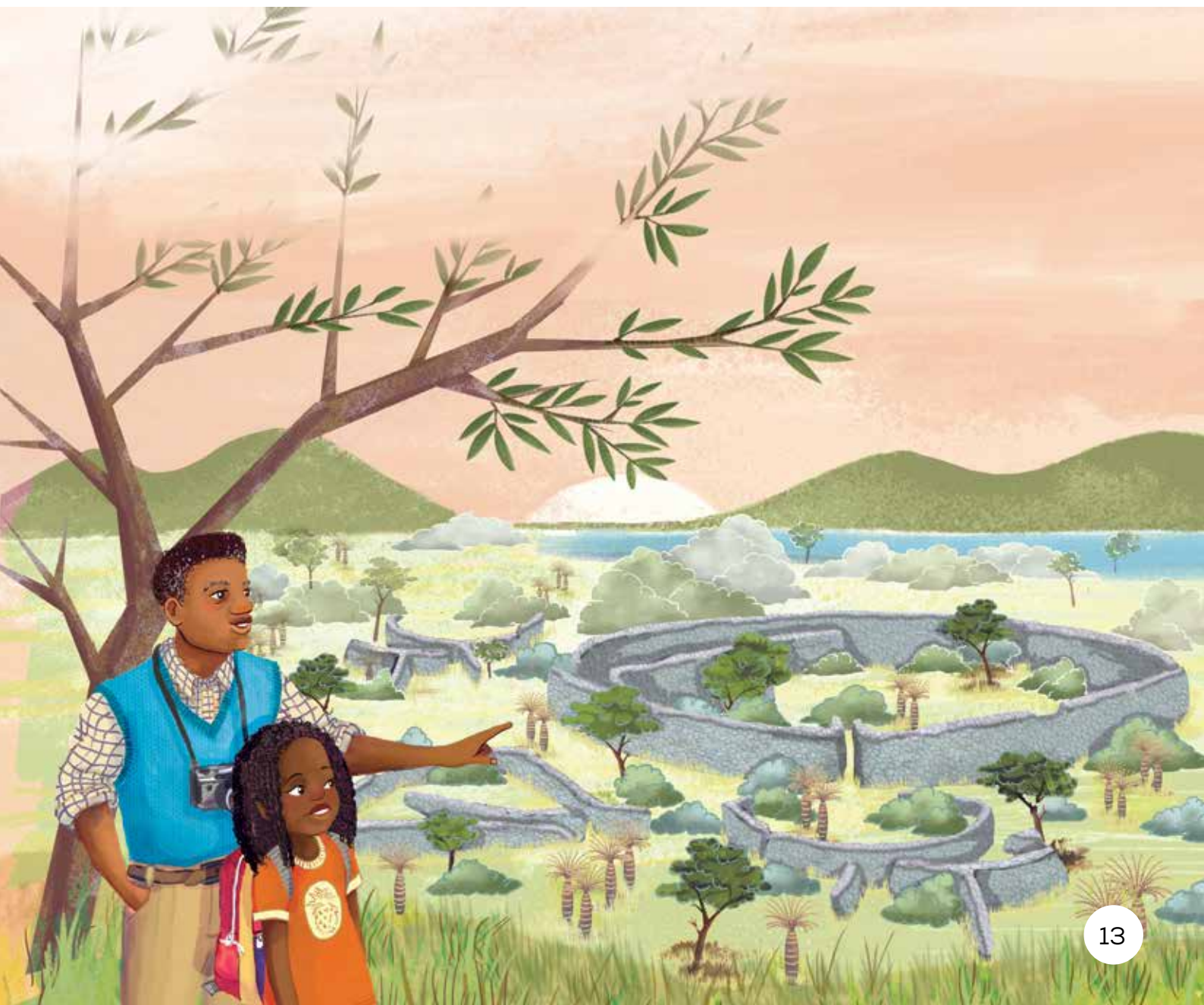
“Yooo! Ndi zwavhuḽi!” ndi Shamiso a tshi humbula, a tshi humbula nga ha musii vhomakhulukuku vha tshi rabela vhoṭhe.

Shamiso a ima na khotsi wawe kha lumeme lwa thavha, vha tshi khou sedza thavha dala dza u naka na damu vhe nga kule. Vho kona u vhona na mashubi a matombo o nakisa shango.

“Hee vhathu! Ndi zwavhuḽi!” ndi Shamiso a tshi amba. “Ndi ḽihudza nga mishumo yoṽhe ya vhomakhulukuku washu!”

“Na nṽe vho!” ndi khotsi awe, vha tshi khou mwemwela.

U vhala ha 1

Shamiso na khotsi awe vho ya ngafhi?

Vho ya Great Zimbabwe.

Shamiso o vhona mini Great Zimbabwe?

- O vhona zwiṇoni zwo vhaḡiwaho.
- O vhona malungu a musuku na vhurale ha koporo.
- O vhona muziamu.
- O vhona Great Enclosure.
- O vhona luvhondo luhulu lwa matombo.
- Na zwiṇwe.

Ni vhona u nga Shamiso o ḡipfha hani nga lwendo lwawe lwa u ya Great Zimbabwe?

- Ndi vhona u nga ri o ḡiphina nga lwendo lwawe nga uri o amba uri “Yoo! Ndi zwavhudil!” nga ha zwithu zwoṭhe zwe a vhona zwo fhambanaho.
- Ndi humbula uri o pfha o tuṭuwedzwa nga mushumo wa vhomakhulukuku wawe, nga uri o vha a tshi dzulela u humbula ngavho.
- Ndi vhona u nga o pfha o takala nga uri o kona u vhona fhethu havhudi hune vhomakhulukuku wawe vha bva hone. .

U vhala ha 2

Mafhedziseleni a tshiṭori Shamiso na khotsi awe vho pfha mini?

Vho pfha vha tshi ḡihudza nga vhomakhulukuku wavho.

Ndi tshifhio tshivhumbeo tshithihi tsha matombo Afrika tshi re tshihulwane kha Great Zimbabwe?

Phiramidi ya Igipita.

Ndi nga mini Shamiso na khotsi awe vho pfha vha tshi ḡihudza?

- Ngauri vhomakhulukuku vho ita zwithu zwinzhi zwi mangadzaho.
- Ngauri vhomakhulukuku wavho vho vha vhe vhaḡhaṭi makone.
- Ngauri vhomakhulukuku wavho vho vha vhe vhavhambadzi.
- Ngauri vhomakhulukuku wavho vho vha tshi kona u ita malungu a u naka.
- Ngauri vhomakhulukuku wavho vho vha vhe vhaḡhaṭi nga matombo.

TSHITŌRI TSHA 2 NYENDO DZA MASHUDU

Thero: Ri fara nyendo

**Siangane ya
mafhungo**

- Tshiŭori itshi ndi tshiŭori tshi tanganyaho tshiŭori tsha ngoho na tshiŭori tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Hetshi tshiŭori tshi ōo thusa vhagudi vhavho uri vha gude zwinzhi nga fhethu ho fhambanaho u mona na lifhasini.

**Minwe ya mihumbulo ine
vha nga űea vhagudi**

- Kha tshiŭori itshi, Mashudu u guda nga ha 'The New Seven Wonders of the World' (Madembe Maswa a Sumbe a Lifhasi). Ndi fhethu ha sumbe hu no wanala u mona na lifhasi he vhathu vha hu khetha sa fhethu hu kanukisaho na u sa fana na huűwe kha lifhasi lothe.
- Mutevhe uyu u thusa vhathu u guda na u diphina nga afha fhethu hu sa fani na huűwe.
- A si uri Mashudu u a hu dalela hafha fhethu. U hu divha nge a hu vhala buguni – u fana na riűe musi ro no vhala tshiŭori itshi.

Tshiŭirathedzhi tsha: U wana na u elelwa zwidodombedzwa

- Ndi mini: Ndi u űoda na u elelwa zwidodombedzwa zwa ndeme u fana na vhabvumbwedzwa, fhethuvhupo, na zwiitei.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u űhireka kana u tevhelela zwe zwa itea na u pfhesesa tshiŭori khwiűe.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u amba nga ha tshiŭori na u pfhesesa thevhekano ya zwiitei.

U shumisa tshithathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
19, 1	Thoho i re kha siatari la u thoma i vhalea nga nqila heyi, 'The Great Wall of China'. Khotsi a Mashudu vha vhalela ntha thalutshedzo: "The Great Wall of China lwo fhatiwa minwaha ya 2000 yo fhiraho hu tshi tsireledzwa Machaina kha maswina. Luvhondo luhulu ndi tshone tshifhato tsho lapfhesaho tshe tsha vhuya tsha fhatiwa nga vhathu."	Dembe la Lifhasi la u thoma ndi lifhio? Hoo! Ndi guda uri li pfhi 'The Great Wall of China'.
20, 1	Khotsi a Mashudu vho vhalela ntha thoho i re kha siatari la vhuvhili, "Christ the Redeemer Statue, Brazil". Vha kona u vha zwo nwalihaho nga fhasi ha lifanyiso lihulu la tshitetshu: "The Christ the Redeemer Statue, tsho dzula ntha ha thavha ya Corcovado ngei Rio de Janeiro, Brazil."	Dembe la Lifhasi la Lifhasi la vhuvhili li wanala ngafhi? Hoo! Ndi guda uri li wanala shangoni li no pfhi Brazil.

Khotsi a Mashudu vho vhuya hayani na bugu i tshi bva laiburari i no pfhi 'The New Seven Wonders of the World' (Maḍembe Maswa a Sumbe a Lifhasi).

“A ri na tshelede ya thikithi dza bufho, fhedzi bugu dzi nga ri isa huṱwe na huṱwe.” Zwi takalelwa u ambiwa nga khotsi awe.

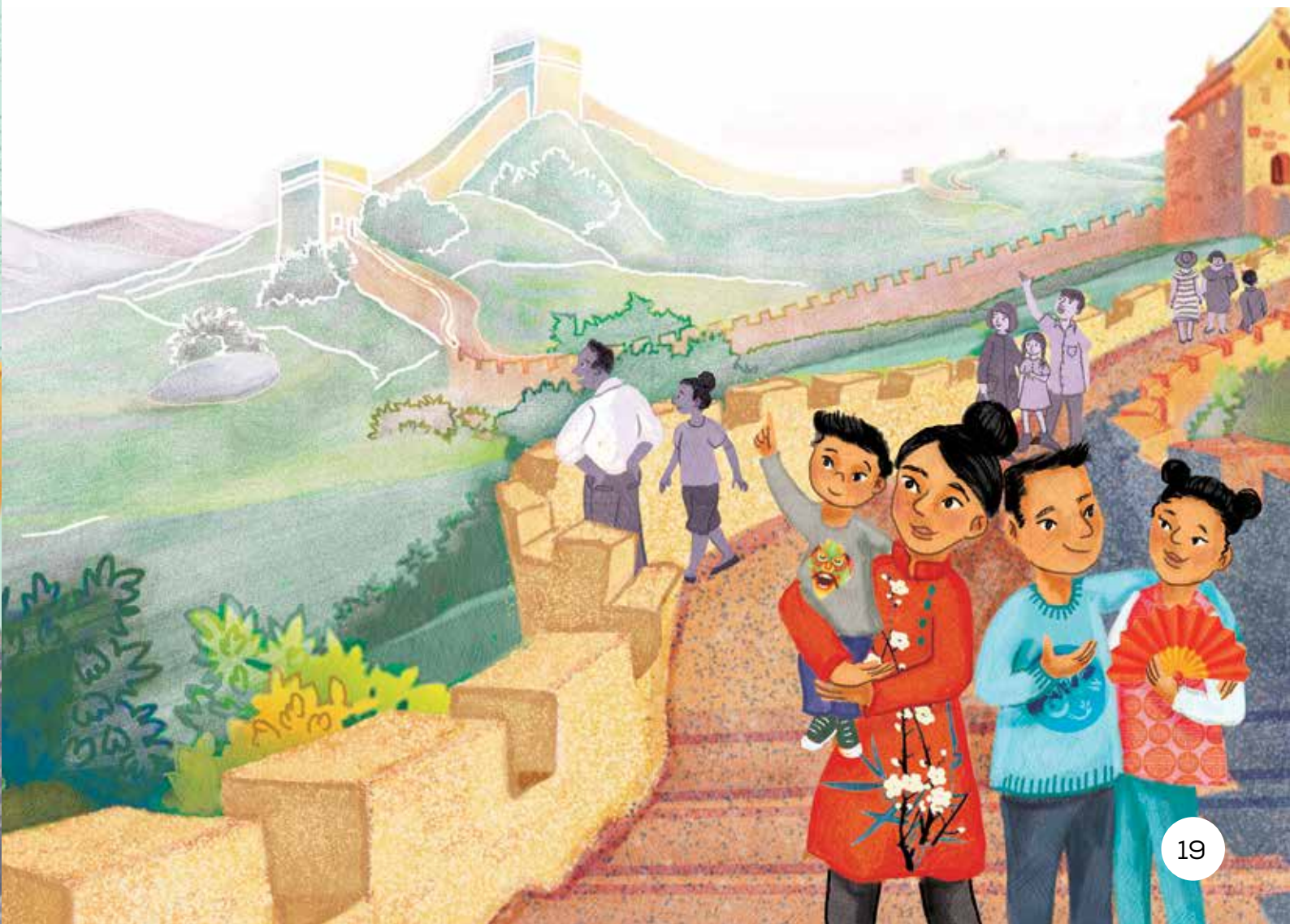
Nga murahu ha tshilalelo Mashudu na khotsi awe vha dzula vhothe kha sofa. “Kha ri vhone zwine ra vha nazwo hafha,” hu amba khotsi a Mashudu musi vha tshi khou vula bugu.

“Kha ri dzhie tsheo ya uri ndi dembe lifhio kha a sumbe line ra nga takalela u li dalela,” ndi Mashudu a tshi amba o nyanyulea.

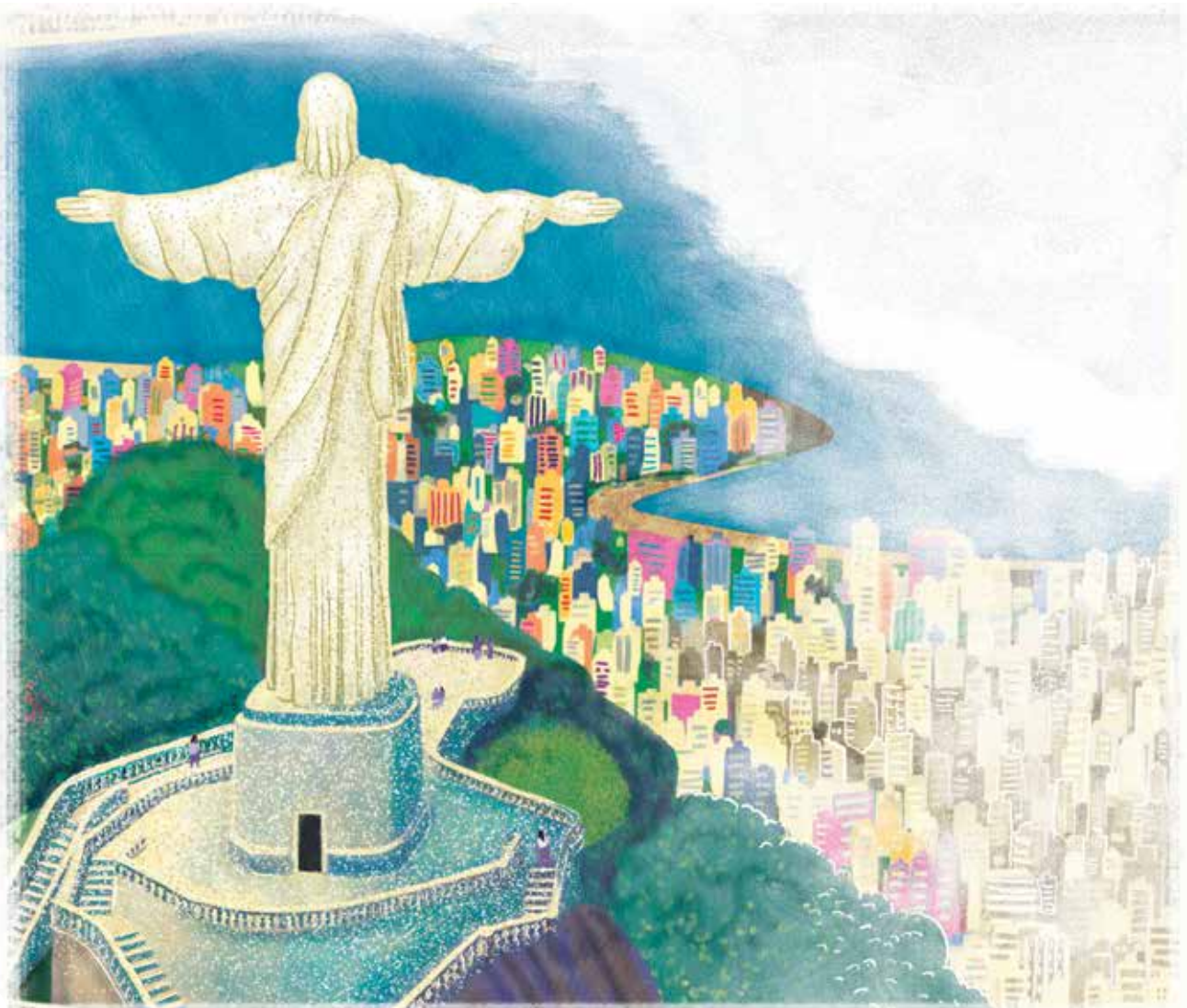
Thoho i re kha siatari la u thoma i vhalea nga ndila heyi, 'The Great Wall of China'. Khotsi a Mashudu vha vhalela nthā thalutshedzo: "The Great Wall of China lwo fhatiwa minwaha ya 2000 yo fhiraho hu tshi tsireledzwa Machaina kha maswina. Luvhondo luhulu ndi tshone tshifhatō tsho lapfhesaho tshe tsha vhuya tsha fhatiwa nga vhathu."

Mashudu a sedzulusa tshifanyiso tsha luvhondo lwa u naka. "Yooo! Ndi humbula uri heli ndi dembe, line nda takalela u li dalela," ndi Mashudu a no ralo.

Khotsi a Mashudu vho vhalela n̄ha t̄hoho i re kha
siaṭari ɭa v̄huvhili, “Christ the Redeemer Statue,
Brazil”. Vha kona u v̄hala zwo n̄waliwaho nga fhasi ha
ɭifanyiso ɭihulu ɭa tshit̄etshu: “The Christ the Redeemer
Statue, tsho dzula n̄ha ha thavha ya Corcovado
ngei Rio de Janeiro, Brazil. Tsho lapfha u fhira ḡorobo.
Vhulapfhu hatsho ndi mithara dza furaru.”

“Yoo! Ndi humbula uri heḡo ndi ḡembe ɭine nda
takalela u ɭi dalela.” ndi Mashudu a no ralo.

Khotsi a Mashudu vha vula siatari u dzumbulula dembe la lifhasi la vhuraru.

“Hee vhathu!” Mashudu o kanuka, “ndi humbula uri helo ndi dembe line nda takalelesa u li dalela.”

“Hetsho ndi Machu Picchu,” hu amba khotsi awe. “Tshi Peru.” Khotsi awe vha kona u vhala thalutshedzo: “Machu Picchu ndi dorobo ndapfhu ya kale i re thavhani dza Andean ngei Peru, Tshipembe ha Amerika. Dorobo yo fhatwa henefha kha minwaha ya 600 yo fhiraho, nga vhathu vha Inca.”

Mashudu o vhala ṭhoho ya ḍembe ɭa vhuṇa, “Chichen Itza, Mexico.”

“Iṭo na ɭone ndi ɭa kale?” ndi Mashudu a tshi vhudzisa.

“Ndi nga mini ni sa vhali uri ni kone u ḍivha?” hu amba khotsi awe.

Mashudu a vhala: “Chichen Itza yo vha i ḍodobo ya kale ngei Mayan. Tshiṇwe tsha tshifhaṭo tshe tsha vha tshi na bvumo ndi phiramidi ye ya vha i tshi pfhi El Caracol. Nga tshifhinga tsha kale ho vha hu tshi shumiswa u vhona lutombo vhusiku.”

“Yoo! Ndi humbula uri heṭo ndi ḍembe ɭine nda takalela u ɭi dalela!” Mashudu a ralo.

“Vhonani, hafho ndi holoni ya u Collosseum ngei Roma, Italy,” hu amba khotsi a Mashudu. “Yo fhatwa minwaha yo no fhira 2000 yo fhelaho. Yo vha i tshi dzula vhathu vha no fhira 50 000 kha maguvhangano a vhathu.”

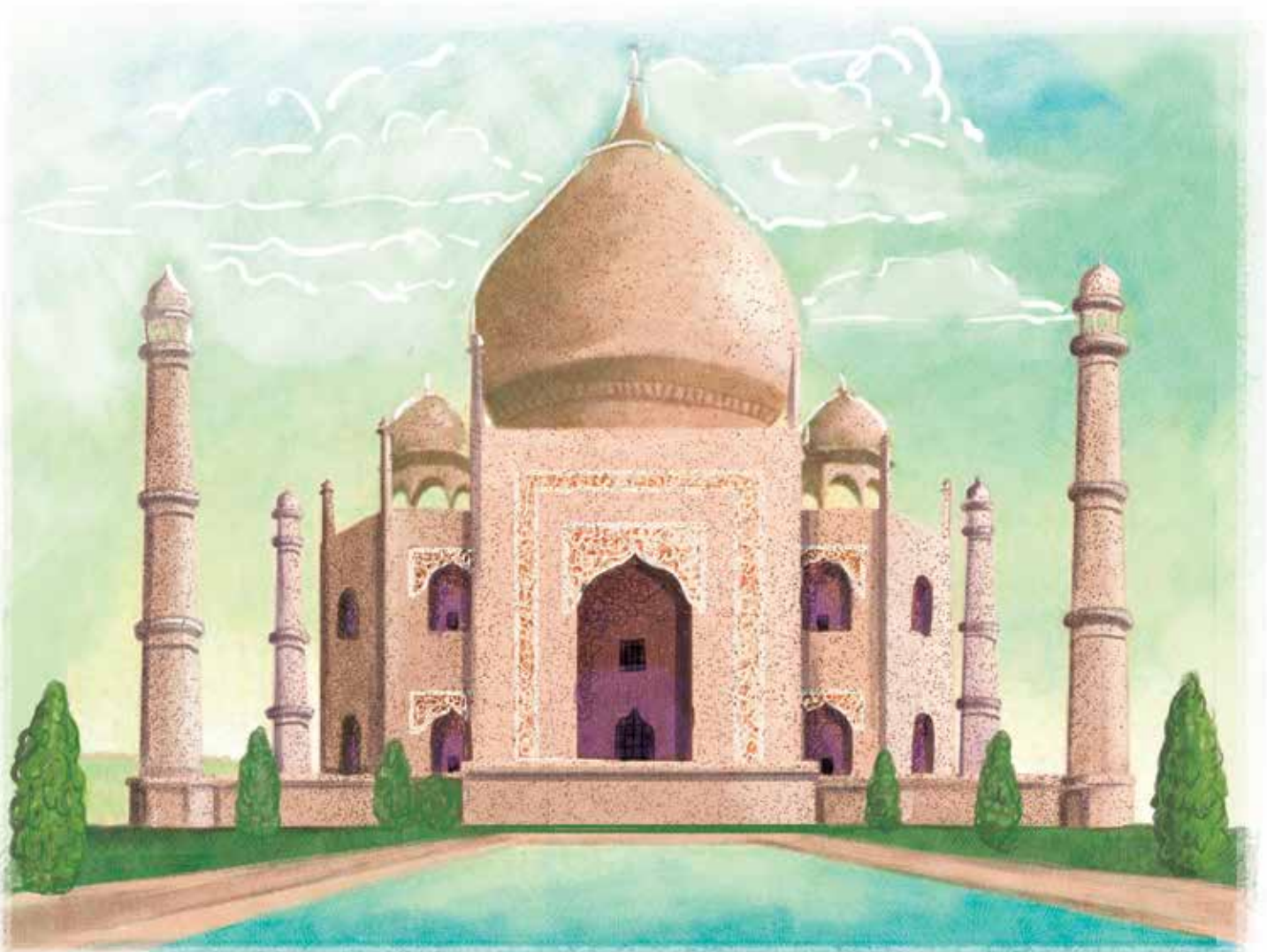
“Zwi khou amba uri vha lwi nga mapfhumo vho vha vha tshi lwela henefha!” Mashudu a kanuka. “Thamusi ndi dembe line nda funesesa u li dalela!”

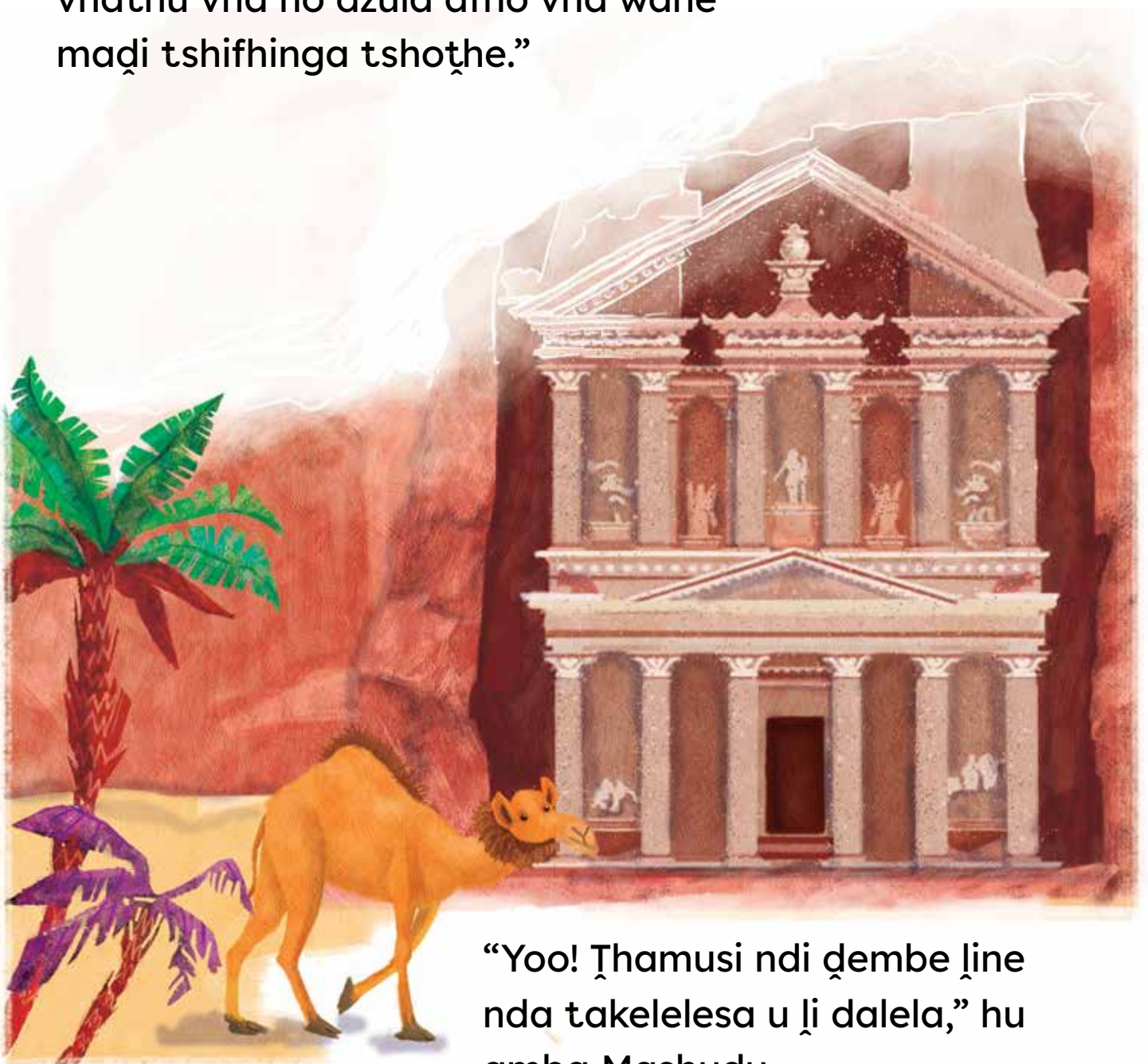
“Ndi a tshi divha hetsho,” ndi Mashudu musi khotso awe vha tshi khou vula siatari. “Hetsho ndi Taj Mahal tsha India.”

Mashudu u humbula musi a tshi vhala nga hatsho a tshi khou vhala kha bugu i no amba nga India. A amba a ri, “ndi humbula uri khosi khulu vho fhaṭa sa vhiḁa ḽa mufumakadzi wavho.”

“Misi yoṭhe ndo vha ndi tshi ṭoḁa u ya Taj Mahal! Heḽo ndi ḁembe ḽine nda takalelesa u ḽi dalela!” ndi Mashudu a tshi amba.

Tsha u fhedzisela, vho swika kha dembe la vhusumbe. Khotsi a Mashudu vha vhalela ntha thoho, “Petra, Jordan,” na thalutshedzo: “Petra ndi dorobo i no funea yo nakisiwaho nga matombo matswuku nga lushaka lwa VhaArab vha kale. Dorobo yo fhatwa sogani. Naho zwo ralo ho vha hu na maitele o no konda a u kuvhanganya mvula na maḍi a muḍalo u ri vathu vha no dzula afho vha wane maḍi tshifhinga tshothe.”

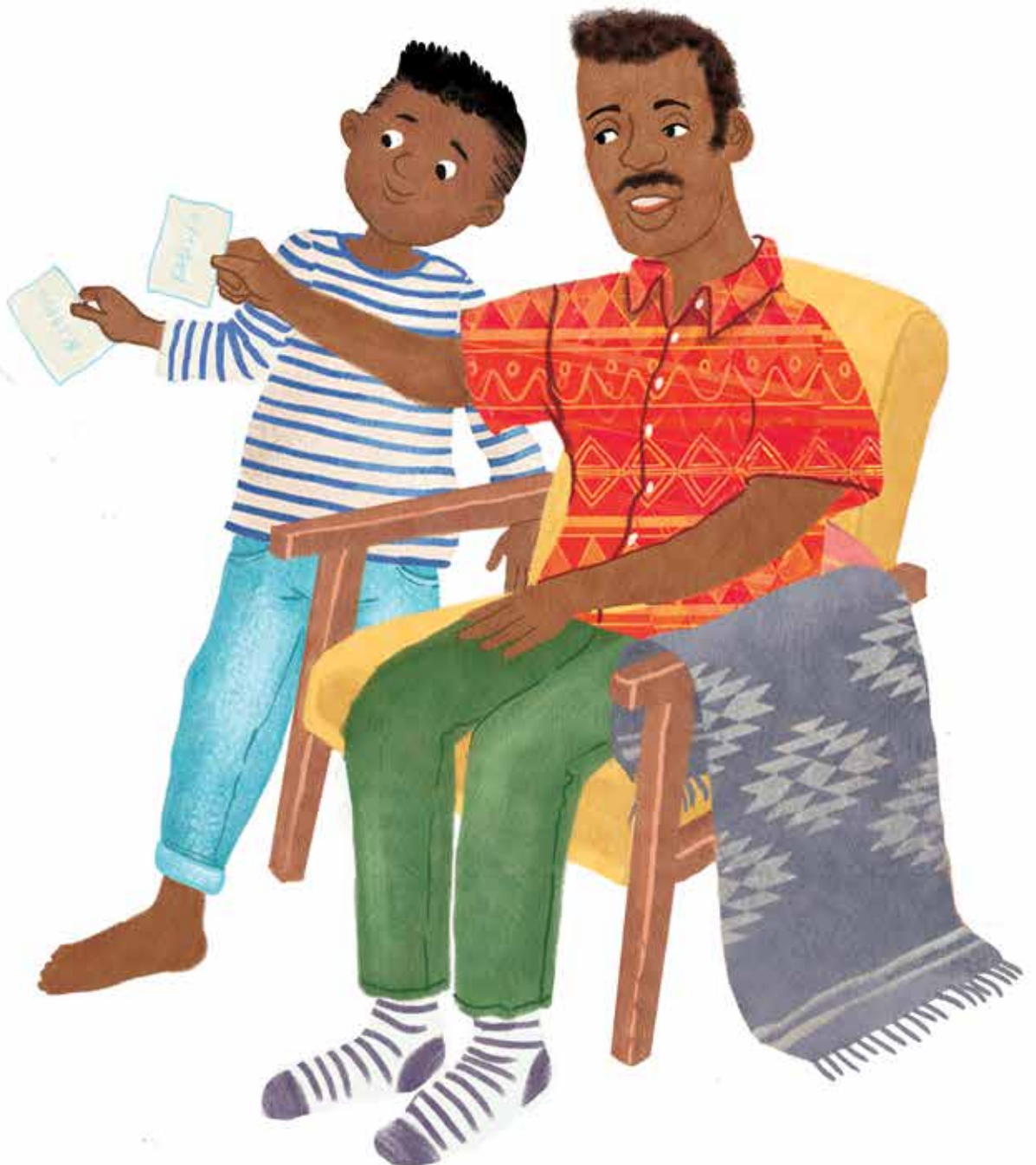

“Yoo! Thamusi ndi dembe line nda takelelesa u li dalela,” hu amba Mashudu.

Khotsi a Mashudu vha vala bugu vha mu nekedza kubambiri na penisela.

Khotsi awe vha ri, “ñwalani fhasi maḍembe ane na funa u a dalela nga maanda.” Vhuvhili havho vha dzhia tshifhinga u ñwala. Vha a peta vha tshintshana.

“No luga? 1-2-3... vulani!”

U vhala ha 1

Thoho ya bugu ye khotso a Mashudu vha vhuya nayo hayani ndi ifhio?

Bugu ya vha i tshi pfhi, 'The New Seven Wonders of the World' (Madembe Maswa a Sumbe a Lifhasi).

Ndi dembe lifhio le Mashudu o vha o no li vhona?

O vha o no vhona Taj Mahal kha bugu nga ha India.

Ndi dembe lifhio line na nga li nwala kha kupida kwa bammbiri? Ndi nga mini?

Ndi nga nwala... ngauri...

U vhala ha 2

Ndi nga mini 'The Great Wall of China.' lwo fhatiwa?

Lwo fhatelwa u tsireledza Machina kha maswina.

Ndi nga mini Taj Mahal ho fhatiwa?

Ho fhatelwa u vha vhidza la mufumakadzi wa khosi khulu.

Ndi nga mini khotso a Mashudu vho vhuya na bugu ya 'The New Seven Wonders of the World'

- Uri vha do guda nga fhethu huswa.
- Uri vha do guda zwinzhi nga fhethu hu no takadza u mona na lifhasi.
- Uri vha do kona u guda nga fhethu ha kule, naho vha si na tshelede ya u ya madaloni.
- Uri vha dalele fhethu huswa nga zwifanyiso.

TSHITŨTORI TSHA 3 KILASI YO TSHINYADZWAHO

Thero: Ri lugisa zwithu

Siangane ya mafhungo

- Tshiŭtori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Hetshi tshiŭtori tshi ŭo thusa vhagudi vhavho uri vha kone u vhona uri vha nga kona u lugisa zwithu nga vhone vhaŭe – a vho ngo tea u lindela u vhudzwa nga muthu muhulwane.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ŭea vhagudi

- Zwi na ndeme u humbela pfharelo arali wo vhaisa muŭwe muthu kana wo khakha. Makhadzi Vho Elelwani vha humbela kilasi ya Mveledzo pfharelo ngauri khwairi yavho yo sia yo tshinyadza kilasi na mishumo ya vhana.
- Naho hu si avha vhana vhe vha tshinyadza kilasi, vho thusa u dzudzanya kilasi ya dovha ya kuna.
- Kha mugudisi: Kha vha elekanye nga u ŭihudza ha Mveledzo musi a tshi vhona mushumo we a ita wo nembeledzwa kha luvhondo. Afha kilasini yavho hu na fhethu hune vha nga nembeledza hone zwe vhagudi vha shuma?

Tshiŭrathedzhi tsha: U humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muŭwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi ŭalutshedze thwii, nga u shumisa lusevheŭi kha tshiŭtori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ŭhalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhalala, na u pfhesesa tshiŭtori na vhabvumbedzwa khwiŭe.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
32, 2	“Ee!” ndi Mveledzo o takalesa. Vho Raulisa vha nambatedza mushumo wa Mveledzo vhukati ha luvhondo, hune muṅwe na muṅwe a ḑo kona u u vhona nga Musumbuluwo nga matsheloni. (Kha vha sumbe tshifanyiso tsha musi Mveledzo a tshi khou ṅweṅwela.)	Mveledzo u vhonala o lavhelesa zwe a ṅwala zwe zwa nambatedzwa kha luvhondo. Ndi tou humbulela uri u pfha a tshi ḑihudza uri Vho Raulisa vha ṱoḑa u u nambatedza kha luvhondo uri muṅwe na muṅwe a u vhone.
39, 3	“Ndi khou humbela pfharelo kha zwo iteaho afha kilasini ya vhoiṅwi,” ndi Makhadzi Vho Elelwani vha tshi vhudza vhagudi. Vha ri, “ndi a zwi ḑivha uri miṅwe ya mishumo ya vhoiṅwi yo tshinyadzwa. Tshifhinga tshi ḑaho ri ḑo vha na vhulondo musi ri tshi shumisa kilasi ya vhoiṅwi!” vha ḁmba ngauralo.	Ndi tou humbulela uri Makhadzi Vho Elelwani vha nga vha vho vhaiswa nga maṅḁa nga zwe zwa bvelela afha kilasini ya Mveledzo. Ndi ngazwo vho fara lwendo vha ḑa afha tshikoloni u ḑa u humbela kilasi pfharelo.

Nga Lavhutanu, lo vha li duvha la Mveledzo la u sumbedza vhañwe vhana tshiṭori tshawe.

“Hoyu ndi nṅe, ndi tshi khou thusa mme anga ngadeni,” ndi Mveledzo a no amba, a tshi khou sumba kha nyolo yawe. A kona u vhala mafhungo awe.

“Mushumo wavhuḡi!” hu amba Vho khotsi Raulisa.

Tsimbi ya lila. Vho Raulisa vha a vhudzisa, “ndi nga nambatedza zwe na n̄wala kha luvhondo?”

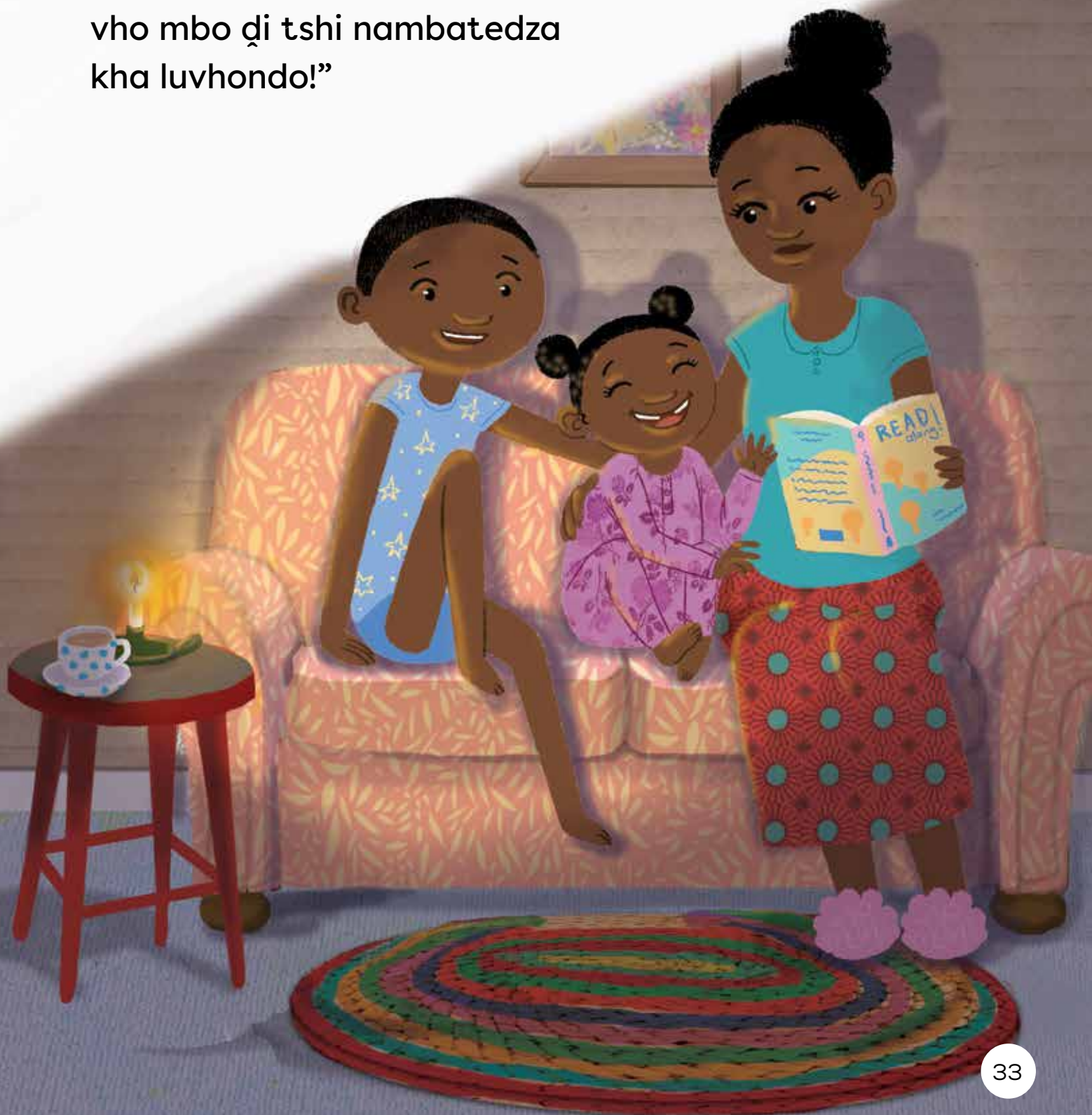
“Ee!” ndi Mveledzo o takalesa. Vho Raulisa vha nambatedza mushumo wa Mveledzo vhukati ha luvhondo, hune muṅwe na muṅwe a ḑo kona u vhona nga Musumbuluwo nga matsheloni.

Madekwana eneyo, Mveledzo o dzula na mme awe na kukaladzi kwawe.

“No ṭwa hani tshikoloni?” hu vhudzisa mme awe.

“Ro ṭwa zwavhuḍi!” ndi Mveledzo a no ralo. “Ndo vhalela kiḷasi tshiṭori tshanga, Vho Raulisa vho mbo ḍi tshi nambatedza kha luvhondo!”

Mveledzo o humbula nga ha tshiṭori tshawe tshi re kha luvhondo mafhelo a vhege yoṭhe. Musumbuluwo wo vha u kule khae, musi havha vhaṅwe vhana vha tshi ḑo vhona tshiṭori tshawe kha luvhondo.

Fhedzi, musi vhana vha tshi dzhena kilasini nga Musumbuluwo, ho vha hu tshi vhonala ho vhifha. Mveledzo a sedza tshitori tshawe kha luvhondo, a wana tsho tuwa. Vho Raulisa vho ima phanda ha kilasi. Vha vhonala vhe na mafhungo a si avhudi.

“Vhana,” ndi Vho Raulisa vha no ralo, “nga Mugivhela khwairi yo shumisa kilasi yashu. Zwi khou vhonala muñwe o bvisa mushumo wanu kha luvhondo vha u tshinyekanya. Hezwi zwo ntsinyusa, ndi na vhuṭanzi uri na kha vhoiwe zwo ralovho. Ndi khou humbela pfharelo!”

Madekwana ayo Mveledzo o dzula na mme awe na kukaladzi kwawe.

“Ho vha hu hani tshikoloni?” hu vhudzisa mme awe.

“Ho vha ho vhifha!” hu fhindula Mveledzo. “Tshiṭori tshanga a tshi tsheeho kha luvhondo. Vho Raulisa vha ri khwairi yo vha i kiḽasini yashu nga Mugivhela. Muṇwe o dzhia mishumo yashu ya u naka a i tshinyekanya.”

“Makhadzi Vho Elelwani vha tshimbidza khwairi,” hu amba mme awe. “Ndi ḡo vha founela ro no ḽa tshilalelo.”

Vho no fhedza u lalela, mme a Mveledzo vha founela makhadzi Vho Elelwani.

“Khwairi yo vha i kilasini ya Mveledzo nga Mugivhela, muñwe o bvisa zwothe zwa vha zwi kha dzimbondo.”

Mveledzo u khou pfha mme awe vha tshi khou amba. “Mveledzo o singuwa nga maanda. O ñwala tshitori tsho tshinyadzwaho!”

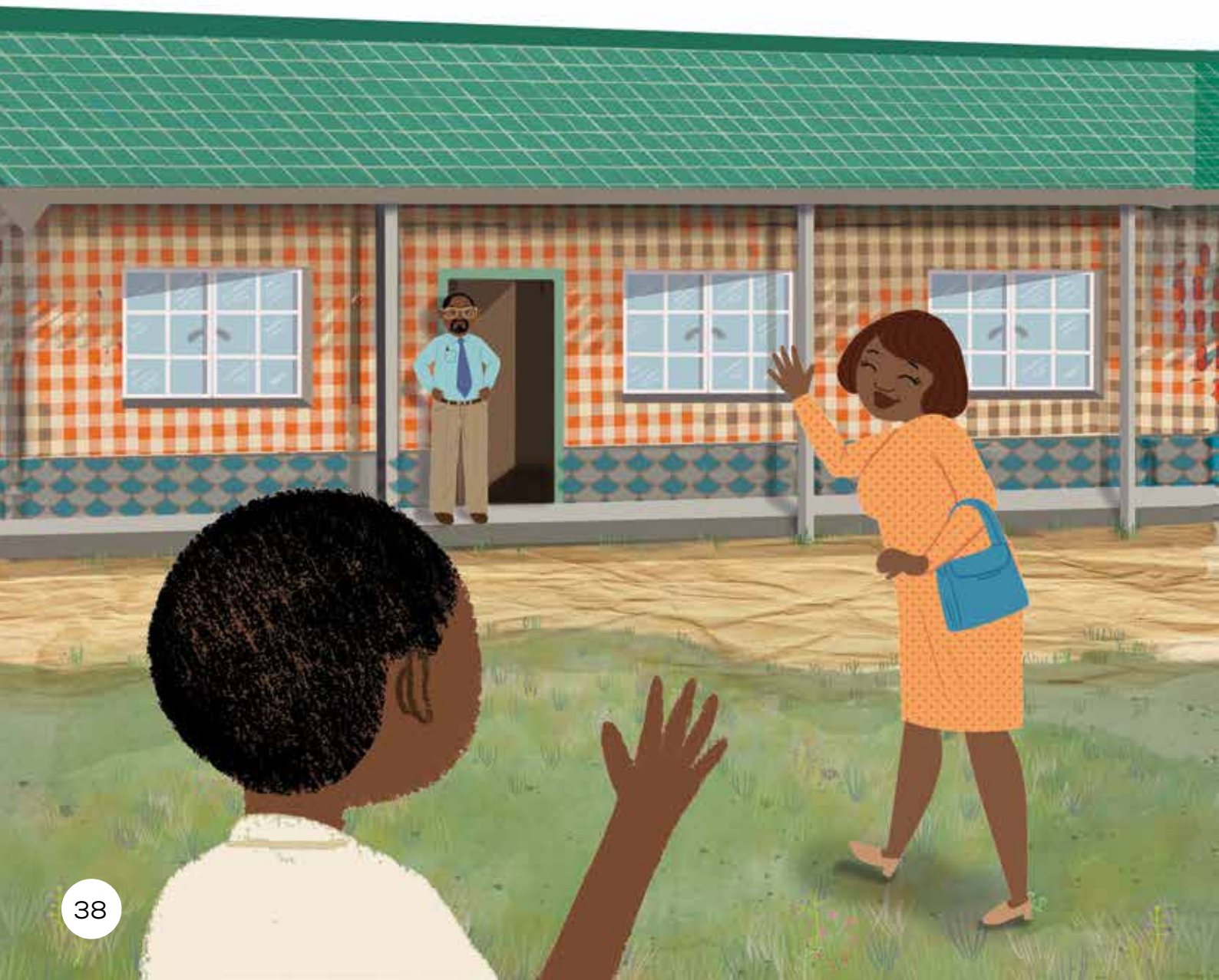
Mme awe vha thetshelesa makhadzi Vho Elelwani lwa tshifhinganyana. Vha kona uri, “ndo livhuwa,” vha khaula luṱingo.

Nga tsha matshelo nga matshelonitsheloni, Mveledzo u vhona makhadzi Vho Elelwani. Vha mu imisela tshanda.

“Ndi mini makhadzi Vho Elelwani vha tshikoloni?” Zwo mu mangadza.

Tsimbi ya lila, Mveledzo a ya kilasini.

Vho Raulisa vho ima phanda ha kilasi vhe na makhadzi Vho Elelwani.

“Havha ndi Vho Mme Sigama vha no bva kha khwairi,” ndi Vho Raulisa vha no ralo. “Vha khou tṱoda u amba na vhoinei noṱhe.”

“Ndi khou humbela pfharelo kha zwo iteaho kha kilasi ya vhoinei,” ndi makhadzi Vho Elelwani vha tshi vhudza vhagudi. Vha ri, “Ndi a zwi ḍivha uri minwe ya mishumo ya vhoinei yo tshinyadzwa. Tshifhinga tshi ḍaho ri ḍo vha na vhulondo musi ri tshi shumisa kilasi ya vhoinei!” vha amba ngauralo.

Nga murahu ha musî makhadzi Vho Elelwani vho
tuwa, Vho Raulisa vha fha mugudi muñwe na muñwe
tshipiḁa tsha bammbiri.

“Zwino ngauri ri vho zwi ḁivha uri mishumo yashu i
nga si tshinyiwe. Kha ri dovhe ri ite uri kilasi yashu i
nake,” ndi musî vha tshi amba.

Vha amba ngauralo!

U vhala ha 1

Ndi duvha lifhio le Mveledzo a vhalela ntha tshitori tshawe kha kilasi?

Nga Lavhutanu.

Khwairi yo vha kilasini nga duvha lifhio?

Nga Mugivhela.

Ndi nga duvha lifhio he Mveledzo a vhona tshitori tshawe tshi siho?

Nga Musumbuluwo.

Ndi nga mini Mveledzo o vha na duvha li si lavhudi tshikoloni nga Musumbuluwo?

- Ngauri o vha a tshi vhona u nga tshitori tshawe tshi do vha kha luvhondo, fhedzi tsha kherulwa.
- Ngauri o vha o fhedza mafhelo a vhege yothe o takalela uri vhañwe vhana vha do vhona tshitori tshawe kha luvhondo fhedzi nga murahu tshitori tshawe tsho mbo di kwatulwa kha luvhondo lwe tshi si tsha vhonevaz nga muthu.
- Ngauri o pfha o tungufhala vhukuma uri tshitori tshawe tsho kwatulwa kha luvhondo.
- Ngauri o pfha o tungufhala uri Vho Raulisa vho sinyuswa nga u tshinyadzwa ha kilasi.

U vhala ha 2

Ndi nga mini Mveledzo o vha o takalelesa u ya tshikoloni nga Musumbuluwo?

Ngauri o vha o takalelesa uri vhañwe vhana vha vhone tshitori tshawe tshi kha luvhondo.

Mme a Mveledzo vho founela nnyi nga lutingo.

Vho founela makhadzi Vho Elelwani.

Ndi nga mini mme a Mveledzo vho founela Makhadzi Vho Elelwani?

- Ngauri Makhadzi Vho Elelwani ndi vhone vhane vha langa khwairi, ngauralo vha tea u dzhia vhudifhinduleli ha uri a vho ngo thogomela kilasirumuni ya Mveledzo

Ndi nga mini makhadzi Vho Elelwani vho da tshikoloni?

- Vho vha vho da u humbel a pfharelo kha zwiitori zwo tshinyadziwaho.
- Vho da ngauri mme a Mveledzo vho vha founela vha vha vhudza nga zwo bvelelaho kha kilasi ya Mveledzo.
- Vho da ngauri vha tshimbidza khwairi, khwairi yo shumisa kilasi.
- Vho vha vho da u vhudz a Vho Raulisa na kilasi yavho uri kilasi yavho a i tsha do dovha ya tshinyadziwa.

TSHITORI TSHA 4 MARI COPENY: SOLE LA MADI

Thero: Ri lugisa zwithu

Siangane ya mafhungo

- Tshitori itshi ndi tshitori tshi tanganyaho tshitori tsha ngoho na tshitori tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Flint, Michigan, Amerika.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tshi si tsha kalekale – musi Vho Barack Obama vha tshee Muphresidennde wa Amerika (u thoma nga 2008 u swika nga 2016).
- Hetshi tshitori tshi do thusa vhagudi vhavho uri vha divhe zwinzhi nga ha musidzanyana a no pfhi Mari Copeny, we a shuma zwiulu uri a lugise zwo tshinyalaho tshitshavhani tsha hawe.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Doroboni ya Flint, mulimo (phoizini) u no pfhi mutobvu (lede) wo dzhena madini a re dzibombbini. Aya madi o lwadza vhathu vhanzhi vha Flint vho lwadzwa.
- Mari Copeny o vha e musidzana a si na nyofho wa afha Flint. O nwaleta vharangaphanda manwalo a tshi humbela thuso, a ita na u talutshedza vhoramafhungo thaidzo iyi.
- Nge Mari a si fhumule u amba nga iyi thaidzo ya madi, ho swika he vhathu vhanzhi vha vho i divha, dorobo ya wana thuso nnzhi.

Tshitirathedzhi tsha: U vhudzisa mbudziso / U divhudzisa

- Ndi mini: U elekanya na u vhudzisa mbudziso nga ha tshitori musi ri tshi khou vhalala.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela uri ni dzule ni na dzangalelo na u wana zwinzhi nga ha tshitori musi ni tshi khou vhalala.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u ita uri ni dzule ni tshi didzhenisa kana u dzhenelela kha mafhungo na u ni thusa u pfhesesa tshitori khwine. Zwi thusa kha u bvumba zwine zwa do itea kha tshitori.

U shumisa tshithirathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
46,1	Musi Mari e na minwaha ya malo, ho thoma u pfhala mafhungo a tshiwo tsha maḓi afha hune Mari a dzula hone. Khemikhaḓa yo no pfhi mutobvu (lede) i khou tshikhafhadza maḓi. Vhana vhanzhi vha Flint vho lwala zwo bva kha u wesa maḓi a hei khemikhaḓa ya khombo.	Heyi thaidzo i vhonala i khulwane! Ndi a ḓivhudzisa arali hu na zwine Mari a nga ita.
48, 1	Mari a dzhia tsheo ya u ṅwalela Muphresidennde Vho Barack Obama nga ha maḓi a re na mulimo a Flint. Kha vhurifhi hawe, o ramba Muphresidennde uri vha ḓe kha tshitshavhani tsha hawe uri vha ḓo kona u pfhesesa khwiṇe hetshi tshiwo tsha maḓi	Ndi a ḓivhudzisa uri vhurifhi he Mari a ṅwalela Muphresidennde hu ḓo thusa naa u tandulula thaidzo i re tshitshavhani tsha hawe?

Mari Copeny ndi mulwela mbofholowo mutuku wa Amerika we a lwela maḡi o kunaho ḡoroboni ya hawe Flint, Michigan.

Musi Mari e na minwaha ya malo, ho thoma u pfhala mafhungo a tshiwo tsha maḡi afha hune Mari a dzula hone. Khemikhaḡa yo no pfhi mutobvu (lede) i khou tshikhafhadza maḡi. Vhana vhanzhi vha Flint vho lwala zwo bva kha u nwesa maḡi a hei khemikhaḡa ya khombo. Vhathu ngei muvhunduni wa Mari vho sinyuwa nga maanda uri maḡi a khou vha vhulaya.

Mari na vhana vha hawe vho vha vha tshi dzulela u nwa maḓi a bommbini vha si na mbilaelo. Fhedzi nga u ṭavhanya vha tea u ima u nwa maḓi avho. Madzuloni a hezwo vho salelwa nga u nwa maḓi a no bva kha maboḓelo a puḽasitiki.

Mari a dzhia tsheo ya u n̄walela Muphresidennde Vho Barack Obama nga ha maḍi a re na mulimo a Flint. Kha vhurifhi hawe, o ramba Muphresidennde uri vha ḍe kha tshitshavha tsha hawe uri vha ḍo kona u pfhesesa khwiṇe hetshi tshiwo tsha maḍi. A humbela mme awe uri vha rumele vhurifhi.

“Ni a zwi ḍivha naa uri Muphresidennde vha wana maḍana a marifhi nga ḍuvha? Zwi nga konadzea uri haṇu vha si vhu vhone?” ndi mme awe vha tshi mu kaidza. Fhedzi Mari a vha humbela u vhu rumela naho zwo ralo. A ṭalutshedza uri “vha tea u ḍivha nga nḍila i si yavhuḍi ine vha khou farwa ngayo. Ri khou fa nahone hu si na muthu a no khou ṭoda u lugisa – nga mulandu wa uri muvhundu wa hashu ndi wa zwishai.”

Nga murahu ha n̄wedzi, luṅingo lwa mme a Mari lwa lila. Nomboro yo vha i sa ḡivhei. Musi mme a Mari vha tshi fhindula, ho vha hu muṅwe wa tshiṭafu u bva Nḡuni Tshena.

“Muphresidennde Vho Obama vho vhala vhurifhi ha Mari. Vha khou takalela u ṭanganedza thambo yawe ya u ḡa Flint,” ho amba muraḡo wa tshiṭafu.

Musi Mari a tshi swika hayani a tshi bva tshikoloni, mme awe vha mwemwela vha mu vhudza uri a dzule fhasi.

Vho mu vhudza vha ri, “ndi na mañwe mafhungo aṅu mahulu! Muphresidennde Vho Obama vho vhala vhurifhi haṅu vha khou ḡa Flint u ṭangana na inwi.”

Mari a mwemwela. “Muphresidennde zwino vha ḡo ṭoḡa u vhona uri a zwo ngo luga hani kha vhathu vha muvhundu wa hashu vha tshi fa nga maḡi avho” ndi Mari a no ralo.

Tshifhinga tsha madalo a Muphresidennde
Vho Obama ngei Flint, vho dzula fhasi na Mari.
Muphresidennde vha ri, “marifhi a no bva kha vhana
u nga inwi ndi one a no mpha fulufhelo nga ha
vhumatshelo.”

Madalo a Muphresidennde o thusa uri vha vhone
ngila ye muvhundu wa Flint wa tsikea ngaho nga
maḡi a re na mulimo wa u vhulaya. Murahhu ha hezwo,
Muphresidennde vho bula nyimele ya shishi. Vho
themendela tshelede ine ya ḡo ṭodea u lugisa phaiphi
dza maḡi.

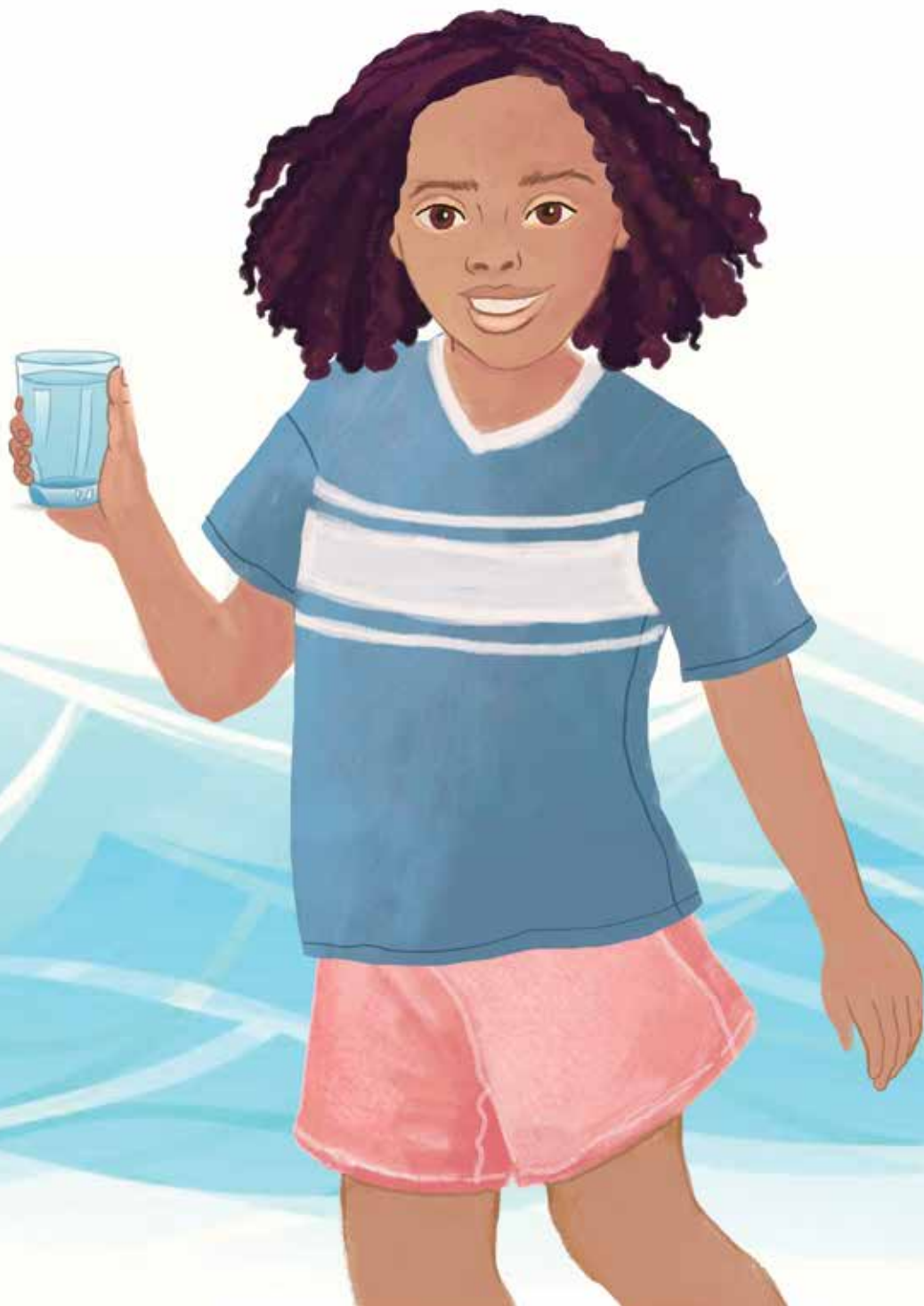

Musi vhathu vha Flint vha tshe vho lindela dziphaiphi dza maḓi dzi tshi lugiswa. Mari o thusa kha u vha na vhuṭanzi uri vha wane maḓi a u nwa o kunaho. Tsha u thoma, Mari o kuvhanganya tshelede uri a rengele vhathu vha shayaho maḓi a maboḑeloni.

Fhedzi ḽiṇwe ḑuvha nga matsheloni, musī a tshi sedza kha bini ḽa mashika a vhona ḽo ḑala nga maboḑelo a mapuḽasiṭiki. O humbula nga ha mapuḽasiṭiki oṭhe a tshi khou tshikhafhadza ḽifhasi. U bva ḽeḽo ḑuvha o dzhia tsheo ya u ya u wana thandululo i re khwiṇe kha mupo. O thoma u kuvhanganya tshelede ya u renga sefo ya maḓi.

Mari ha ngo litsha nndwa yawe naho thaidzo ya muvhunduni wa hawe yo no tanduluwa. O isa phanda na u lwela uri nwana muñwe na muñwe wa United States a wane maḡi o kunaho - zwi sa sedziuri muvhundu wavho u na vhusiwana vhungafhani.

U vhala ha 1

Muvhundu une Mari a dzula khawo u pfhi mini?

Muvhundu wa hawe u pfhi Flint, Michigan ngei United States.

Thaidzo yo vha i ifhio muvhunduni wa ha Mari?

Thaidzo yo vha i ya uri ho vha hu na khombo ya maḍi/ vhathu vha tshi ḍo fa/ ho vha hu na khemikhaḽa khao.

Ndi nga mini Mari o ṅwalela Muphresidennde Vho Barack Obama vhurifhi?

- Ngauri o vha a tshi khou ṱoḍa u thusa muvhundu wa hawe.
- Ngauri yo vha i thaidzo khulwane i ṱoḍaho thandululo nahone o vha a tshi ḍivha uri u khou ṱoḍa thuso.
- Ngauri o vha a tshi khou ṱoḍa uri Muphresidennde vha pfhesese thaidzo i re Flint.
- Ngauri o zwi ḍivha uri Muphresidennde vha na maanḍa a u thusa kha hei thaidzo khulu.

U vhala ha 2

Mari o thusa nga u ita'ni muvhunduni wa hawe?

- O ṅwalela Muphresidennde vhurifhi.
- O kuvhanganya tshelede ya maḍi a maboḍeloni.

Ni vhona u nga ni nga ita mini arali maḍi a vhuponi ha haṅu a songo tsireledzea u a nwa?

Ndi vhona u nga ndi nga...

Ni humbula uri ndi nga mini Muphresidennde Vho Obama vho ri vhana vha no nga Mari vha vha ṅea fulufhelo ḽa tshifhinga tshidaho?

- Ngauri o ḍifha tshifhinga tsha u ṅwala vhurifhi.
- Ngauri o vha muthu muṱuku wa u vha na ndavha nga ha u ḍisa tshanduko kha muvhundu woṱhe.
- Ngauri o shuma o shuma u ita uri zwithu kha muvhundu wa hawe zwi vhe khwiṅe.
- Ngauri na musi e ṅwana, u vho shuma kha u khwiṅisa muvhundu wa hawe.

TSHITŌRI TSHA 5 BENGELE LA LUTOMBO

Thero: Ri lingedza u fulufhedzea

Siangane ya
mafhungo

- Tshiŭori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Hetshi tshiŭori tshi do thusa vhagudi vhavho u elekanya nga zwa u fulufhedzea.

Miŭwe ya mihumbulo ine
vha nga űea vhagudi

- Tshiŭori itshi tshi kwama zwa matshilisano na vhuŭipfhi. Zwiŭori zwa matshili na vhuŭipfhi zwi űwalelwa u funza vhana nga ha vhuŭipfhi, vhushaka na vhuŭifari. Zwiŭori izwi zwi alusa zwikili zwi no fana na u pfhela vhaűwe vhuŭungu, u kona u langa vhuŭipfhi, u fulufhedzea, u tandulula thaidzo khathihi na u tshilisana na vhaűwe. Ndivho ndi u thusa vhana u kona u űalukanya vhuŭipfhi, u ŭidowedza u fhindula nga ngona, na u fhaűa zwikili zwivhuya zwa matshilisano.
- Kha tshiŭori itshi, vhagudi vha nga elekanya nga mihumbulo (khontsephuti) hedzi:
 - U pfhela vhaűwe vhuŭungu: U pfhesesa uri khonani yau i ŭipfha hani musi yo xedza tshiűwe tshithu.
 - U sa dzhia sia: Ndi zwifhio zwi sa dzhii sia zwine na nga ita musi tshithu tshi si tshaűu.
 - Mveledzi na mveledzwa dza muteo: U dzhia bengele li si lau zwi nga űungufhadza muűwe muthu (muűe waűo).

Tshiŭirathedzhi tsha: U humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muűwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi űalutshedze thwii, nga u shumisa lusevheŭi kha tshiŭori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa űalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhala, na u pfhesesa tshiŭori na vhabvumbedzwa khwiűe.

U shumisa tshithathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
66, 1	Musi Andani a tshi swika hayani a tshi bva tshikoloni, a bvisa li la bengele a li ambara. A li sedza nga dakalo izwi li kha tshanda tshawe. A disedza kha tshivhoni. Bengele li tou vhengevhenge! Ha athu vhuya a vha na tshinwe tshithu tsho nakaho ngaurali. Fhedzi Andani a elelwa zwa tshifhatuwo tsho tungufhalaho tsha Geeta tshe a tshi vhona nga tshifhinga tsha tshiswitulo. A bvula bengele a li vhea tshikwamani.	Ndi a humbulela uri Andani u do dzhia bengele la vha lawe ngauri lo naka nga maanda. Ha nga do takadzwa nga u li ambara ngauri u khou elelwa zwa u tungufhala ha khonani yawe. Ndi tou humbulela uri Andani u do humisela bengele ha Geeta, ngauri o fhedza u li dzhenisa tshikwamani tshawe.

Andani o vha a tshi khou gidima a tshi bva hayani ha khonani yawe Sundani. O vha e tsini na hayani musi tshinwe tshithu tshi tshi kokodza maṭo awe. Tshinwe tshithu tsha u penya tsha lutombo.

A gwadama fhasi a doba bengele ḽa u naka, ḽo no penya ḽa lutombo. Andani a ḽi doba a isa phanda na u gidima. Duvha ḽo vha ḽi tshi vho kovhela, o vha o fulufhedzisa mme awe uri u ḽo vhuya hayani ḽi sa athu swifhala.

Musi a tshi swika hayani, a dzungudza bengele muyani.

U a vha vhudza a ri, “kha vha vhone tshe nda doba.”

O li ambara tshandani a li takalela. Lo vha li tshi tou vha la muelo wawe! “No li doba ngafhi, Andani?” hu vhudzisa mme awe. “Munwe a nga vha o li xedza zwavhukuma!”

“Ee! Ndo li doba badani, sa zwenezwo zwino ndi langa!” ndi Andani a no amba, a tshi khou disedza kha tshivhoni.

Nga matsheloni, Andani o bvela nn̄a. A imisela tshanda tshawe n̄ha uri tshedza tshi vhone tshela kha bengele lawe liswa la lutombo. A li talela li tshi khou penyapenya. Ha athu vhuya a vha na tshinwe tshithu tsho nakaho.

A mbo di vhona muhura wawe, Geeta, a tshi khou kokovha ndilani i re phanda ha nndu dza hawe.

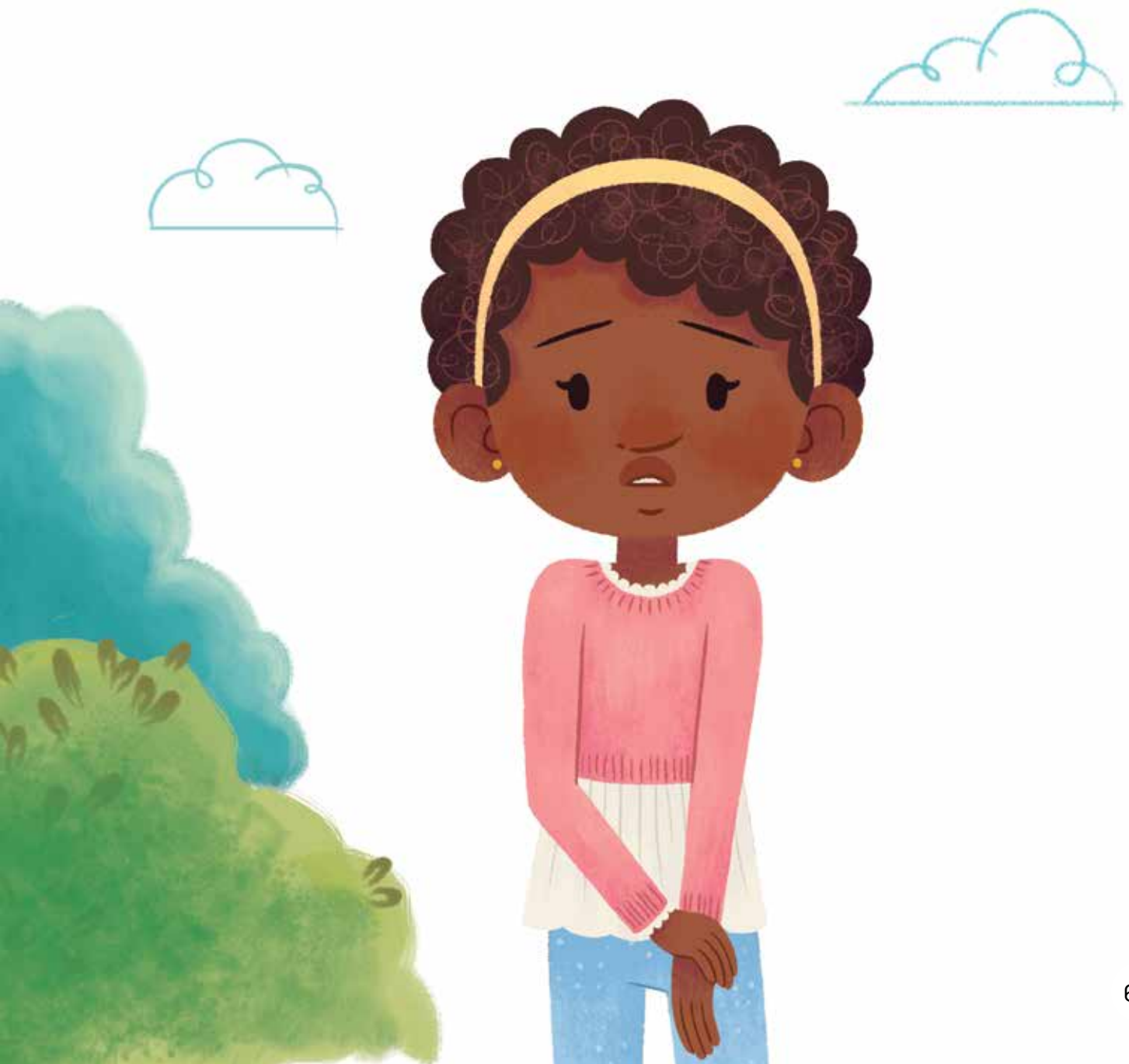
“Ni khou ita mini?” Andani a tshi vhudzisa.

“Ndi khou toda bengele langa. Ndi vhona u nga lo wa ndi tshi khou tamba mulovha,” ndi Geeta a no amba, a tshi vhone o dinalea. “Ndi bengele line nda li funesa.”

“Hoo!” hu amba Andani. Andani o vha a tshi khou mangala arali li leneli bengele le a li doba. A kokodzela fhasi tshanda tsha dzhesi yawe.

A amba a ri, “ndi a fulufhela uri ni do li wana!” A humela hayani nga u gidima.

Musi Andani o dzhena nga ngomu, a takalela bengele li tshandani tshawe. A disedza kha tshivhoni. Bengele lo vha li tshi khou penya lo naka. Ho ngo kona u lindela u ri a sumbedze khonani dzawe tshikoloni duvha li tevhelaho. Fhedzi a humbula nga ha Geeta.

“Hu nga itea mini Geeta a tshi vhona bengele langa liswa, la vha li lone le a li xedza?” Andani u a divhudzisa. A bvula bengele a li dzumba.

Duvha li tevhelaho nga bureiki Andani a dzula na Geeta na Sundani.

“Ndo xedza bengele langa line nda li funesa mafheloni a vhege. Lo vha li la lutombo li tshi penya,” ndi Geeta a no ralo.

Andani a humbula nga ha bengele la u penya la lutombo li re nga ngomu ha dirowara yawe. Zwino o no vha na vhutanzi uri ndi la Geeta.

“Fhedzi ndo tou li doba. Ndi langa!” ndi Andani a tshi humbula. Ho ngo amba tshithu.

Musi Andani a tshi swika hayani a tshi bva tshikoloni, a bvisa li la bengele a li ambara. A li sedza nga dakalo izwi li kha tshanda tshawe. A disedza kha tshivhoni.

Bengele li tou vhengevhenge! Ha athu vhuya a vha na tshinwe tshithu tsho nakaho ngaurali. Fhedzi Andani a elelwa zwa tshifhatuwo tsho tungufhalaho tsha Geeta tshe a tshi vhona nga tshifhinga tsha tshiswitulo. A bvula bengele a li vhea tshikwamani.

Andani a ya ha Kapoor kha vhahura a swika a khokhonya vothini. Musi Geeta a tshi fhindula, a dzungudza bengele muyani.

“Sedzani tshe nda doba!” u a amba.

Tshifhatuwo tsha Geeta tsha tsha. Andani o pfha na ene o takala sa Geeta a tshi mu thusa u ambara bengele la lutombo la u naka kha tshanda tshawe.

“Ndo livhuwa Andani,” ndi Geeta a no ralo. “No nnyitela duvha!”

U vhala ha 1

Andani o doba mini?

O doba bengele la u penya la lutombo.

Andani o doba bengele ngafhi?

O li doba kudilani.

Ndi nga mini Geeta o vha a tshi khou kokovha kudilani vhukati ha nndu dza hawe?

Ngauri o xedza bengele lawe. O vha a tshi khou sedza bengele lawe.

Ndi nga mini Andani a songo ambara bengele a tshi ya tshikoloni?

- Ngauri o vha na vhuṭanzi uri bengele zwavhukuma ndi la Geeta.
- Ngauri o vha a sa ṭodi Geeta a tshi vhona bengele.
- Ngauri o vha a tshi khou ṭoda u dzula na bengele.

U vhala ha 2

Ndi nga mini Andani o kokodzela fhasi tshanda tsha dzhesi yawe?

U dzumba bengele le a li doba o li ambara?

Ndi mini tsho itaho uri Geeta a vhe na divha li takadzaho?

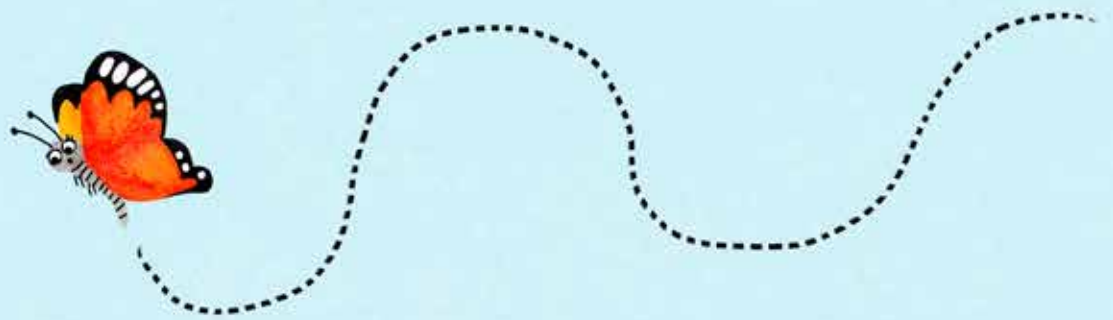
U wana bengele lawe murahu.

Andani o zwi divha hani uri bengele ndi la Geeta?

- Ngauri o vhona Sundani a tshi khou ṭoda bengele lawe.
- Ngauri Sundani o mu vhudza uri o xeletwa nga bengele lawe la lutombo li no penya.

Ndi nga mini Andani o dzhia tsheo ya u humisela bengele kha Geeta?

- Ngauri o zwi divha uri bengele ndi la khonani yawe Geeta.
- Ngauri o zwi divha uri u do tou kona fhedzi u ambara bengele to dzumbama.
- Ngauri o zwi divha uri zwi do takadza khonani yawe u wana bengele lawe murahu.
- Ngauri ndi zwithu zwo teaho u itiwa.

TSHITŌRI TSHA 6 MULISA WE A VHIDZELELA A RI 'NDAU'

Thero: Ri lingedza u fulufhedzea

Siangane ya mafhungo

- Tshiŋori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Botswana.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Hetshi tshiŋori tshi do thusa vhagudi vhavho uri vha elekanye nga uri u fulufhedzea zwi amba mini – na uri mbuelo dza u zwifha ndi afhio.

Miŋwe ya mihumbulo ine vha nga ŋea vhagudi

- Hetshi tshiŋori ndi lungano, ndi lungano lu si lwa ngoho lune lwa vha na pfhunzo i re khagala siani ja mikhwa. Pfhunzo i re kha tshiŋori itshi ndi ya uri mazwifhi a na mbuelo dzao.
- Itshi tshiŋori tshi nga thusa vhagudi u elekanya nga ha mveledzi/tshibveledzi na mveledzwa/tshibveledzwa. Sa tsumbo: Arali ni tshi zwifhesa (mveledzi), vhatu vha nga fhedza vha si tsha tenda zwine na amba naho ni khakhathini (mveledzwa).
- Hetshi tshiŋori tshi nga thusa vhagudi vhavho u elekanya nga masia o fhambanaho a vhutshilo. Sa tsumbo: Ndi nga mini mulisa a re tshiŋorini itshi a tshi vhidzelela a ri 'ndau'? (Ha na muthu wa u twa nae, u khou pfha vhumvumu/vhuludu, kana u na nyofho?) Magumoni, ndi nga mini vhatu vha muvhundu wa hawe vha songo tsha mu phalala? (Vha vho vhona u nga u khou zwifha kana ha fulufhedzei?)

Tshiŋirathedzhi tsha: U humbulela

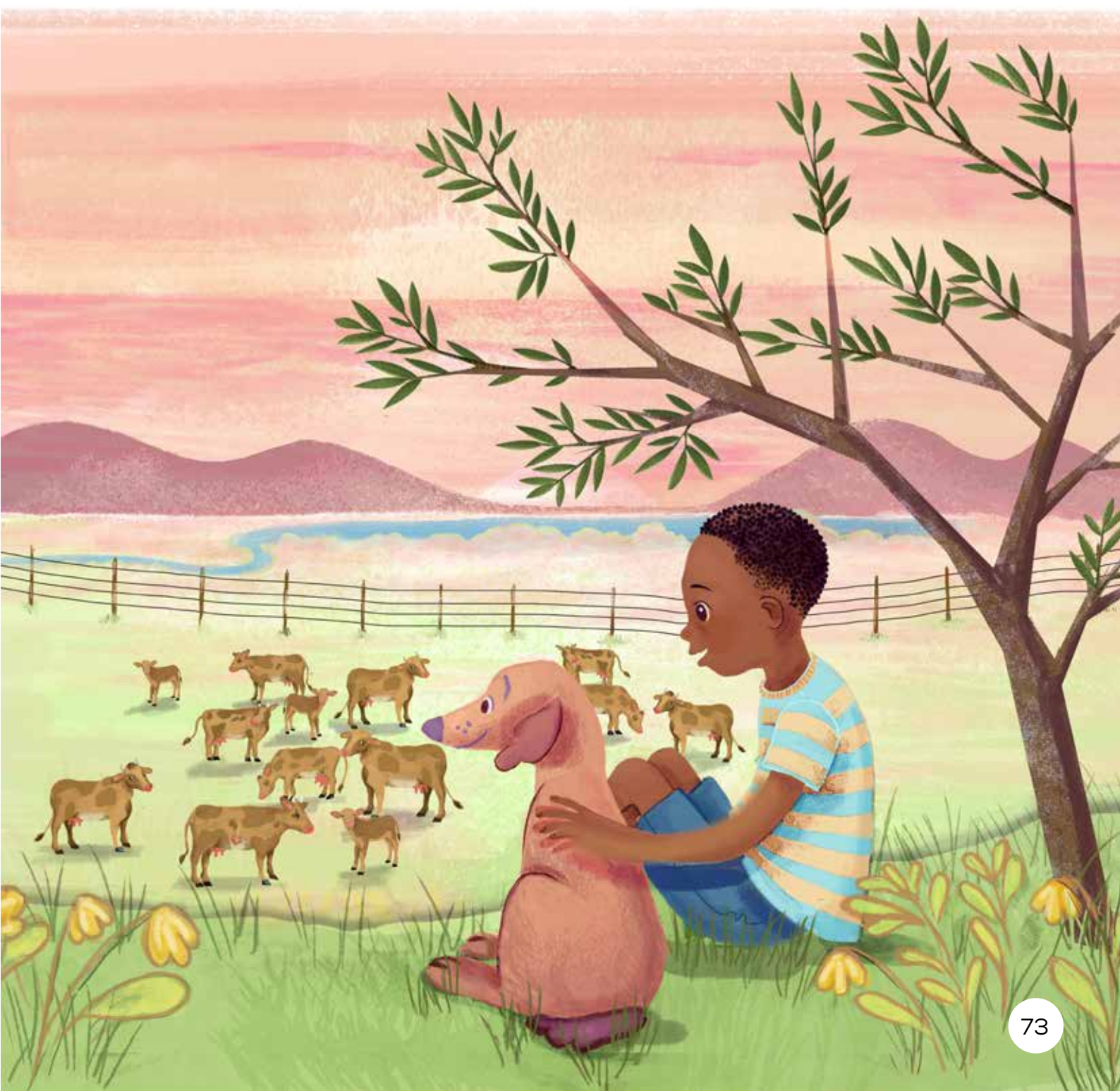
- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muŋwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi ŋalutshedze thwii, nga u shumisa lusevhegi kha tshiŋori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ŋalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhalala, na u pfhesesa tshiŋori na vhabvumbedzwa khwiŋe.

U shumisa tshitiirathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
75, 1	A divhudzisa, hu nga itea mini arali inwe ya dzindau ya da u phonda inwe ya kholomo dzawe dza ndeme. A tavha mukosi a ri, “Ndau! Ndau! Hu na ndau i no khou pandamedza kholomo dzanga!”	Ndi tou humbulela uri Mulisa o vha a tshi pfha e na nyofho dza zwine zwa nga bvelela arali ndau i tshi nga tshotela kholomo dzawe. Ndi tou humbulela uri u tama u divha uri vhathu vha nga da vha mu phalala naa.
80, 1	Fhedzi tshino tshifhinga a hu na o daho a tshi gidima. Vhadzulapo vho humbula uri Mulisa u khou dovha u lingedza u vha ita matsilu.	Ndi tou humbulela uri musi vhadzulapo vha tshi bva Mulisa a tshi huwelela, vho zwi nyadza vha si zwi londe!

Matsheloni mañwe na mañwe nga maḁautsha,
Mulisa u anzela u bva a tshi yo ṭoḁela kholomo dzawe
hatsi vhudala hune dza ḁo fula hone. Ḑuvha loṭhe, u
takalela u lisa kholomo dzawe u itela u dzi tsireledza
kha khombo iñwe na iñwe.

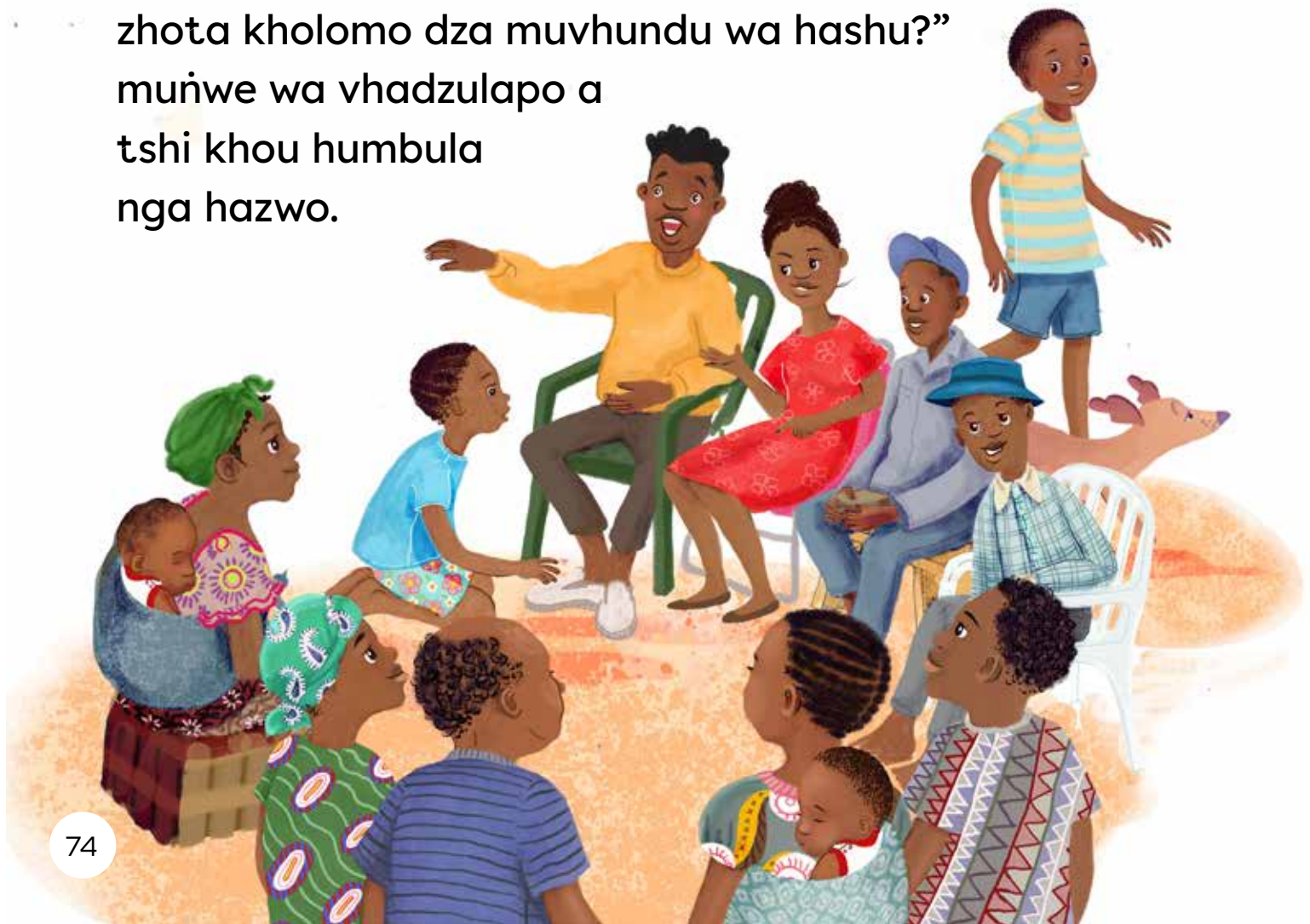

Liñwe ðuvha nga madekwana, musî Mulisa e tsini na hayani, a fhira vhathu vha muvhundu wonoyo vho ita danga, vho dzula nḡa vha tshi khou amba nga ha mafhungo a ðuvha.

“Ndo pfha uri iñwe ndau yo tshotḡa ngei vhugalaphukha ya zhotḡa tshinḡamana!” muñwe wa vhadzulapo a ṭavha mukosi.

“Ndo vhala nga ha rasaintsi we a vha a tshi ṭoḡa ri tshi pennda maṭo a kholomo nga murahu u lingedza u dzi tsireledza kha u pondwa nga ndau!” muñwe wa vhadzulapo a sea.

“Ri nga ita mini arali liñwe ðuvha ndau ya ḡa ya zhotḡa kholomo dza muvhundu wa hashu?” muñwe wa vhadzulapo a tshi khou humbula nga hazwo.

Nga tsha matshelo Mulisa a khada kholomo dzawe nga tsini na luhura lwa Vhugalaphukha ha Makgadikgadi Pans. A vhona tshudwa i tshi khou fula kha muri mulapfhu. A divhudzisa, hu nga itea mini arali inwe ya dzindau ya da u phonda inwe ya kholomo dzawe dza ndeme.

A tava ha mukosi a ri, “Ndau! Ndau! Hu na ndau i no khou pandamedza kholomo dzanga!”

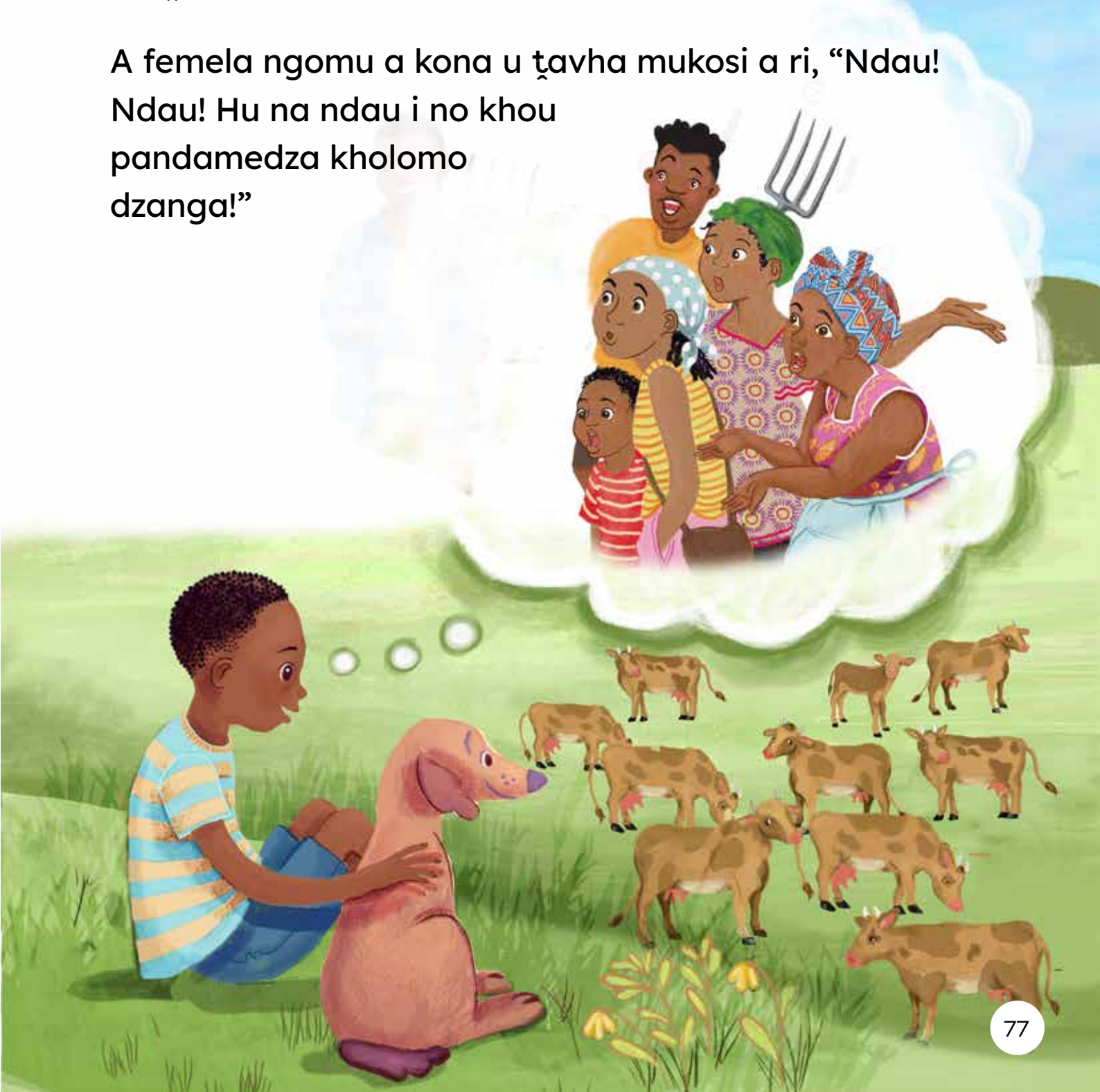
Vhadzulapo vho ɔa vha tshi tou gidima u thusa mutukana u shushedza ndau. Fhedzi musi vha tshi swika tsini na lumeme lwa vhugalaphukha, a vho ngo wana ndau, hu si na na tshiga tsha u sumbedza u pandamedza. Mulisa ho ngo kona u konɔelela a mbo ɔi ɔisetshela a tshi vhona zwifhatuwo zwo hanganeaho.

“Ni songo tɔvha mukosi na ri ‘ndau’ musi i siho, Mulisa!” vhadzulapo vho gungula, musi vha tshi khou balangana.

Masiari a tevhelaho, Mulisa o vha e na vhuludu o dzula fhasi ha muumo muhulu a tshi khou vhona kholomo dzawe dzi tshi khou fula. A disetshela a tshi humbula zwifhatuwo zwa vhadzulapo zwo hanganeaho musi vho vhona uri vho tou fhuriwa. A dzhia tsheo ya uri zwi nga takadza arali vha nga dovha vha itwa zwidahela.

A femela ngomu a kona u ṭavha mukosi a ri, “Ndau! Ndau! Hu na ndau i no khou pandamedza kholomo dzanga!”

Vhadzulapo vho ḡa vha tshi gidima u thusa mutukana u pandela ndau. Fhedzi musi vha tshi swika murini wa muumo, vha dovha vha wana hu si na ndau, hu si na na tshiga tsha u sumbedzisa uri ho vha na u pandamedzana. Mulisa o setshela nṱha nga hetshi tshifhinga a tshi vhona zwifhatuwo zwo sinyuwaho.

“Ni songo ṱavha mukosi na ri ‘ndau’ musi hu si na ndau!” ndi muṅwe wa vhadzulapo o mu halifhela.

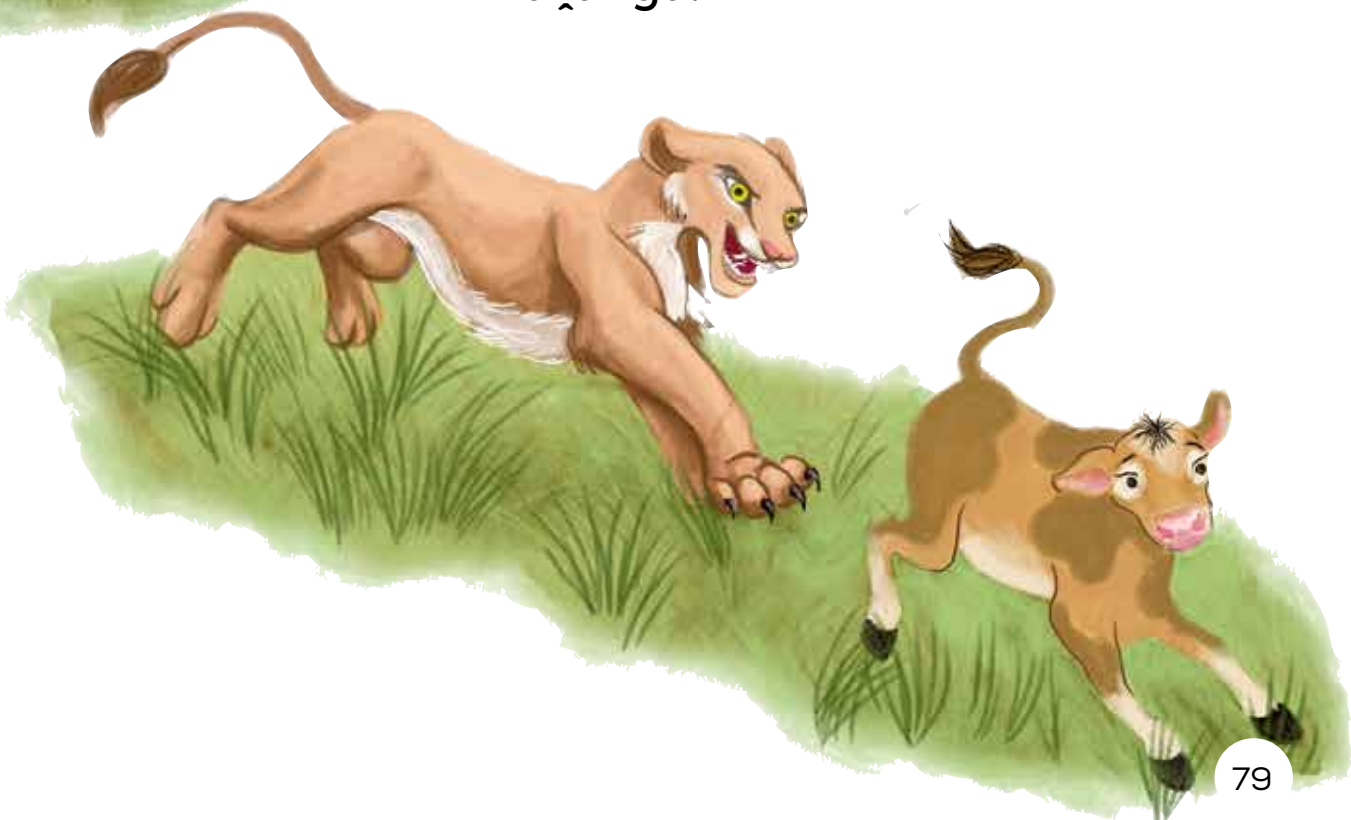
“Ndi u sa vha na mikhwa na u sa ṱhompha musi ni tshi ri fhura!”

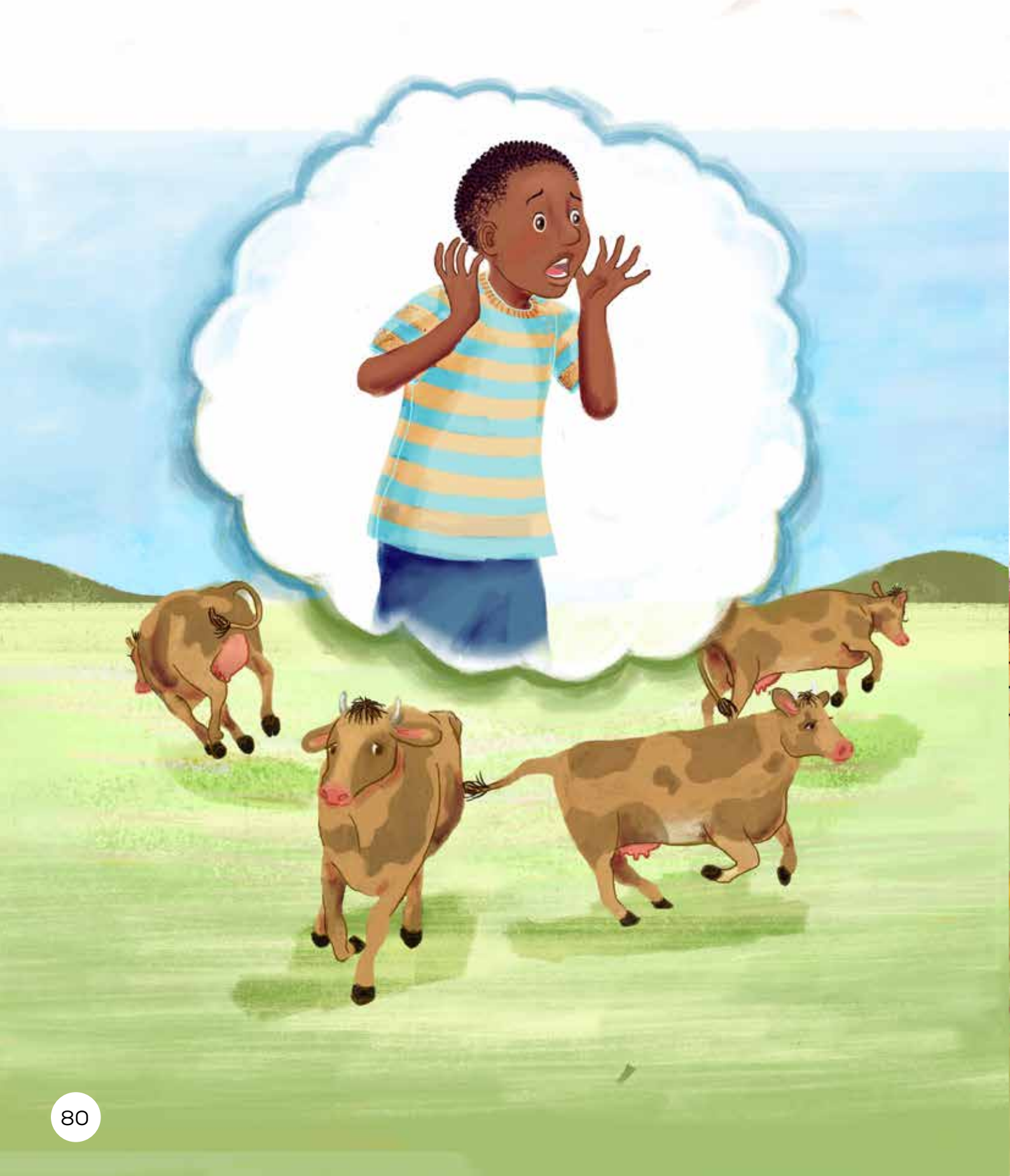
Duvha li tevhelaho, Mulisa a isa kholomo dzawe u nwa maḡi mulamboni. O dzula a tshi khou humbula nga ha miswaswo ye a fhura vha uḷa muḡwe muvhundu.

Nga u ṭavhanya, tshiḡwe tshithu tsho vha tshi siho ngonani. A ofhiswa nga musi kholomo dzawe dzi tshi khou ṭavha mikosi. Dilogu dzadzo dzi tshi khou lila dzi tshi tou lwedzana musi dzi tshi khou gidimela hangei na hangei. Ndau ya mbo ḡi fhufhela nḡa i tshi bva ḡakani yo livha kha tshiḡamana. Mulisa ha ngo tenda zwine maṭo awe a khou vhona.

“Ndau! Ndau! Ndau i khou gidemedza kholomo dzanga!” Mulisa o ṭavha mukosi nga u pfha vhuṭungu.

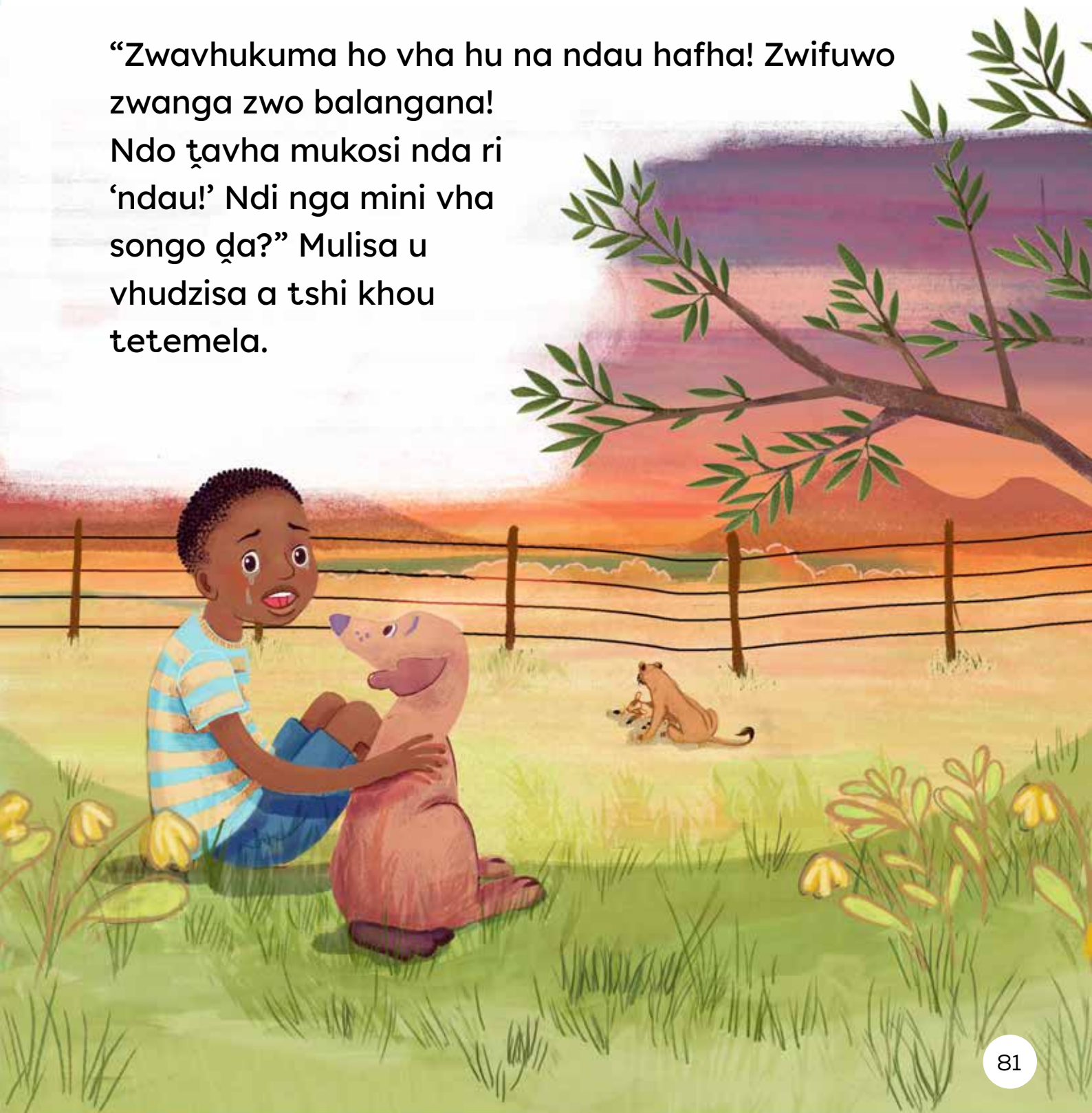

Fhedzi tshino tshifhinga a hu na o daho a tshi gidima.
Vhadzulapo vho humbula uri Mulisa u khou dovha u
lingedza u vha ita matsilu.

Musi d̥uvha ɭo kovhela, vhadzulapo vho mangala uri
ndi nga mini Mulisa a songo vhuya hayani. Vho t̥oda
vho t̥oda, u swika vha tshi mu wana a tshi khou lila a
khou ofhesa a sa t̥odi na u dzinginyea. Ndau yo vha
yo dzula nt̥ha ha tshin̥amana, tshifhat̥uwo tsho d̥ala
nga malofha.

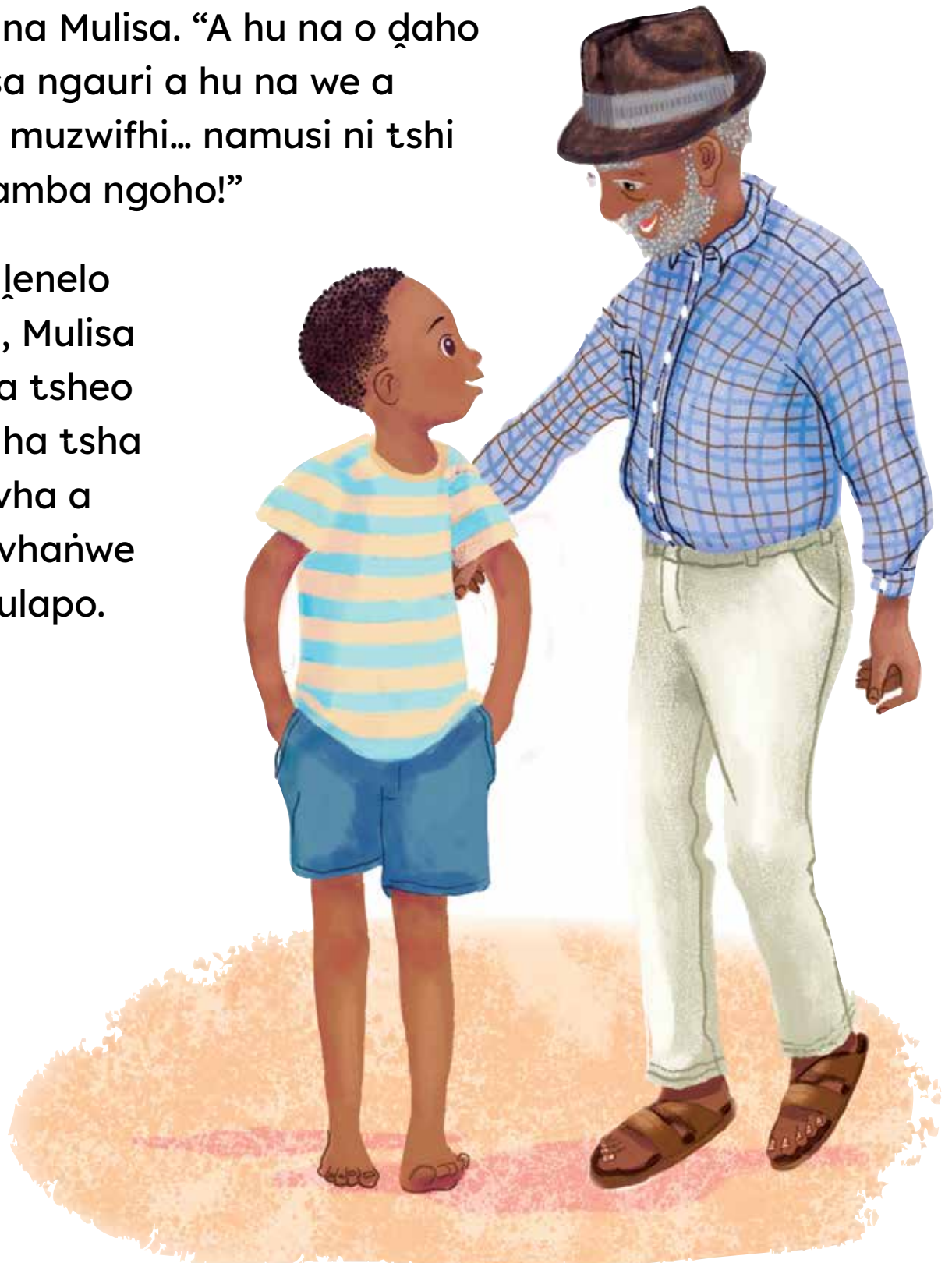
“Zwavhukuma ho vha hu na ndau hafha! Zwifuwo
zwanga zwo balangana!
Ndo t̥avha mukosi nda ri
‘ndau!’ Ndi nga mini vha
songo d̥a?” Mulisa u
vhudzisa a tshi khou
tetemela.

Mukalaha vho lingedza u fhembeledza mutukana musi vha tshi khou humela midini.

Vho amba vha ri, “ri do ni thusa u wana kholomo dzaṅu dzo xelaho nga matsheloni.” Vha tshi khou vhea zwanda zwavho u mona na Mulisa. “A hu na o daho u thusa ngauri a hu na we a tenda muzwifhi... namusi ni tshi khou amba ngoho!”

U bva lenelo duvha, Mulisa a dzhia tsheo ya uri ha tsha do dovha a fhura vhaṅwe vhadzulapo.

U vhala ha 1

Mulisa o fhura vhañwe vhadzulapo lungana?

O vha fhura luvhili.

Ndi phukha ifhio yo fhadaho kholomo dza Mulisa?

Ndau yo pandamedza kholomo dzawe.

Ndi nga mini vhadzulapo vha songo da vha tshi gidima musi ndau ya vhukuma i tshi fhadha kholomo dza Mulisa?

- Ngauri Mulisa o vhidzelela a ri ndau luvhili u thoma, fhedzi hu si na ndau ya vhukuma.
- Ngauri Mulisa o vha fhura luvhili zwino a vha tsha tenda zwine a amba.
- Ngauri zwi pfhala zwi tshi fana na zwenezwiḽa a tshi zwifha namusi a tshi khou amba ngoho.
- Ngauri a hu na o no tenda muzwifhi- namusi vha tshi khou amba ngoho.

U vhala ha 2

Mulisa o amba zwifhi lifhio?

O amba zwifhi ḽa uri hu na ndau i no khou gidimedza kholomo dzawe, namusi yo vha i siho.

Ni humbulela uri Mulisa o vha a tshi dzula tsini na vhugalaphukha ha lushaka lushaka vhufhio?

Ndi nga humbulela uri Mulisa u dzula tsini na vhugalaphukha ha lushaka ha Makgadikgadi Pans, ngauri o khada kholomo dzawe tsini na luhura.

Ndi nga mini Mulisa o dzhia tsheo ya u sa tsha dovha u fhura vhañwe vhadzulapo?

- Ngauri o vhona uri zwo ita uri vha pfhe vho nyadziwa.
- Ngauri o zwi vhona uri musi o vha fhura, zwi amba uri a vha tsha do da musi a tshi khou vha toḽa zwavhukuma.
- Ngauri o vhona uri u fhura vhathu zwi na masiandaitwa o vhi fhaho.

TSHIṬORI TSHA 7 VHUTSHILO VHU SI NA MIKANO

Thero: Pfhunzo yashu

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭori itshi ndi tshiṭori tshi tanganyaho tshiṭori tsha ngoho na tshiṭori tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Tanzania.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tshi si tsha kalekale.
- Hetshi tshiṭori tshi ḡo thusa vhagudi vhavho uri vha ḡivhe mafhungo a muthu wa vhukuma a no pfhi Rebeca Gyumi we a aluwa a tshi ḡivha uri pfhunzo i na ndeme kha vhana.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ṽea vhagudi

- Rebeca Gyumi ndi ramilayo wa Tanzania na mulwelapfhanelo dza vhana we a lwela u tsireledza vhasidzana kha mbingano dza musi vha tshee vhaṭuku. Musi a tshee kha murole wa vhaswa, Rebeca o ranga phanḡa mulandu we a u wina khothe we wa thusa u shandula milayo u itela uri vhasidzana vha vhe na minwaha i no lingana ya fumimalo musi vha tshi malwa shangoni ḡa Tanzania.
- Nga u amba na vhathu a tshi vha tsivhudza na nga u shumisa zwiṭori, zwikolo na zwitshavha, Rebeca u thusa vhasidzana uri vha pfhe vho tsireledzea na u ḡinangela zwine vha tama vhutshiloni.

Tshiṭirathedzhi tsha: U ita tzedzuluso

- Ndi mini: Ndi u dzhia tsheo arali ni tshi takalela tshiṭori kana zve vhabvumbedzwa vha nanga.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U ḡa na mihumbulo yaṅu na u pfhesesa tshiṭori kha vhuimo / ḡeveḡe yo dziaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u elekanya nga ha mulaedza wa tshiṭori na zwine na tenda nga hatsho.

U shumisa tshitiirathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
89, 3	“Mme anga vho amba uri u malwa ndi zwa ndeme kha vhasidzana u fhira tshikolo,” hu amba muñwe wa khonani dzawe.	Kha ri senguluse thaidzo i re kha tshitori itshi: A si vhathu vhothe vhane vha humbula uri vhasidzana vho tewa nga pfhunzo.
92, 1	Vhusiku honoho, Rebeca a vhudza mme awe nga ha vhasidzana vho litshaho tshikolo. “Ndi khou humbela uri vha nditshe ndi ye tshikoloni!” ndi Rebeca a tshi lila. “Tshikolo tshi na ndeme,” ndi mme awe vha tshi ombedzela, “kha vhasidzana na kha vhatukana!”	Ndi ita tsenguluso/thathuvho ya uri mme a Rebeca vha vhona pfhunzo i na ndeme – kha vhasidzana na kha vhatukana. A thi vho kholwi uri mme a Rebeca vha nga mu litshisa tshikolo.

Rebeca o lindela u thoma tshikolo lwa vhutshilo hawe hothe. Saizwi a tshee lutshetshe, vhabebi vhawe vho mu vhudza ndila ine pfhunzo ya vha ya ndeme ngaho.

“Tshikolo ndi tsha ndeme,” ndi mme awe vha tshi nuhuna.

“Pfhunzo yanu i do ni nea vhutshilo vhu si na magumo,” mmane wawe vha tshi mu imbela.

Sa n̄wana mut̄uku, Rebeca o vha a tshi funa tshikolo. O vha e khonani ya vhasidzana vhanzhi vho t̄alifhaho, na u vha na talente hafha tshikoloni tsha Phuraimari tsha Dodoma ngei Mazengo, kha shango la hawe Tanzania.

“Tshikolo ndi tsha ndeme!” Mme awe vho vha vha tshi mu vhudza matsheloni manwe na manwe.

“Tshikolo tshi do ni nea vhutshilo vhu si na mukano!” Mmane wawe vho vha vha tshi mu vhudza masiari manwe na manwe.

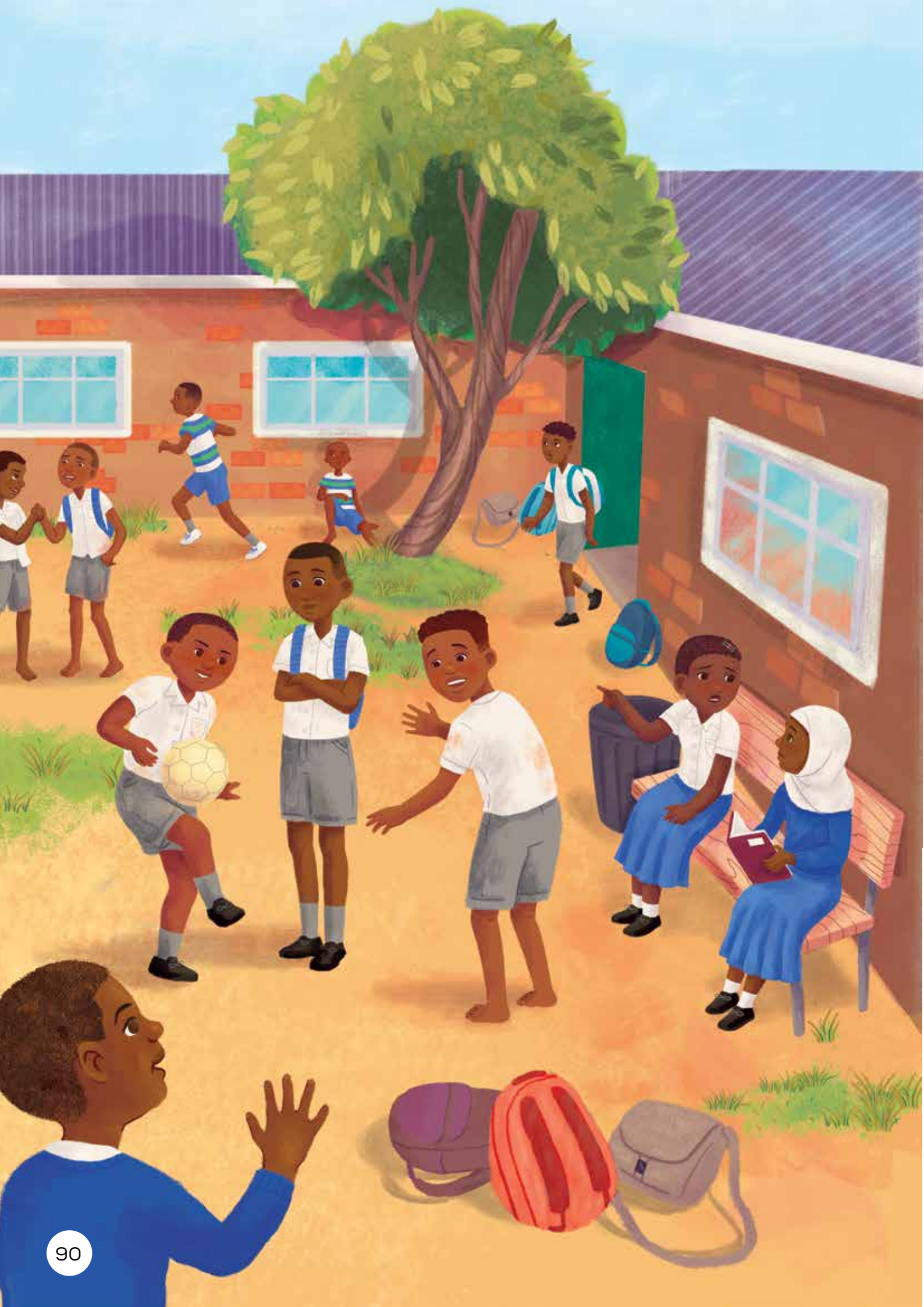
Musi Rebeca a tshi khou aluwa, o vhona uri vhañwe vha vhasidzana kha kilasi yawe a vha tsha da tshikoloni. Rebeca a pfha u nga a nga ita zwiñwe zwithu nga pfhunzo. Fhedzi, o kona u zwi vhona uri a si vhothe kha kilasi yawe vho wanaho mulaedza u no fana.

“Khaladzi anga o ri vhasidzana a vha tou talifha sa vhatukana!” ndi muñwe wa khonani dzawe a tshi mu vhudza.

“Mme anga vho amba uri u malwa ndi zwa ndeme kha vhasidzana u fhira tshikolo,” hu amba muñwe wa khonani dzawe.

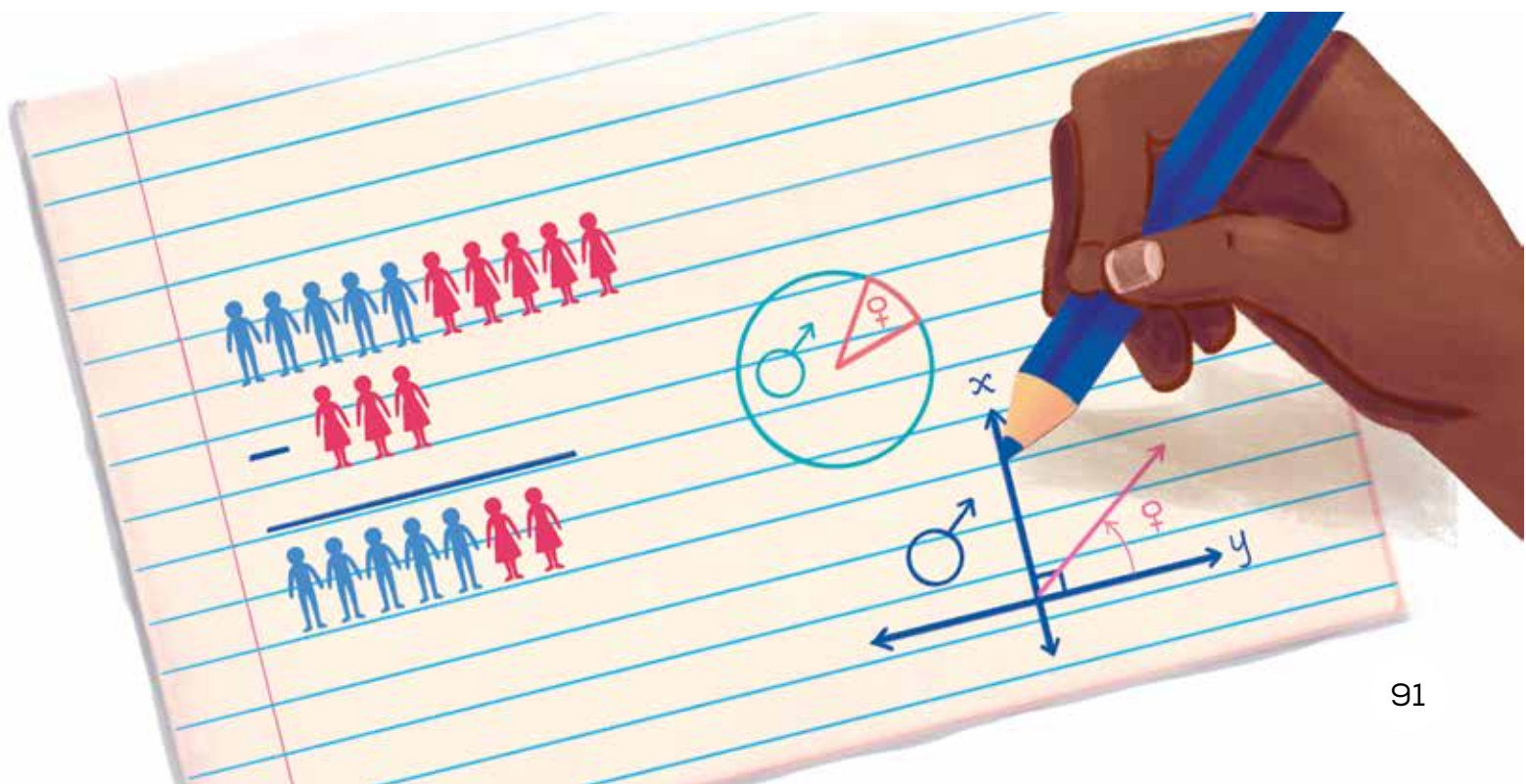
Ho vha hu na vhasidzana vhatukutuku kha kilasi yawe hangei kha tshikolo tsha nthā tsha Kilakala.

“Adla o ya ngafhi?” Rebeca u vhudzisa khonani yawe Joyce linwe divha, musi vha tshi khou tshimbila vhothe vha tshi bva tshikoloni.

“Hoo! O no vha na munna zwino,” ndi Joyce a tshi fhindula.

“Ni a humbula Zahra?” hu vhudzisa Joyce. “Na ene o maliwa, a nga si tsha dovha a da tshikoloni.” “Zahra o vha a tshi konesa Metse. Ndo vha ndi tshi humbula uri u do vha dokotela,” ndi Rebeca a no ralo.

“Ndi nga mini hu si na mutukana a no litsha tshikolo, fhedzi vhasidzana vhanzhi vha khou litsha?” ndi Rebeca o mangala.

Vhusiku honoho, Rebeca a vhudza mme awe nga ha vhasidzana vho litshaho tshikolo.

“Ndi khou humbela uri vha nditshe ndi ye tshikoloni!”
ndi Rebeca a tshi lila.

“Tshikolo ndi tsha ndeme,” mme awe vha tshi ombedzela, “kha vhasidzana na vhatukana!”

“Pfhunzo yaṅu i ḑo ni fha vhutshilo vhu si na mukano,”
mmane wawe vha tshi dovha hafhu u mu vhudza.

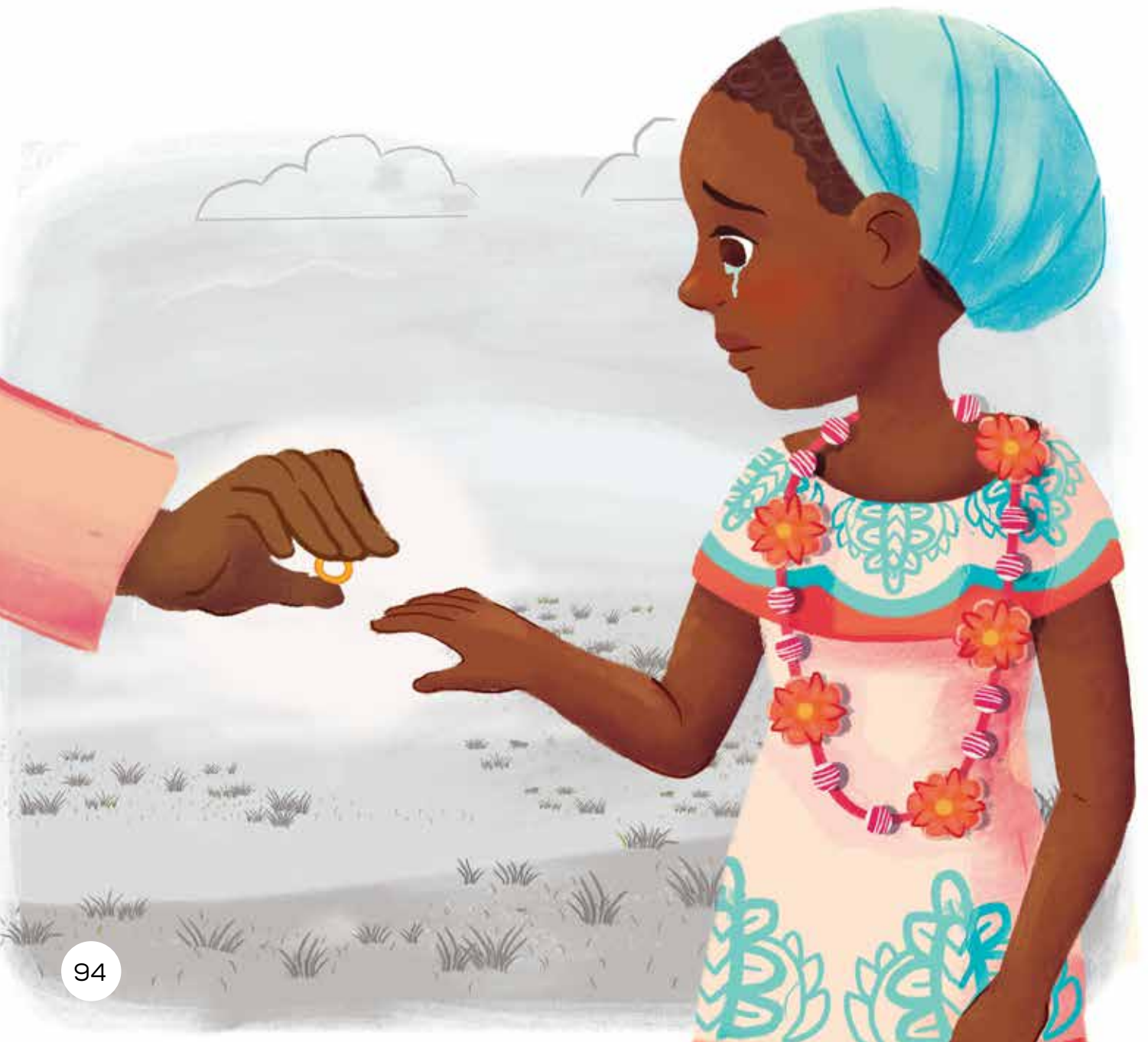

Rebeca o pfha e wa mashudu. O tama arali vhasidzana vhothe kha kilasi yawe vho vha na thikhedzo yo no fana na yawe hayani. Rebeca o dzhia tsheo ya uri u do shumisa pfhunzo yawe u thusa vhasidzana vha no nga ene.

Kha yunivesthi ya Dar es Salaam, Rebeca o dzhia tsheo ya u gudela mulayo. U guda nga ha mulayo wa Tanzania, une wa tendela vhasidzana vha tshi maliwa vha tshee vhatukutuku vhe na minwaha ya 14. Fhedzi minwaha ya vhatukana hu 18!

“Hezwi zwi nga vha zwi zwone zwo itisaho uri vhasidzana vhanzhi vha litshe tshikolo,” ndi Rebeca a tshi khou humbula. “Ndi khou ya u tshintsha hoyu mulayo!”

Nga murahu ha giradzhuesheni, Rebeca na khonani dzawe vho shuma nga maanda uri vha shandukise mulayo. Vhathu vhanzhi vho vha tshi ri vha khou hanedzana na mvelele ya Tanzania. Fhedzi Rebeca a hana. “Mvelele inwe na inwe i no vhaisa vhasidzana a si mvelele ya u vhulungiwa nga lushaka!” a tshi hanedzana na muhumbulo.

Rebeca na vhashumisani nae vha netshedza mihumbulo yavho phanda ha madzhadzhi khothe ya ntsha ya Tanzania. Madzhadzhi a tendelana na Rebeca na tshigwada tshawe vha dzhia tsheo ya u shandukisa mulayo wa Tanzania. Hezwi zwo amba uri minwaha yo tendelwaho nga mulayo uri musidzana a maliwe ndi 18 sa vhatukana!

Naho mulayo wo shandukiswa, Rebeca ho ngo ima u shuma nga maanda u lwela pfhanelo dza vhasidzana. Rebeca u kha di isa phanda na u shuma a sa neti u vha na vhutanzi uri vhasidzana vhothe vha divhe uri tshikolo tshi na ndeme, na uri pfhunzo i do vha fha vhutshilo vhu si na mikano!

U vhalala ha 1

Itshi tshitori tsho itea ngafhi?

Tanzania.

Thaidzo i re kha tshitori ndi ifhio?

- Thaidzo ndi ya uri vhasidzana vha khou litsha tshikolo.
- Thaidzo ndi ya uri vhañwe vhatu vha humbula uri pfhunzo a si ya ndeme kha vhasidzana.

Rebeca o lingedza u itani u tandulula thaidzo?

- O dzhia tsheo ya u vha ramulayo.
- O lwa na milayo i sa pfhesesei.

Ni humbula uri ndi nga mini Rebeca a so ngo litsha tshikolo?

- Ngauri o vha a tshi funa tshikolo.
- Ngauri vha muta wa hawe vho vha vha tshi humbula uri pfhunzo ndi ya ndeme.
- Ngauri vha muta wa hawe vho vha vha tshi toga uri a vhe na vutshilo vhu si na mukano.
- Ngauri o vha a tshi dzulela u vhudzwa uri pfhunzo ndi tshithu tsha ndeme- Kha vhasidzana na vhatukana.

U vhalala ha 2

Ndi nnyi a no vhudza Rebeca uri pfhunzo i na ndeme?

Mme awe na mmame wawe.

Ndi nga mini vhasidzana vho vha vha tshi litsha tshikolo phanda ha vhatukana?

- Ngauri vho vha vha tshi khou maliwa.
- Ngauri mulayo wo vha u tshi amba uri vhasidzana vha nga maliwa vha tshee vhatuku u fhira vhatukana.

Naa ni nga thathuvha nga ha Rebeca? Ni humbula u nga ndi muthude?

Ndi humbula uri... ngauri...

Ndi nga mini ni tshi humbula uri Rebeca Gyumi o vha o diimisela u shandukisa mulayo wa Tanzania?

- Ngauri o gudisiwa uri pfhunzo ndi tshithu tsha ndeme khulu.
- Ngauri o vho na uri mulayo u amba uri vhasidzana vhanzhi vha tea u litsha tshikolo u fhira vhatukana.
- Ngauri o vha a tshi toga uri a vhe na vutanzi uri vhasidzana vha funzee vha sa athu maliwa.
- Ngauri o vha a tshi toga uri vhasidzana vha zwi divhe uri vha nga vha tshinwe na tshinwe tshine vha toga u vha tshone.
- Na uri o vho na uri mulayo u a kwanyedza vhasidzana kha tshitshavha tsha havho.

TSHITORI TSHA 8

MALALA U LWELA

PFHUNZO

Thero: Pfhunzo yashu

Siangane ya mafhungo

- Tshitori itshi ndi tshitori tshi tanganyaho tshitori tsha ngoho na tshitori tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Pakistan.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tshi si tsha kalekale. (minwaha yo 2012)
- Hetshi tshitori tshi do thusa vhagudi vhavho uri vha divhe zwinzhi nga muthu a no pfhi Malala Yousafzai, ha litshi u lwela uri vhasidzana vha wane pfhunzo.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- U mona na lifhasi, vhana vha vhasidzana vha no fhira miliyoni dza 130 a vha dzheni zwikolo nga nthani ha tshitlula nga mbeu.
- Kha tshitori itshi Malala Yousafzai (li bulwa sa: mah-lah-lah yoo-sahf-zai) ndi musidzana wa Pakistan ane a vha dzomo la pfhanelo dza vhana vhothe dza u dzhena tshikolo, nga maanda vhasidzana.
- U thusa vhana nga u amba, u n'wala (tshitori tshawe tshi wanala kha bugu i no pfhi *I Am Malala*). U ita na u tikedza mafulo a no isa vhasidzana zwikoloni.

Tshitirathedzhi tsha: U tumanya

- Ndi mini: Ndi u elekanya nga ha ndila ine tshitori tsha tumana ngayo na vhutshilo hanu, dziwe bugu, kana zwi re shangoni.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa tshitori khwine nga u tshi tumanya na zwithu zwine na vha zwi divha.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Zwi ita uri tshitori tshi pfhesesee na uri zwi leluwe u tshi humbula.

U shumisa tshithirathedzhi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
102, 3	“Ndi mushumo wanga u vha na vhuṭanzi uri vhasidzana vha muvhundu wa hashu vha wane tshikhala tshine vhatukana vha vha natsho,” ndi khoti a Malala vha tshi fhindula vho tou khwathisa vhukuma. Vho zwi vhona musi kusidzana kwavho Malala ku tshi khou aluwa na vhanwe vhasidzana vha Mingora.	Ndi a kona u tumanya mafhungo. Malala na Rebeca Gyuni, vuvhili havho, vho vha vhe na mita i no vha tikedza mahayani avho. Mita iyi mivhili yo vha i tshi londa uri vhasidzana avha vha wane pfhunzo yo teaho.
111, 1	Musi a tshee na minwaha ya fumisumbe (17), Malala o wana pfhufho ya ‘Nobel Peace Prize’. O vha ene muthu mutukusa u vhuya u swika zwino! Malala u kha di isa phanda na u sika lifhasi line vhasidzana vhothe vha do guda na u rangaphanda.	Vuvhili havho, Malala na Rebeca vha khou isa phanda na u lwela uri vhasidzana vha dzehene tshikolo. Zwi mbiluni dzavho vuvhili havho uri vhasidzana vha wane zwickhala zwi no fana na zwa vhatukana.

Malala o bebwa Mingora, Pakistan nga 12 Fulwana 1997.

“Ngavhe o vha e mutukana!” ndi muṅwe wa vhahura vhawe a tshi amba na Vho Ziauddin, khotsi a Malala.

“Vhone vha ḑo ita mini nga musidzana? A nga si ḑo vha ṅea ifa,” ndi muṅwe a tshi amba, a tshi dzungudza na ṱhoho.

“Ndi ḑo ṅea kusidzana kwanga Malala tshikhala na zwoṱhe zwine zwa waniwa nga mutukana,” hu fhindula khotsi awe, vho sedza maṱoni mahulu a ṅwana wavho wa musidzana.

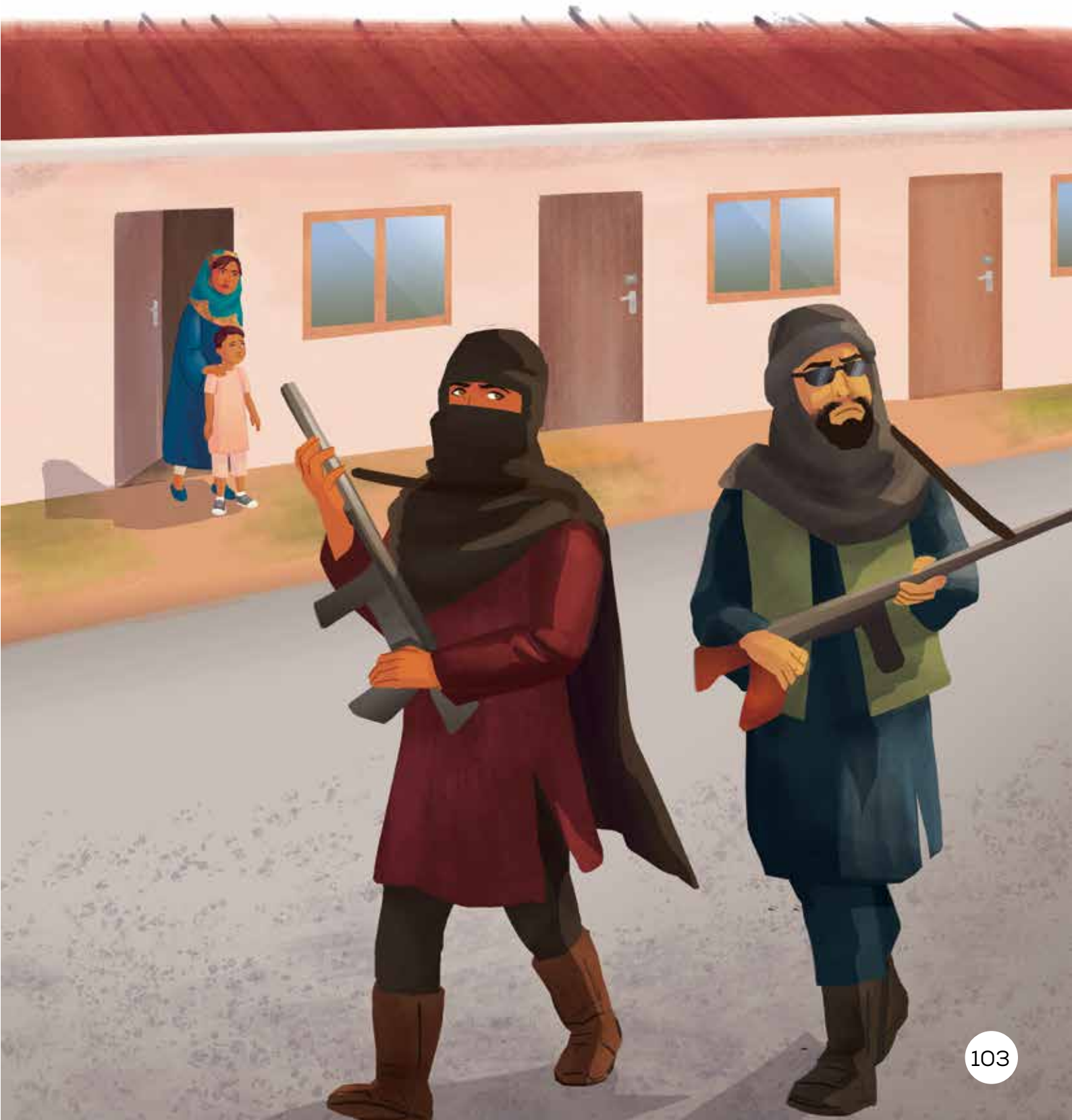
Vho Ziauddin vho vhulunga pfhulufhedziso yavho ya uri vha do nea Malala na vhañwevho vhasidzana vha ngaho ene tshikhala tshi no nga tshine vhatukana vha vha natsho. Vha thoma tshikolo tsha vhasidzana ngei Mingora.

“Ndi nga mini vha tshi khou tshimbidza tshikolo tsha vhasidzana?” ndi muñwe wa vhahura vha tshi vhidzelela Vho Ziauddin vha tshi khou ya mushumoni. “Ndeme ndi ifhio ya u funza musidzana?” ndi muñwe nga fhaḽa, a tshi dzungudza tḽoho.

“Ndi mushumo wanga u vha na vhuṽanzi uri vhasidzana vha muvhundu vha wane tshikhala tshine vhatukana vha vha natsho,” ndi khotsi a Malala vha tshi fhindula vho tou khwaṽhisa vhukuma. Vho zwi vhona musi kusidzana kwavho Malala ku tshi khou aluwa na vhañwe vhasidzana vha Mingora.

Fhedzi zwithu zwothe zwo shanduka musi Taliban a tshi dzhia muvhuso. Vhutshilo ha shanduka nga ndila nnzhi. U vha na thelevisheni yau zwa iledzwa. U tamba muzika zwa iledzwa. Ha iledzwa na vhasidzana u ya tshikoloni.

Vha Taliban vho vha vho no pwashekanya zwickolo zwa vhasidzana zwa 100 musi vha tshi yo vhudza Vho Ziauddin uri vha vale tshikolo tshavho.

“Ndo vha ndi tshi khou tōda u fha Malala na vhañwe vhasidzana tshikhala tshine vhatukana vha vha natsho, fhedzi ndi nga si vhee tsireledzo yavho khomboni,” ndi Vho Ziauddin vha tshi humbula.

Malala o onesa vhane a dzhena navho kilasini mitodzi i shamani. Ho ngo divha arali a tshi do dovha hafhu a vha na khonani dzawe.

Vho Ziauddin vho isa phanda na u gudisa Malala
zwithu zwinzhi vhe hayani. Fhedzi Malala o
tutulutshelwa u guda tshikoloni na vhañwe vhasidzana
vha no nga ene.

Nga Tshimedzi 2008, Vho Ziauddin vho isa Malala kha Peshwar Press Club, kha dzangano la vhoramafhungo. Malala o amba tshipitshi tshawe tsha u thoma henengei.

“Zwi da hani uri vha Taliban vha ndzhiele pfhanelo dzanga dza pfhunzo ya mutheo?” Malala u vhudzisa vha no khou mu thetshesela. Duvha li tevhelaho, maipfhi awe o bvelela kha gurandha na kha mbekanyamushumo ya thelevisheni kha lothe la Pakistan.

Malala o zwi divha uri maipfhi awe a do singusa vha Taliban. Fhedzi o dzhia tsheo ya uri ha nga fhumuli – naho zwo vha zwi tshi do mu ita tshipondwa.

Malala o isa phanda na u amba pfhanelo dzawe kha pfhunzo. A riwala blogo yawe uri vhathu vhothe vha lifhasi lothe vha pfhesese nndwa yawe. A vhone na kha thelevisheni.

“Ndi nga mini vho tendela Malala a tshi amba kha thelevisheni nga ha pfhunzo ya vha vhasidzana?” ndi muwe wa vhahura a tshi hevhedza Vho Ziauddin. “Ni tea u tevhedza milayo ya vha Taliban,” vha kaidzwa nga muwe, a tshi dzungudza na thoho.

“Ndo nea Malala tshikhala tshi no fana na tshine vhatukana vha vha natsho, zwino u khou diambela ene muwe,” khoti awe vho fhindula nga u dihudza.

Musi Malala a tshi khou thoma u divheswa, o vha tshipondwa a wana tshutshedzo dza lufu nnzhi. Malala o pfha a tshi ofha, fhedzi nyofho dzawe a dzo ngo ita uri a si tsha amba o imela vhasidzana.

Nga Khubvumedzi 2012, musi a tshi khou bva u n̄wala mulingo, munna o d̄ivalaho tshifhatuwo a namela bisi ye Malala a vha o i namela. “Malala ndi nnyi?” musi a tshi vhudzisa. A mbo d̄i thuntsha Malala nga thungo ya tshamonde tsha t̄hoho yawe.

Malala a vhaialesa fhedzi o vha a kha d̄i tshila. A fhufhiswa u bva kha sibadela tsha vhuswole Pakistan.

Naho zwo ralo Malala o ṭanganedza milaedza i mangadzaho u bva kha u mona na lifhasi lothe.

“Ri a livhuwa u vha phangami ya pfhunzo ya vhasidzana,” ndi vhuñwe ha marifhi.

“No sumbedza lifhasi ndila ine vhañwe vha vhasidzana vha tambula ngayo u wana pfhunzo. Ri khou livhuwa kha u thusa u shandukisa lifhasi,”ndi mulaedza wa feisibuku u tshi vhaliwa.

“Ndi mushumo wanga u ita uri musidzana muñwe na muñwe a wane tshikhala sa vhatukana,” Malala a dzhia tsheo.

Musi a tshee na miñwaha ya fumisumbe (17), Malala o wana pfhufho ya 'Nobel Peace Prize'. O vha ene muthu mutukusa u vhuya u swika zwino! Malala u kha di isa phanda na u sika lifhasi line vhasidzana vhothe vha do guda na u rangaphanda.

U vhala ha 1

Malala o bebwa ngafhi?

O bebwa Mingora, Pakistan.

Ndi nga mini Malala o litsha tshikolo?

- O tea u litsha tshikolo ngauri tshikolo tsho vha tsho iledzwa kha vhasidzana.
- O tea u litsha tshikolo musi vha Taliban vha tshi dzhia ndango, ngauri vho iledza vhasidzana kha u ya tshikoloni.

Ndi nga mini Malala o vha tshipondwa kha Taliban?

- Ngauri o amba nga ha pfhanelo dzawe dza u wana pfhunzo.
- Ngauri o vha a tshi khou amba kha gurannga na TV nga ha ndeme ya pfhunzo kha vhasidzana.
- Ngauri vha Taliban vho vha vho iledza vhasidzana kha u ya tshikoloni, Malala a vha hanedza.
- Nga mulandu wa tshitlula u ya nga mbeu.

U vhala ha 2

Tshitlula u ya nga mbeu zwi amba mini?

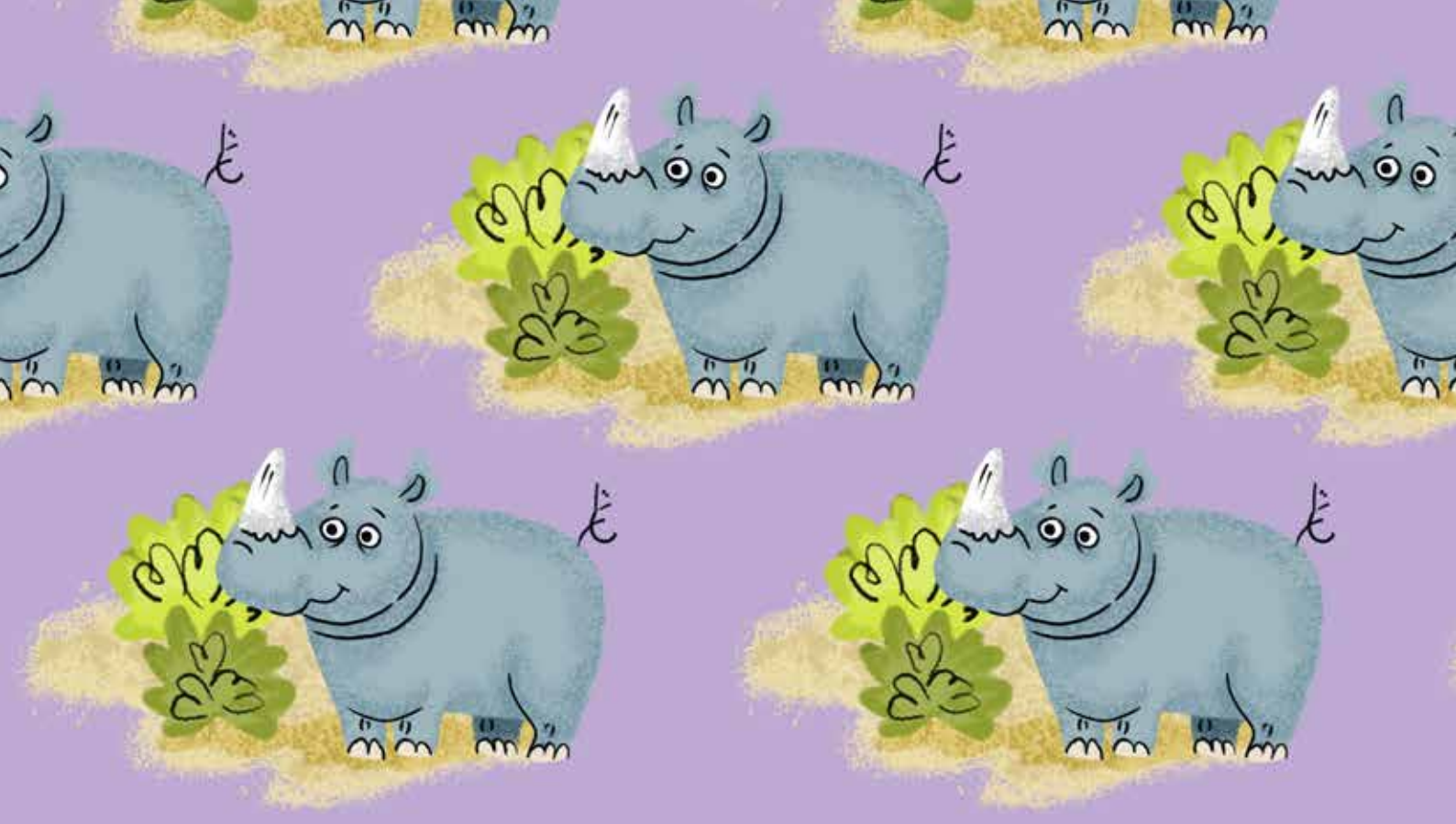
Tshitlula u ya nga mbeu ndi musi vhatukana na vhasidzana vha tshi farwa u fhambana/ vha sa fhiwi tshikhala tshi no fana.

Ni nga dipfhisa hani musi muñwe a tshi tlulwa nga mulandu wa mbeu?

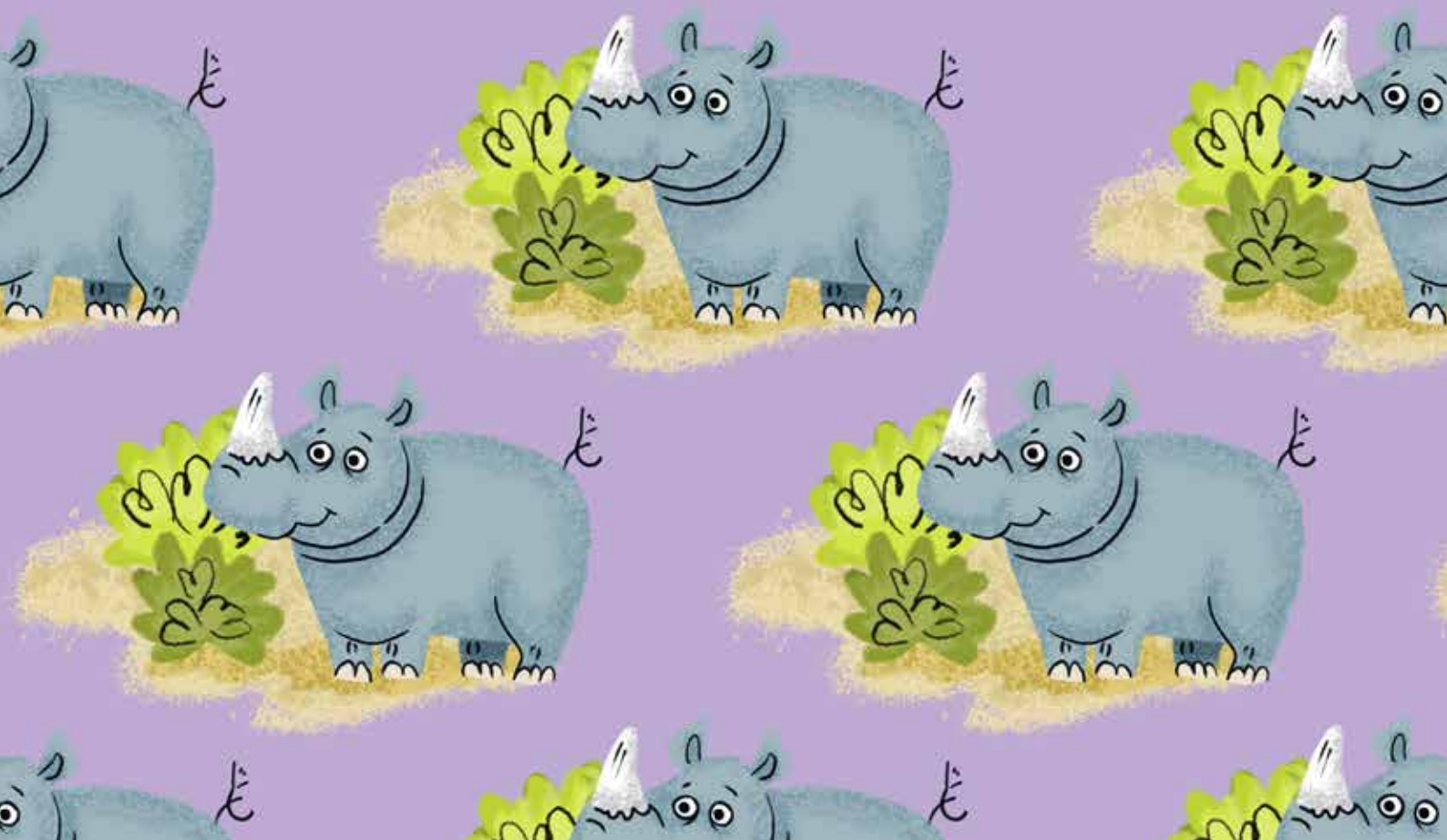
Ndi nga pfha... ngauri...

Ndi nga mini Rebeca Gyumi na Malala Yousafzai vhuvhili havho vho kumedzela vhutshilo havho kha u lwela pfhunzo ya vhasidzana?

- Ngauri vhothe vha tenda kha uri vhasidzana vha tea u wana tshikhala tshi no fana na tsha vhatukana.
- Ngauri vhothe vho aluwa mitani ine vha si tlulwe - vho vha vha tshi toda vhasidzana vhothe vha tshi farwa sa vhone.
- Ngauri pfhunzo tsho vha tshithu tsha ndeme kha vhothe, vho vha vha tshi khou toda u vha na vhutanzi uri vhasidzana vhanwe vhothe vha wane pfhunzo sa vhonevho.

THEMO YA 2

MMAPA WA AFRIKA BORWA

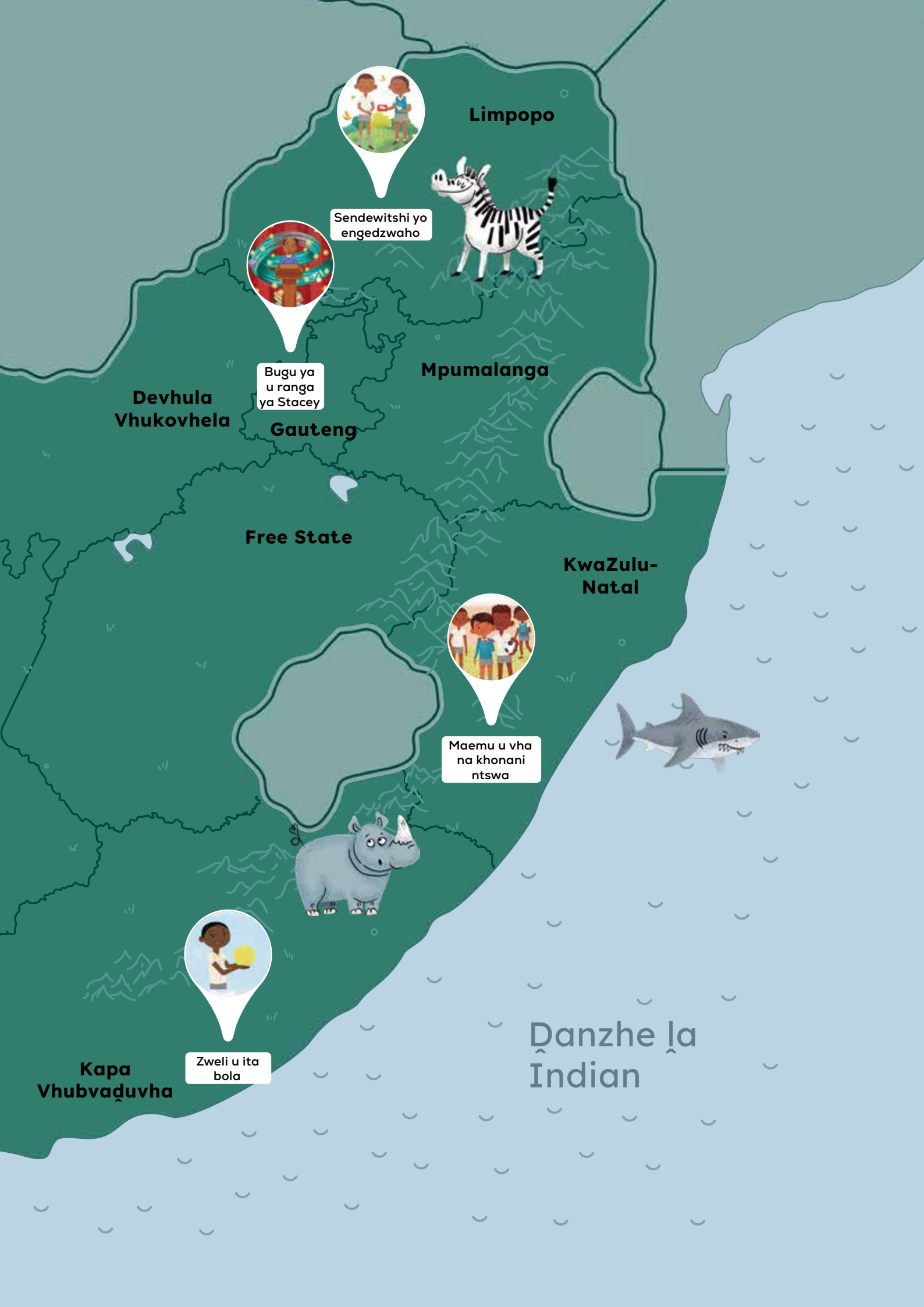
Kapa Devhula

Kapa Vhukovhela

Danzhe la
Atlantic

Limpopo

Sendewitshi yo
engedzwaho

Bugu ya
u ranga
ya Stacey

Devhula
Vhukovhela

Mpumalanga

Gauteng

Free State

KwaZulu-
Natal

Maemu u vha
na khonani
ntswa

Zweli u ita
bola

Kapa
Vhubvavha

Danzhe la
Indian

MEPE WA LIFHASI

Asia

Europe

Vhañwali
vha u thoma
kha liffhasi

Li Jie, mupfhuli
makone o
newaho

Lwanzhe
lwa
Pacific

Afrika

Tshipelupelu
tsha vhuṭali
tsha William

Danzhe
la Indian

Australia

Antarctica

THEMO 2 ZWIṬORI

1. Zweli u ita bola

119

2. Li Jie, mupfhuli makone o newaho

131

3. Bugu ya u ranga ya Stacey

145

4. Vhañwali vha u thoma kha jifhasi

161

5. Maemu u vha na khonani ntswa

175

6. Sendewitshi yo engedzwaho

189

7. Tshipelupelu tsha vhuṭali tsha William

203

8. Soḷa ya u dudedza maḡi ya Xochitl

219

TSHITORI 1

ZWELI U ITA BOLA

Thero: Ri ita ndowendowe

Siangane ya mafhungo

- Mafhungo aya ndi a tshitori tshi si tsha ngoho
- Tsho nwaliwa Afrika Tshipembe
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshitori itshi tshi do thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri u ita ndowendowe zwi ri thusa u khwinisa, naho ri tshi pfha ri na thoni kana u ita vhukhaki mathomoni.

Tshithredzhi tsha: U humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muñwali a sa zwi bvisela khagala kana a sa zwi talutshedze thwii, nga u shumisa lusevhegi kha tshitori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa thalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhala, na u pfhesesa tshitori na vhabvumbedzwa khwine.

Miñwe ya mihumbulo ine vha nga ñea vhagudi

- Muñwe na muñwe u a khakha nga zwiñwe zwifhinga. Kha mitambo i ngaho bola ya milenzhe, u ita vhukhaki zwi nga amba u humpha bola kana tshikoro. Naho zwo dowelea u ita vhukhaki zwi nga pfhala zwi tshi shonisa.
- U ita ndowendowe zwi amba u ita zwithu lunzhilunzhi u itela u vha khwine. Musi ri tshi ita ndowendowe a ri khwinisa u ya nga ha tshifhinga. Na u ita ndowendowe tshifhinga tshi pfhufhi ñuvha ñiñwe na ñiñwe zwi nga ita phambano khulwane.
- A ri dzuli ri na zwithu zwine ra zwi toda. Ri nga humbula nga ha ndila dza vhusiki dza u tandulula thaidzo. Musi Zweli a sina bola ine a khou i toda u itela u ita ndowendowe ya bola ya milenzhe, u na vhukoni ha u sika na u diitela bola yawe a tshi shumisa zwithu zwine a nga zwi wana hayani.
- Nga murahu ha u ita ndowendowe, Zweli o pfha o lugela u tamba bola na vhana vhahulwane. Musi ri tshi ita ndowendowe zwi nga ita uri ri fulufhele tshothe kha vhukoni hashu.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi kha tshiṭori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
121, 2	Bola ya ḍa khae. A lingedza u i rahela murahu kha vhana vhahulwane fhedzi a i bumpa. Tshifhatuwo tshawe tsha nzwinzwimala. A mbo ḍi gidimela hayani.	Ndi nga humbulela uri Zweli u khou ṭoḍa u tamba bola ngauri u khou ṭalela vhaṅwe vhana vha tshi khou tamba. Musi a tshi bumpa bola, zwi amba uri tshifhatuwo tshawe tshi a nzwinzwimala nahone a shavha. Ngauralo, ndi nga humbulela uri u pfha a tshi shona vhukuma musi a tshi bumpa bola.
127, 1	Zweli o dzhia bola yawe ntswa a bvela nṅa. O raha bola a tshi dovha. O vhea matombo mavhili sa mapala. O ita ṅdowendowe ya u rahela bola vhukati ha matombo.	Ndi khou humbula uri Zweli o bumpa bola mathomoni a tshiṭori. Ndi nga bvisela khagala uri u khou ṭoḍa u ita ṅdowendowe uri a vhe khwine kha bola ya milinzhe. Nga heyo ṅila a nga si tsha ḍo dovha a bumpa bola.

Zweli o vhona vhana vhahulwane vha tshi khou tamba bola ya milenzhe. O dzula nga matungo a mudavhi.

Bola ya ɔa khae. A lingedza u i rahela murahu kha vhana vhahulwane fhedzi a i bumpha. Tshifhatuwo tshawe tsha nzwizwimala. A mbo ɔi gidimela hayani.

O humbula uri, “u tea u ita ndowendowe, u tea u na u wana bola.”

Zweli a guduba nndu yothē a tshi tōḁa bola. O wana kubola kutswuku kwa u bamma. O lingedza u ku raha, fhedzi, kwo vha ku songo hula lwo linganelaho. O humbula uri, “ndi tou tea u ita hei bola uri i hule.” Zweli o humbula, o humbula nga ha uri a nga itisa hani uri kubola kwawe kwa u bamma zwavhuḁi ku vhe bola khulu ya milenzhe.

Zweli a thoma u guduba tshinwe tshithu tshine tsha nga thusa u hudza kubola kwawe. O wana gurannḁa ya kale tsini na bini ḁa mashika. O pomba kubola kwawe kwa u bammba nga gurannḁa. O lingedza u i raha. Fhedzi gurannḁa ya bva kha kubola. O humbula uri, “ndi khou ḁoḁa tshinwe tshithu tshine tsha nga ita uri gurannḁa i si bve kha kubola kwawe kwa u bammba.”

Zweli a ya tshitangani. O wana phakethe ya masimba i si na tshithu ye ha vha hu si na muthu o no khou i shumisa. O pomba phakethe u mona na gurannda. O lingedza u i raha. Gurannya ya dzula henefho. Fhedzi a i athu hula sa bola ya milenzhe.

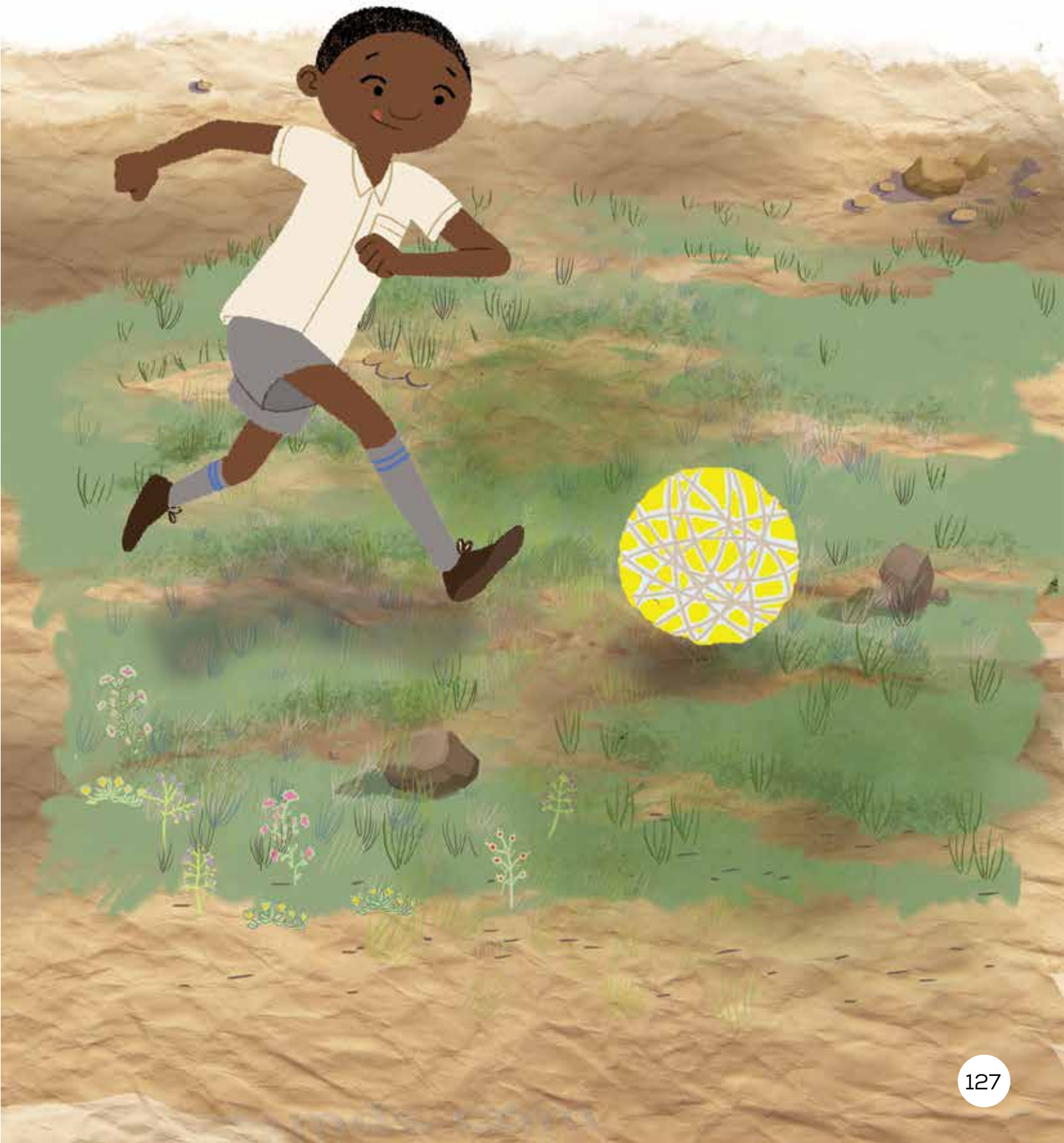
“Ndi nga itisa hani uri i hule?”ndi ene a tshi humbula. O wana bege ya zwanda ya kale ya mme awe fhasi ha mmbete. O vhudzisa mme awe arali a tshi nga i shumisa. “Ee!” hu amba mme awe. “Ndo vha ndi tshi khou tṱoṱa u i laṱa.” Zweli ndi u tṱumekanya iḽa bege a putela bola yawe.

Zweli a dzhena tshitangani. O wana bege ya pulasitiki ine a huna o no khou i shumisa. Zwino o mbo di wana ludali lwa kale. A lu vhofha u mona na bola u ri i fare pulasitiki fhethu huthihi. O sedza kha bola ya milenzhe ntswa. Tsha u fhedzisela, yo vha yo hula lwo linganaho!

Zweli o dzhia bola yawe ntswa a bvela nn̄a. Bola o i raha o i raha. O dzudzanya matombo mavhili sa mapala awe. O ita ndowendowe ya u rahela bola vhukati ha matombo.

Maḍuvha a si mangana o fhiraho, Zweli o dzula nga nḡa ha mudavhi a tshi khou ṭalela vhana vhahulwane vha tshi khou tamba bola ya milenzhe. O vha a tshi khou itesa ṇḡowendḡowe. Muṇwe wa vhana vhuhulwane o ḡa khae. O ri khae, “ṇḡo ni vhona ni tshi khou kora bola nḡa ha muḡi wa haṇu! Ni nga ḡa kha thimu yashu?”

Zweli a takuwa a dzhena mudavhini, o lugela u tamba bola na vhana vhahulwane.

U vhala ha 1

Zweli o thoma nga u wana mini?

O thoma nga u wana kubola ku no bammba.

Zweli o wana mini tshi tevhelaho?

O wana gurannda ya kale.

Tshiñwe ndi tshifhio tshe Zweli a wana?

O wana phakethe ya masimba, bege ya kale ya mme awe, na bege ya pulasitiki.

Ndi nga'ni musidzana muhulwane o humbela Zweli u tamba bola na vhana vhahulwane?

- Ngauri o mu vhona a tshi khou ita ndowendowe.
- Ngauri Zweli o ita bola a ita ndowendowe ya u tamba bola ya milenzhe.
- Zweli o kora bola nnzhi musi a tshi khou ita ndowendowe.
- O mu vhona a tshi ita ndowendowe a tshi khou kora bola.
- Ngauralo o shuma nga maanda u vha mutambi wa bola ya milenzhe wa khwiñe.

U vhala ha 2

Ndi nga'ni tshifhatuwo tsha Zweli tsho vha tshi tshi khou pfa u fhisa?

O vha o shona ngauri o humpha bola.

Ndi nga'ni Zweli o shona?

Ngauri o humpha bola ya milenzhe phanda ha vhana vhahulwane.

Ni humbula uri Zweli o dipfisa hani o musi vhana vhahulwane vho mu humbela uri a tambe navho?

Ndi humbula uri Zweli o pfa...

Ndi nga'ni Zweli o shumesa u ita bola ya milenzhe?

- Ngauri zwavhukuma o vha a tshi khou toda u ita ndowendowe ya u tamba bola ya milenzhe.
- Ngauri zwo mu shonisa u humpha bola zwino u khou toda u ita ndowendowe.
- Ngauri ho ngo wana bola ya milenzhe ya u ita ndowendowe ngayo a tshi khou toda u vha khwiñe kha bola ya milenzhe.
- Ngauri o vha a sa tsha toda u shona hafhu.
- Ngauri o vha o dimiisela u vha mutambi wa khwiñe wa bola!

TSHITŌRI 2

LI JIE, MUPFHULI

MAKONE O NEWAHO

Thero: Ri ita ndowendowe

Siangane ya mafhungo

- Tshiŭori itshi ndi tshi si tsha ngoho
- Tsho nŭwaliwa China.
- Zwo itea kalekale
- Tshiŭori itshi tshi do thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri zwikili zwi khwiniswa nga u ita ndondowe, na uri muŭwe na muŭwe a nga bveledza zwikili zwi mangadzaho arali a ita ndondowe tshifhinga tshoŭhe..

Tshiŭirathedzhi tsha: U ita tsedzuluso

- Ndi mini: Ndi u dzhia tsheo arali ni tshi takalela tshiŭori kana zwe vhabvumbedzwa vha nanga.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U da na mihumbulo yaŭu na u pfhesesa tshiŭori kha vhuimo / levele yo dziaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u elekanya nga ha mulaedza wa tshiŭori na zwine na tenda nga hatsho.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Tshiŭori itshi tsho thewa kha lungano lwa Matshaina. Lungano ndi nganea yo anetshelwaho lunzhilunzhi lwa tshifhinga tshilapfhu. Kanzhi ngano dza sialala dzo itelwa u ri nea pfunzo.
- Tshiŭori itshi tshi amba nga ha mupfhuli ane a pfi Li Jie. Mupfhuli ndi muthu ane a posa misevhe a tshi shumisa vhura. Vhupfhuli ndi mutambo une wa toda u sedzesa, u langa na u ita ndowendowe.
- Tshikili (u fana na u pfhula nga misevhe) ndi tshithu tshine wa guda u tshi ita zwavhuŭi. A huna muthu ane a bebwa a na vhukoni vhune ha nga ha u pfhula nga misevhe - ndi tshithu tshine tsha bveledziwa nga u ita ndowendowe tshifhinga tshoŭhe na u shuma nga maanda.
- Tshiŭori itshi tshi ri funza uri u vha na vhuthu a si u vha muthu o khetheaho. Ndi nga nŭhani ha u ita ndowendowe lunzhilunzhi u swika u tshi khwinisa.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi kha tshitiṛi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
134, 2	A humbula uri, “A huna ane a vha khwine u fhira nṅe.”	Ndi ita tṛaṛhuvho ya uri Li Jie u a ḡikukumusa - u humbula uri u khwine u fhira muṅwe na muṅwe a tshimbila o imisa khana..
136, 1	Musi musevhe wa Li Jie u tshi tou koo, vhukati he a livha hone, gogo ḽi takuwa nga u vhandazwanda. Li Jie o vha a tshi rembulutshela murahu a vhona vhatikedzi vhawe a kotamisa tṛoho a tshi vha livhuwa.	Ndi ita tṛaṛhuvho ya uri Li Jie u takalela u khoḡiwa ngauri o rembuluwa a vhona vhatevheli vhawe vha tshi mu vhandela zwanda.

Kale kha China la kale, ho vha hu tshi dzula ramiswaswo o no pfi Li Jie. O vha a tshi divhelwa u thuntsha/pfula misevhe nga vhuronwane kha shango lothe. Huñwe na huñwe hune a tshimbila hone ndilani o vha a tshi pfa u hevhedzana.

“A hu na muñwe wa khwiñe!” hu hevhedzana vhañwe vhanna.

“A ri athu u vhona muthu a na vhuronwane nga u rali!” Hu hevhedzana vhafumakadzi.

Li Jie o tenda uri o vha wa ntšhesa. O tshimbila o imisa khana.

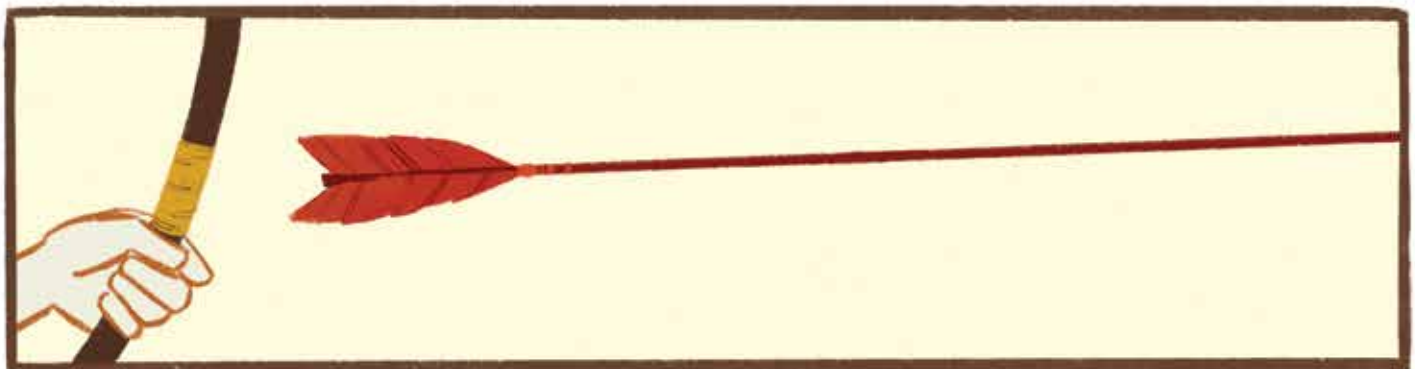
O humbula uri “A hu na wa khwiṇe u fhira nṅe!”

Liñwe ɖuvha o vha a tshi khou ita ndowendowe ya u thuntshela midavhini ya vhathuntshi/vhapfuli. Gogo lo kuvhangana u talela Li Jie. Musi a tshi takusela musevhe nthā, a pfa u hevhedza.

“A hu na muñwe wa khwiñe!” hu hevhedza vhanna.

“A ri athu u vhona vhuronwane nga urali!” hu hevhedza vhafumakadzi.

Musi musevhe wa Li Jie u tshi tou koo, vhukati he a livha hone!, gogo li takuwa nga u vhandazwanda. Li Jie o vha a tshi rembulutshela murahu u vhona vhatikedzi vhawe a kotamisa tshoho a tshi vha livhuwa. Fhedzi zwezwi a tshi khou rembuluwa a vhona mukalaha a tshi khou rengisa mapfura a ludi. Mukalaha vho vha vha tshi khou talela fhedzi a vho ngo vhandazwanda.

Li Jie u tenda kha uri vhathu vhothe vha tea u mu thompha. A tshimbila a ya ngei hu re na mukalaha.

“Ndo vha vhona vha tshi khou talela fhedzi a vho ngo vhandelela. Vho no vhuya vha vhona muthuntshi/ mupfuli wa khwine a no nga nne?” U a vha vhudzisa.

“Hai a thi athu u mu vhona!” hu fhindula mukalaha.

“Zwino ndi ngani vha sa mmbandeli?” Li Jie u vhudzisa o singuwa vhukuma.

Mukalaha vha fhumula lwa tshifhinga nyana.

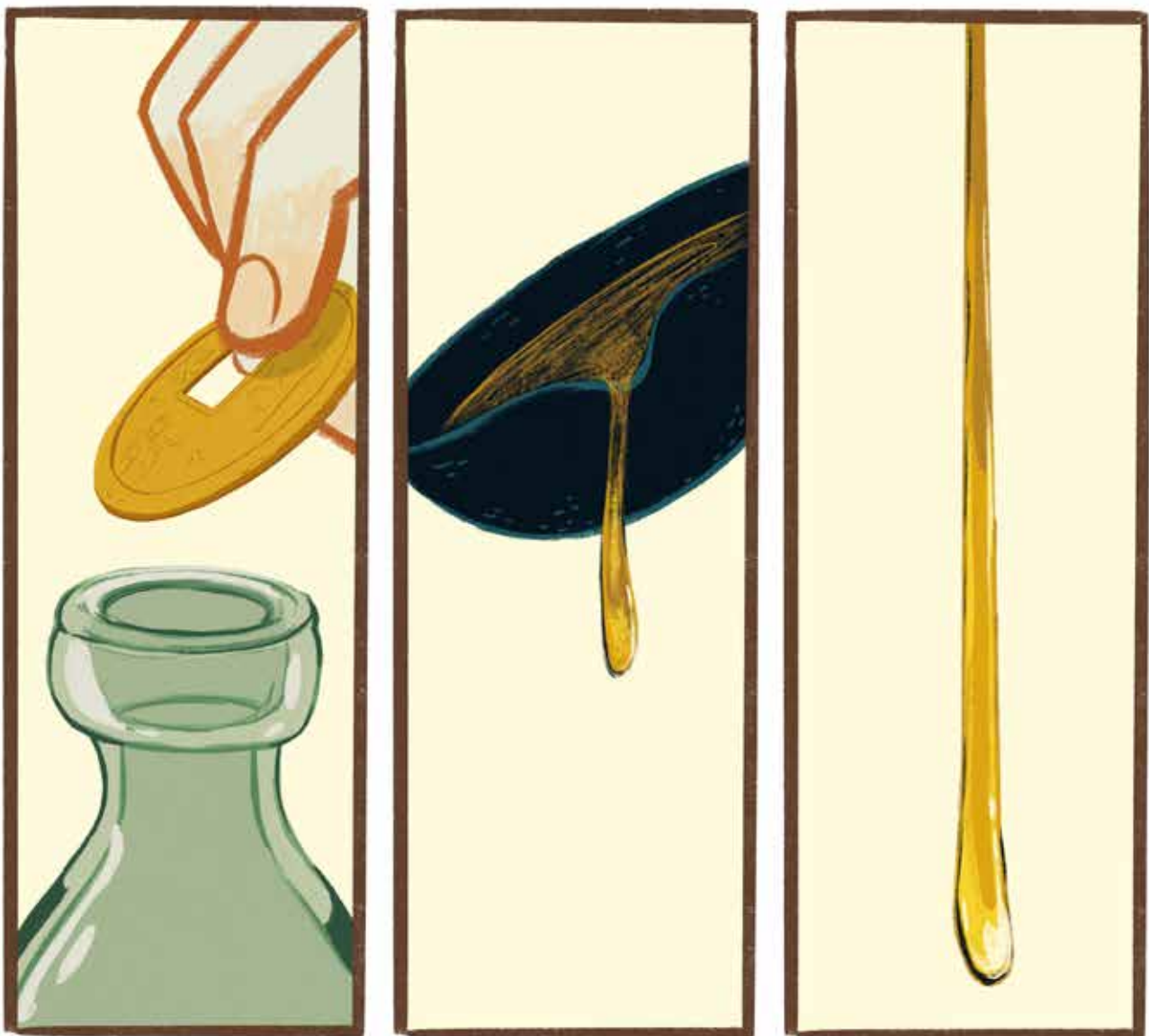
Vha kona u fhindula, “A si iwe muhali wa vhahali. A u mudzimu. Wo vha na tshikili tsha muthuntshi/mupfuli ngauri wa ita ndowendowe. Ndi do nyanyulwa nga u kondelela madzuloni a u tou korola!”

Li Jie ha ngo tenda zwine ndevhe dzawe dza khou pfa. O vha a tshi tenda uri muñwe na muñwe u a mu thompha.

“Ni khou toda u ita mini zwino? Ndi tshikili tshifhio tshine vha vha natsho tshine tsha ita uri vha si nthomphe?” u vhudzisa o gonyisela na ipfi nthha nyana.

Mukalaha a vho ngo amba tshithu. Vho tou dīdzhiela boḑelo ḵavho kha ṭafula vha ḵi vhea fhasi. Vha dzhia tshelede yavho ya mangwinzhili a koporo vha a vhea kha mulomo wa boḑelo. Mukalaha vha bvisela khagala boḑelo ḵavho ḵa mapfura kha tshifaredzi tshihulwane, vha imisela nṯha vha thoma u dādzā boḑelo nga ku buli kuṭuku kwa mangwinzhili.

Gogo lo talela lo mangala. Musi mapfura a tshi dadza bođelo, Li Jie a pfa hu tshi hevhedziwa.

“A hu na wa khwiṇe!” hu hevhedza vhanna.

“A ri a thu vhona vhuronwane vhungafha!” Hu hevhedza vhafumakadzi.

Fhedzi mukalaha vho vha vha sa zwi divhi uri vha a mangadza. A vho ngo tshimbila vho imisela khana ntha. Hezwi a zwivhuji zwa ita uri muthu a vhe o khetheaho.

“Ndo wana tshikili hetshi ngauri ndo ita ndowendowe, arali u tshi ita ndowendowe u sa imi, u a vhuya wa vha na vhuronwane u nga nne. Hu amba mukalaha.” Vha tshi fhedza u amba maipfi ayo vha mbo di tuwa.

Li Jie o sala mudavhini e ethe a tshi khou elekanya. Gogo la vhathu na lone lo vha lo di ima nga thungo ha mudavhi, hu tshi pfala u hevhedzana.

“Ndo vha ndi sa zwi divhi uri hu nga vha na muthu ane a nga kona u kala u fana na na nne!” ndi Lie Jie a tshi khou humbula.

“Thamusi arali na rihe ra thoma u ita ndowendowe ri nga vha vhapfuli kana vhathuntshi vha khwiñesa,” ndi muñwe wa vhanna vhe vha vha vho ima thungo ha mudavhi a tshi tou hevhedza.

“Thamusi ndi ngazwo ri tshi ri a ri a athu vhuya ra vhona muthu a konesaho u thuntsha, ngauri a ri athu u vhuya ra lingedza!” hu amba muñwe mufumakadzi we a vha e henefho na ene a tshi tou hevhedza.

U bva lenelo divha, vhathu vha shango ilo vho mbo di thoma u dzhiela ntha u shuma vho khwaṭhisa na u ita ndowendowe uri vha vhe na zwikili zwine vha toḁa.

U vhala ha 1

Li Jie ndi makone wa mini?

Ndi muthuntshi/mupfuli makone muhulu.

Mukalaha vha vhona mini tshi tsha ndeme?

Vho vha tshi tṱoda muthu wa u konḡelela u fhirisa u vha muthutshi/mupfuli makone muhulu.

Ndi nga mini mukalaha vha songo vhandela Li Jie zwanda

- Ngauri a vha vhoni Li Jie sa mudzimu.
- Ngauri vho vhona uri Li Jie ndi mupfuli makone muhulu nge a ita ṅdowendowe.
- Ngauri vho vha sa vhoni zwa khwiṅe nga Li Jie.
- Ngauri muṅwe na muṅwe a nga vha muthuntshi/mupfuli makone arali a ita ṅdowendowe.

U vhala ha 2

Mukalaha vha makone wa mini?

Vha makone wa u shela mapfura nga vhuronwane.

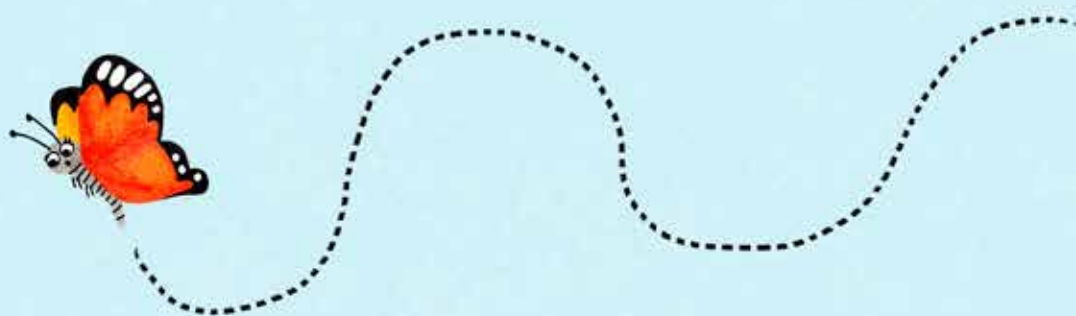
Ndi vhuṱanzi vhufhio vhune ra nga vhushumisa u ita tsenguluso kana ṱhaṱhuvho ya uri Li Jie ndi muthu wa u ḡihudza?

Ri nga ita tsenguluso kana ṱhaṱhuvho ngauri:

- O humbula uri ndi ene a mangadzaho.
- O tshimbila o hwala khana.
- O vha o singuwa a tshi vhona mukalaha vha songo mu vhandela
- O humbula uri muṅwe na muṅwe u ḡo mu ṱhomphe.

Ndi nga mini/ngani Li Jie o mangala musi mukalaha vha sa vhandi zwanda.

- Ngauri muṅwe na muṅwe u dzulela uri ndi ene wa khwiṅe.
- Ngauri o ḡowela uri hu hulisiwa/takalelwa ene a re na zwikili zwa u thuntsha/pfula.
- Ngauri u humbula uri ndi ene wa khwiṅe.
- Ngauri o vha a sa humbuli uri mukalaha vho no vhona muthuntshi/mupfuli wa khwiṅe u fhira ene.

TSHITŨTORI 3

BUGU YA U RANGA YA STACEY

Thero: Ri vhañwali

**Siangane ya
mafhungo**

- Itshi tshitŭtori ndi tsha zwigwadagwada zwo fhambanaho.
- Tsho ñwaliwa Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshitŭtori itshi tshi ðo thusa vhagudi vhavho u tenda uri na vhone vha nga vha vhañwali na uri mihumbulo yavho ndi ya ndeme nahone i fanela u kovhiwa.

**Tshitŭrathedzhi tsha:
U wana na u elelwa
zwidodombedzwa**

- Ndi mini: Ndi u ðoda na u elelwa zwidodombedzwa zwa ndeme u fana na vhabvumbwedzwa, fhethuvhupo, na zwiitei.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u ðhireka kana u tevhelela zwe zwa itea na u pfhesesa tshitŭtori khwiñe.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Tshi ni thusa uri ni amba nga tshitŭtori na u pfhesesa thevhekano ya zwiwo.

**Miñwe ya mihumbulo ine
vha nga ñea vhagudi**

- Muñwali ndi muthu ane a ñwala bugu. Vhañwali vha humbula mihumbulo vha konaha u ñwala nga hayo. Bugu dzi ñwalwa nga vhathu - na vhana vha nga vha vhañwali.
- U andadza bugu zwi amba u i gandisa uri vhañwe vhathu vha kone u i vhala. Vhañwali tshinwe tshifhinga vha vha na u rwelwa ðari ha bugu u itela u pembelela bugu yavho i tshi khou gandiswa na u lugela.
- Muñoro ndi tshithu tshine wa fulufhela u tshi swikelela. Vhathu vha nga shuma nga maandã u ita uri miñoro yavho i bvelele. Na vhaswa vha nga vha na miñoro mihulwane!
- Vhuñumanyi na thero yo fhiraho: U ñwala bugu zwi dzhia tshifhinga na u ita ñdowendowe. Vhañwali vha pulana, u ñwala, na u dzudzanya (u lugisa) mushumo wavho. Vhañwali vha ðoda u ðifulufhela na u ðilaya.

U shumisa tshithathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
151, 3	“O n̄wala bugu?” khoti awe vha vhudzisa, “I vhidzwa mini?” “I vhidzwa ‘Smelly Cats’. U amba uri u khou t̄oda u i gandisa. Ndi khou ḡi vhudzisa uri zwi a konadzea naa?” mme awe vha mangala nga ipfi lihulu.”	Ndi lihio dzina la bugu ya Stacey ya u thoma? Ndi zwi pfhesesa heneffa uri i pfhi ‘Smelly Cats’.
152, 1	Vhabebi vha Stacey vho mbo vha la bugu. Vha pfha vha tshi kanakana. “I ḡo vhuya ya anḡadzwa yenei?” hu vhudzisa khoti awe. “Stacey u tshee mutuku. Zwi nga konadzea hani uri bugu ya n̄wana wa min̄waha ya sumbe i anḡadzwe?” Mme awe vha a ḡivhudzisa vha tshi tou ambela n̄tha.	Vhabebi vha Stacey vho ḡipfha hani nga ha u anḡadzwa ha bugu yawe? Ndi a pfhesesa uri vho vha vha tshi khou kanakana.

Stacey Fru o bebwa nga 2007 Johannesburg, Afrika Tshipembe. Musi a tshee lutshetshe, Stacey o vha a tshi vhalelwa bugu dzi sa fheli nga vhabebi vhawe zwenezwi vho mu takula. Vho vha vha tshi mu sumbedza zwifanyiso zwa mivhalavhala ngeno Stacey a tshi khou amba sa mbuwe khathihi na u thethenyea.

Musi a tshee tshixele, o vha a tshi dzula fhasi phanda ha shelefu khulukhulu ya bugu, a tshi kokodza bugu nga nthihi nga nthihi.

O vha a tshi takadzwa nga u fhenda masiatari, a tshi tala zwifanyiso zwa mivhalavhala. U vhala ipfi nga ipfi zwo vha zwi tshi mu takadza nga maanda.

Muhumbuloni wa Stacey, bugu dzine a khou vhala dzo ñwalwa na u oliwa nga vhana, vha no fana nae. A ñivhudza uri u ñodou ñwala bugu yawe, nangoho a i ñwala.

Liñwe ðuvha musì Stacey a tshi tou vha na minwaha ya sumbe fhedzi, mme awe vha mbo dzhena kamarani yawe. “Kha vha vhone! Ndi siatari la u fhedza la bugu yanga!” ndi Stacey a tshi ðivhadza mme awe, o angaladza siatari la u khunyeledza. Mme awe vha vhona tshitake tsha masiatari o no fhelaho o tsiga desike ya Stacey. “Ndi khou ya u i andadza,” Stacey u zwi amba a sa timatimi, “u itela uri i vhaliwe nga vhanwe vhana!”

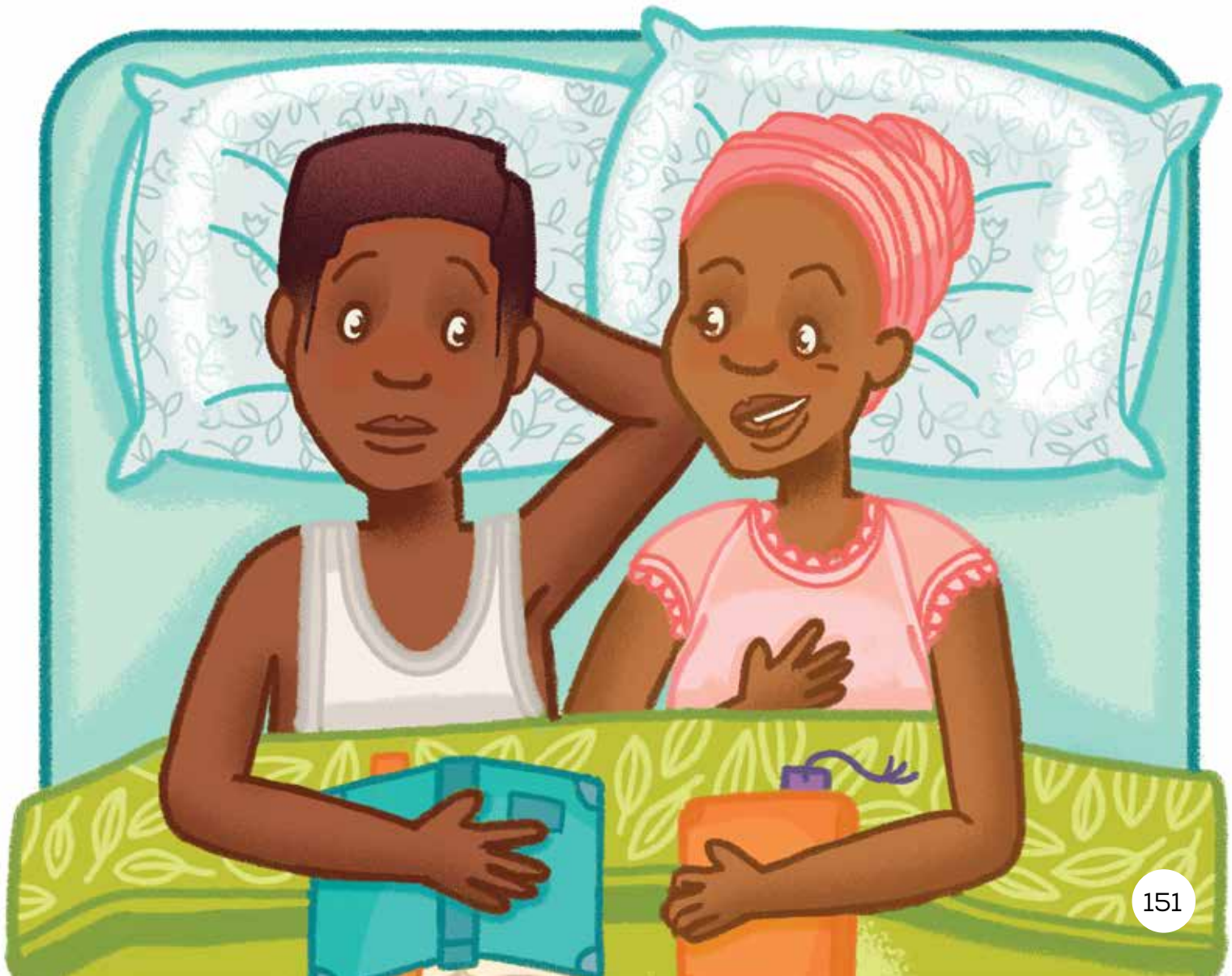

Vhusiku honoho, vhabebi vha Stacey khevha vho dzula vhe mmbeteni.

“Hone vho vha vha tshi zwi divha uri Stacey o ñwala bugu yo fhelelaho?” Hu vhudzisa mme a Stacey.

“O ñala bugu?” khotsi awe vha vhudzisa, “I vhidzwa mini?”

“I vhidzwa ‘Smelly Cats’. U amba uri u khou tᵇ u i gangᵇsa. Ndi khou ᵇ vhudzisa uri zwi a konadzea naa?” mme awe vha mangala nga ipfi ᵇhulu.”

Vhabebi vha Stacey vha mbo vhala ila bugu. Vha pfa vha tshi kanakana.

“I do vhuya ya anḁadzwa yeneyi?” hu vhudzisa khotsi awe.

“Stacey u tshee mutuku! Zwi nga konadzea hani uri bugu ya ṛwana wa minwaha ya sumbe i anḁadzwe?” ndi mme awe vha tshi elekanya nga mulomo.

Fhedzi vho vha vha tshi tama u thusa Stacey uri muloro wawe u wedze.

Mme a Stacey vha nekedza mudzudzanyi wa mañwalwa zwe Stacey a ñwala.

Nangoho uḽa mudzudzanyi a mbo vhala ‘Smelly Cats’! Ipfi nga ipfi.

“Kha i anḽadzwe heyi!” ndi ene a no ralo.

Stacey a mwemwela a bvisa na marinini.

Musi ‘Smelly Cats’ yo no anḡadzwa, Stacey o thusa kha u lugisela fulo la bugu yawe, u itela u ḡivhadza bugu yawe vhaṅwe vhana ngae na vhabebi vhavho.

“Heyi bugu ndo i ṅwala ndi ndoṱhe,” ndi Stacey a tshi ṱalutshedza vhathetshelesi.

“Ndi vhona zwi na ndeme uri vhana vhanzhi – nga maanḡa vhana vha fhano Afrika- ri bule zwi re mbiluni dzashu nga maṅwalwa!”

U takalelwa ha ‘Smelly Cats’ a ho ngo guma nga
duvha la fulo fhedzi. Iyi bugu yo tangedzwa nga
vha muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa shango la
Afrika Tshipembe, zwine zwa amba uri vhana vha a
tendelwa u vhalala bugu iyi zwikoloni! Nga 2015, Stacey
- o wina pfufho - Nyandadzo ya Ntshisa ya Nyaluwo
ya U Ranga ya Vhuhana. Vhabebi vha Stacey vho
mu talela vha tshi dihudza ngae musi a tshi gonya
tshiteidzhi uri a tangedze pfufho yawe.

“U a dilaya hoyu nwana!” ndi mme awe vha no ralo

“Ngavhe ri si vuwe ro mu timatima!” hu amba khotso
awe.

“Ri songo tsha dovha ra kanakana mihumbulo yawe!”
mme awe vha ralo vha tshi tendelana nazwo.

Vhabebi vha Stacey vha mwemwela vha tshi dihudza
ngae.

U bva tshee Stacey a n̄wala ‘Smelly Cats’, o isa phanda na u n̄wala bugu dza vhana vha no nga ene. Fhedzi hu na zwiṅwe zwine a ita nga n̄da ha u n̄wala. Stacey o no vha mutṡundelatsiwana. O thoma Muteomuunḡi kana Faundesheni yawe, i no ita zwa u avhela vhashai bugu, khomphyutha, zwiambaro na zwiliwa.

Stacey o dovha hafhu a shumisa u bvela phanḁa
hawe kha u vha muṭuṭuwedzi na mulwelapfanelo dza
vhathu. U anzela u vha a tshi khou amba na vhathu e
na fulufhelo ḽa uri u ḁo funza na u ṭuṭuwedza vhana,
vha no nga ene.

Musi wa tshipitshi tsha u thoma tsha Stacey, o
tutuwedza maḡana na maḡana a vhagudi vha
Maṭiriki.

“U wedza ha mitoro a hu na uri u ṛwana kana u
mulala!”

U vhala ha 1

Dzina la bugu ya u thoma ya Stacey ndi lifhio?

Dzina la bugu ndi 'Smelly Cats'

Stacey o vha e na minwaha mingana musi a tshi n'wala bugu yawe ya u ranga?

O vha e na minwaha ya sumbe fhedzi.

Ndi ngani vhabebi vha Stacey vho vha na u mu kanakana?

- Ngauri vho vha vha si na vhuṭanzi uri Stacey o no swikisa minwaha ya u vha munwali wa bugu.
- Ngauri vho vha sa koni u ḡivha uri bugu yawe i nga anḡadzwa naa.
- Ṭhamusi vho vha vha si na vhuṭanzi uri bugu yawe yo vha i ya vhulenda lune ya nga anḡadzea.

U vhala ha 2

Vhabebi vha Stacey zwi pfesesa hani musi a tshi thoma u amba nga a anḡadza bugu yawe?

- Vho pfa vha tshi kanakana.
- Vho vha vha si na vhuṭanzi uri o no aluwa naa lune a nga anḡadza bugu.
- Vho vha vha sa ṭalukanyi uri bugu yawe i nga vha na muanḡadzi.

Ndi ngani vhabebi vha Stacey vho ḡihudza ngae?

- Ngauri o vha o wina pfufho.
- Ngauri bugu yawe yo vha yo anḡadzwa.
- Ngauri o vha a tshi ḡilaya ene mune.

Ndi ngani Stacey o vhudza vhagudi vha Maṭiriki uri, "U wedza ha miloro a hu na uri u n'wana kana u mulala!"?

- Ngauri o vha a tshi tama u vha ṭuṭuwedza uri vha tende miloro yavho i tshi wedza.
- Ngauri u ita zwipitshi zwa u funza na u ṭuṭuwedza vhaṇwe vhana vha no nga ene.
- Ngauri o vha a tshee muṭuku nahone muloro wawe wo wedza.
- Zwauri bugu ya Stacey yo anḡadzwa musi a tshi tou vha na minwaha ya sumbe fhedzi zwi sumbedza uri na vhana vho tea u vha na u lorela phanda. Stacey u khou tama vhana vhoṭhe vha tshi zwi ḡivha hezwi!

TSHITŨTORI 4 VHAŊWALI VHA U THOMA KHA LIFHASI

Thero: Ri vhaŊwali

Siangane ya mafhungo

- Itshi tshiŭtori ndi tsha zwigwadagwada zwo fhambanaho.
- Tsho űwaliwa Iraq.
- Zwo itea kalekale.
- Tshiŭtori itshi tshi űo thusa vhagudi vhavho u pfesesa uri u űwala ndi vhutumbuli ha ndeme ha vhathu na uri vhaűwali vha thusa u rekhoda mihumbulo, zwiŭtori, na mafhungo a vhaűwe.

Tshiŭrathedzhi tsha: U monithara Kupfhesele

- Ndi mini: U űola kupfhesele kwanu inwi muűe musi ni tshi khou vhala, na u awela arali zwithu zwi sa pfhali.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U űalukanya musi ni sa pfhesesi tshithu na u tshi lulamisa.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Tshi ita uri ni dzulele u űidzhenisa kana u dzhenelela kha mafhungo zwa khwiűisa u pfhesesa nge na űavhanyedza u tandulula u sa pfhesesana

Minwe ya mihumbulo ine vha nga űea vhagudi

- Zwa vhukuma u űwala ndi mini? Ndi űdila ya u rekhoda mihumbulo hu tshi shumiswa maűedere kana zwiga. Ri shumisa u űwala u anetshela zwiŭtori, u rumela milaedza, na u humbula mafhungo. U űwala ndi lushaka lwa thekinoűodzhi (tshishumiswa tshe vhathu vha tshi sika u itela u vha thusa).
- Tshiŭtori itshi tsho itea minwaha ya 5,000 yo fhiraho, zwine zwa vha tshifhinga tshilapfhu vhukuma - kha zwine ra nga zwi vhidza “Äözwifhinga zwa kale,Äö. Zwifhingani zwa kale, vhathu vho vha vha sa athu u vha na bugu, khomphyutha, kana na mabambiri. Alifabethe yo vha i sa athu u tumbulwa. Ndi ngazwo vhathu vho vha vha tshi űwala kha űaba űa vumba vha tshi shumisa zwifanyiso na zwiga.
- Maűwalo a kale o vha a tshi shumisa zwifanyiso u imela zwithu. Tshifhinga tshi tshi khou űi ya, zwifanyiso zwo shanduka zwa vha zwiga. Alifabethe yashu űamusi yo bveledzwa u bva kha maitela a kale a u űwala.
- Musi vhathu vha tshi thoma u dzula vhoűe űoroboni, vho vha vha tshi űoda űdila ya u dzulela u tevhela na u humbula zwithu. Ndi musi vhuűwali ho tumbulwa. U űwala zwo vha thusa u humbula na u kovhelana mafhungo.

U shumisa tshithirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
167, 1	Zwino, dāba la vumba li do omiswa dūvhani. Musi lo no khwaṭha, Maḍaba a a vhewa sa rekhodo dzine dza do vhala maḍuvha, dzivhege kana miṁwaha idaho.	Kha ndi ime ndi humbule. Vha ṁwalela kha vumba, la litshiwa la oma u itela uri li do vhewa tshifhinga tshilapfu. Kha ndi sedze arali ndi tshi pfesesa: Vha khou ṁwala kha vumba lo nukalaho. Vha tea u li litsha la oma dūvhani u itela uri li vheve sa rekhodo. Zwi vhonala zwo tangananesa u fhirisa u shumisa bammbiri na peni. Ndi a divhudzisa uri ndi ngani vha so ngo shumisa bammbiri nthani hazwo?
169, 2	Ngauralo, tshifanyiso tsha tsinde la bali tsho bvelela tsha vha tshiga tsha bali tshe tsha vha tshi tshi leluwa u tshi ola. Hetshi tshiga tsho mbo di pfheseswa nga vhathu vhanzhi sa tshine tsha amba bali, naho tsho vha tshi sa tsha fana na tshifanyiso tsha thodzi ya bali.	Kha ndi ime ndi humbule. Musi vha tshi thoma u ṁwala, vho vha vha tshi ola zwifanyiso. Fhedzi nga murahu ha tshifhinga, u ola tshifanyiso zwo mbo di leluwa na u tāvhanya. Ndi a divhudzisa uri ndi ngani. Kha ndi sedze uri ndi a pfhesesa: Nga murahu ha tshifhinga, zwifanyiso zwo tāvhuwaho zwo shanduka zwa vha zwo leluwaho - nahone zwi sa tsha fana na tshithu tshe vha vha vha tshi khou amba nga hatsho.

Vhathu vho sika zwithu zwinzhi zwa tshakha dzo fhambanaho zwa thekinolodzhi. Ro sika dzigoloi, dzikhomphyutha na tthingothendeleki. Ro sika dziradio, dzirobotho na dzifiridzhi. Fhedzi tshithihi tsho ri tswaho muhumbulo kha thekinodzhi dza vhathu ndi tshine tsha vhonala tshi sa konḡi: u ṅwala.

Vhathu vho thoma u n̄wala kha miñwaha ya 5,000 yo fhelaho. Huñwe ha fhethu he ha tumbuliwa u n̄wala hu pfi Sumer. Sumer ndi huñwe ha fhethu kha lifhasi he vhathu vha thoma u dzula dziḡoroboni. U vha na vhathu vhanzhi fhethu huthihi zwi shandukisa nḡila ye vhathu vha vha vha tshi tshila ngayo.

Vhathu vha Sumer vho fhaṭa thembele khulu nga ngomu ha mbondo dza dorobo yavho uri vha rabele midzimu yavho. Naho zwo ralo thembele dzo vha dzi sa shumiswi u rerela fhedzi. Thembele dzo dovha dza vha hune vha vhea thundu dzavho dzo fhambanaho. Vha n̄waleli vha dzi thembele vho ita n̄ḽila ine vha kona u tevhelela uri ndi mini zwo vhwaho afho thembeleni uri vha si hangwe. Ndi yone n̄ḽila ye u n̄wala ha thomwa ngayo.

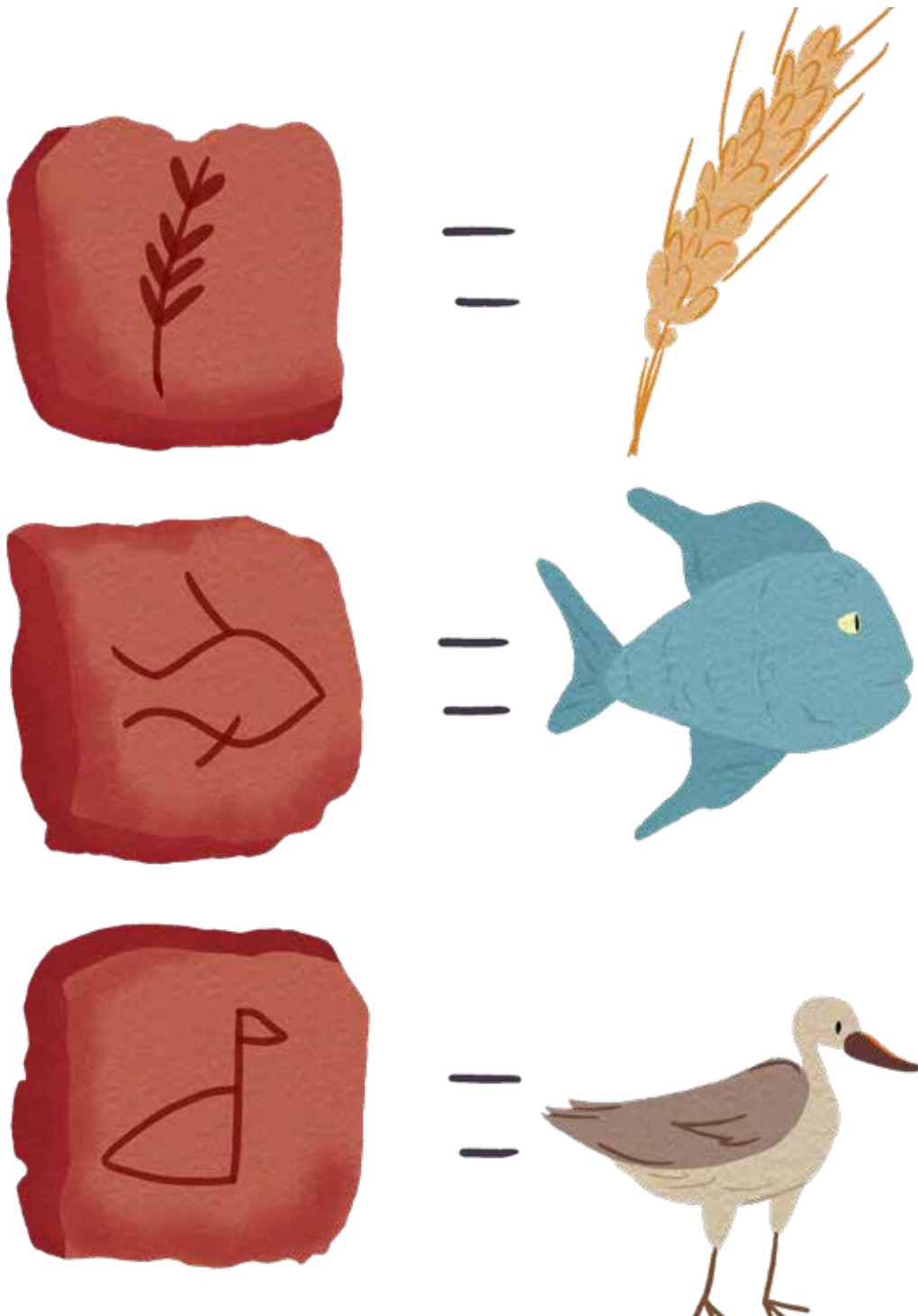
Elelwani mafheloni a khalañwaha ya u kaṇa, vhafunzi vho vha vha tshi ṭoḁa u vhulunga mimanngi ya 10 ya goroi henengei thembeleni. Muñwaleli o vha a tshi ola tshifanyiso tshituku tsha Thanda ya goroi, a kona u ita thali nga vho 10 kha ḁaba ḽa vumba.

Zwino, dāba ɭa vumba ɭi dō omiswa dūvhani. Musi ɭo no khwaṭha , Maḍaba a a vhewa sa rekhodo dza dō vhali maḍuvha, dzivhege kana miṅwaha iḍaho.

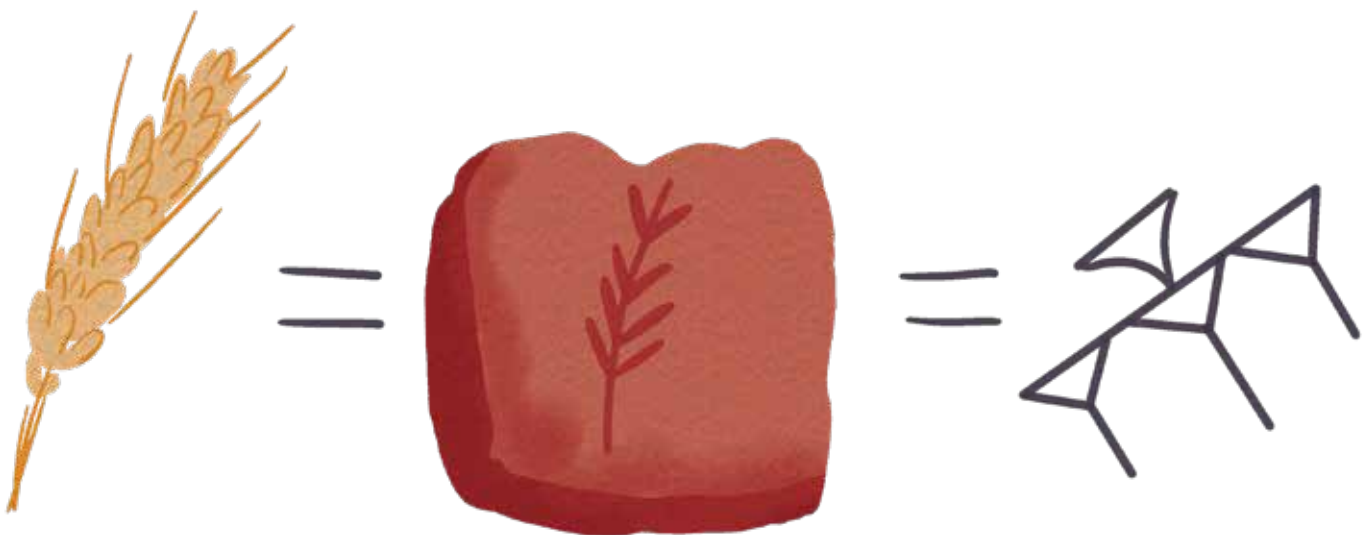

Tshivhumbeo tsha u n̄wala tsho vha tsho fhambana na maḽedere a aḽifabete a tshi no tshifhinga. O vha o itiwa nga zwifanyiso zwit̄uku u sumbedza zwithu zwo fhambanaho.

Naho zwo ralo, zwi tshi ya nga zwifhinga, musi thundu nnzhi i tshi khou qiswa thembeleni, zwifanyiso zwo bveledzwa u vha zwiga. Musi thundu nnzhi dzo fhambanaho dzi tshi qiswa thembeleni dza qoroboni. Vhañwaleli vho tea u ñwala nga u tavhanya. Vho vha vha si na tshifhinga tshinzhi tsha u ola nga vhuronwane, zwidodombiedzwa zwa dzi thanda dza goroi na dziñwe thundu.

Ngauralo tshifanyiso tsha goroi tsho bveledzwa u vha zwiga ngauri thanda ya goroi i a leluwa u i ola. Hezwi zwiga zwo swika he zwa pfesesiwa uri zwi amba goroi, naho zwi si tsha vhonala sa nyolo ya thanda ya goroi.

Vhafunzi na vhañwaleli vha a ṭodea uri vha kone u pfesesa hu si ni zwo vhulungwaho kha kha thembele dzavho, na uri ndi thundude dzine vha vha nadzo dzo ṭangana dzothe. Zwino vhañwaleli vho no bva thembeleni dzothe dza Sumer vha tea u ṭangana vha dzhia tsheo u ita zwiga zwi fanaho zwine vhothe vha do shumisa. Haya mañwalele a zwino a vhidzwa u pfi Cuneiform.

Holu lushaka lwa maitele a fanaho ho bvelela kha mashango o bvelelaho o fhambanaho kha lifhasi lothe - Igipita, Peru, and China. Kuñwalele kwa tshizwino kwo sikiwa kana u tevhela kuñwalele kwa kale kwo fhambanaho.

Nga u sikiwa ha u n̄wala vhathu vha nga kona u rekhoda mihumbulo na zwiṭori. Ri nga fhaṭa mabindu na lupfumo. Ri nga rumela milaedza fhethu ha kulekule. U tumbula u n̄wala zwo shandukisa tshoṭhe zwine vhathu vha nga kona.

U vhala ha 1

U n̄wala ho tumbuliwa lwa u thoma ngafhi?

Sumer, na Iraq ntswa.

Vhathu vha Sumer vho vha vha tshi n̄walela kha mini?

Vho vha vha tshi n̄wala kha vumba.

Ndi ngani u n̄wala ha u thoma ho tumbuliwa?

- Ngauri thundu dzo vha dzi tshi vhewa thembeleni, na vhathu vho dzulaho heneho vho t̄oda n̄ila ya u humbula zwe zwa vha zwi tshi khou vhewa afho.
- Ngauri vhañwaleli na vhafunzi vho vha vha tea d̄ivha uri vha na thundu nngana dzo t̄angana

U vhala ha 2

U tumbula u n̄wala zwo itea lini?

U n̄wala ho tumbuliwa min̄waha yo fhiraho ya 5,000.

U n̄wala zwo tumbuliwa ngafhi?

Ho tumbuliwa dzi thembeleni.

Ndi nga mini u n̄wala ho shanduka u ya nga zwifhinga?

- Ngauri zwifanyiso zwi dzhia tshifhinga tshilapfu u zwi ola, vhañwaleli vho vha vha tshi t̄oda u n̄wala nga u t̄avhanya.
- U n̄wala ho shanduka ngauri thundu nnzhi dzo vha dzi tshi khou d̄iswa thembeleni. Vha n̄waleli vha tea u n̄wala nga u t̄avhanya.
- Vhañwaleli vho no bva thembeleni dzo fhambanaho vho vha vha tshi tea u vhala zwo n̄waliwaho nga muñwe zwino vho dzula vho t̄he vha bveledza zwiga zwine vho t̄he vha d̄o shumisa.

TSHITORI 5

MAEMU U VHA NA KHONANI NTSWA

Thero: Ri na u pfhela vhuṭungu

Siangane ya mafhungo

- Mafhungo aya ndi a tshitori tshi si tsha ngoho.
- Tsho nwaliwa Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshitori itshi tshi do thusa vhagudi vhavho u pfesesa uri u pfhela vhuṭungu zwi amba u thogomela ndila ine vhaṅwe vhatu vha dipfha ngayo na u katelwa musi hu tshi tambiya.

Tshithredzhi tsha: U tumanya

- Ndi mini: Ndi u elekanya nga ha ndila ine tshitori tsha tumana ngayo na vhutshilo hanu, dziṅwe bugu, kana zwi re shangoni.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U pfhesesa tshitori khwine nga u tshi tumanya na zwithu zwine ra vho zwi divha.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Zwi ita uri tshitori tshi pfhesesee na uri zwi leluwe u tshi humbula.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- U pfhela vhuṭungu zwi amba u vhone musi muthu a tshi dipfha e na vhumvumu, o tungufhala, kana o tutshelwa. Zwi amba u vha na ndavha na vhudipfi havho na u khetha u vha thusa kana u vha katela.
- Ri nga ita khetho ya vhuthu musi ri tshi humbula ndila ine ra nga dipfha ngayo kha vhuimo ha muṅwe muthu (nga u divhea vhuimoni ha muṅwe muthu). U humbula zwifhinga zwe ra vha ri tshi dipfha ri rothe kana ro tshuwa zwi nga ri thusa u ita zwithu nga u pfhela vhuṭungu.
- Khonani dzi anzela u dzula dzothe nga tshiswitulo nahone dza tamba dzothe. Vhagudi vhaswa kana vha re na thoni vha nga pfa vha tshi tshuwa u humbela u tanganela, zwi huluhulu musi vhaṅwe vho vha na khonani kale. U dzhenisa muthu, nga u mu ramba uri a dzule kana a tambe, zwi nga disa phambano khulwane.
- A hu na ane a nga ri kombetshedza uri ri vhe na vhuthu. Vhuthu ndi u dikhethela.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi kha tshitiṛi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
182, 1	Fhedzi musi Maemu o edela kha mmbete wawe vhusiku, A humbula nga ha musi a tshi thoma tshikolo, phanda ha musi a sa athu divha Vhonani na Orisumbedza. O humbula nga ha vhegenyana musi o dzula e ethe nga bureiki, a tshi fulufhela uri muṛwe muthu u do toda u dzula nae. “π∞hamusi a thi tei u zwi ita,” ndi Maemu a tshi humbula. “Fhedzi ndi toda.”	Maemu o humbula vhuludu he a vhu pfha musi o vha a si na khonani dza u dzula nadzo nga bureiki. A ita vhumani na zwa Thomani. O kona u zwi vhona uri Thomani u khou pfha vhuludu sa zwe ene a zwi pfhisa zwone. U a zwi divha uri hezwo zwi tungufhadza hani. Ndi humbula uri ndi zwone zwe Maemu a dzhia tsheo ya u vha na vhuthu.
184, 3	“Ee, inwi. Ni khou toda u da na dzula na rine?” “Ha vhonala u mwemwela kha tshifhatuwo tsha Thomani. A amba ari, “Zwo luga.”	Ndi nga ita vhumani. Tshiṛwe tshifhinga, ndo vha ndi bisini ndo nea vhaṛwe mufumakadzi vha mualuwa vhe vha vha vho tou ima. Nda vha fha vhudzulo hanga, fhedzi ndo zwi divha uri ndo vha ndi tshi khou vhu toda hoho vhudzulo. Fhedzi vho vha vha tshi khou vhu toda u fhira ne. Vho vhonala vho takala musi ndo no vha fha hovhula vhudzulo. Ndo pfha ndi tshi dihudza u nanga u vha na vhuthu na u ita muṛwe muthu uri a pfhe e wavhudi. Ndi vhona unga Thomani na ene, u tea u pfha a tshi dihudza.

Khumo u ita tshiñwe na tshiñwe na Bonga na Bantu. Tshifhinga tshoṭhe vho vha vha tshidzula fhasi ha muri muthihi vha tshi ḽa tshiswiṭulo. Tshifhinga tshoṭhe vho vha vha tshi raha vhoṭhe bola ya milenzhe phanda na murahu kha lurumbu luthihi lwa mudavhi.

Liñwe ðuvha tsimbi i tshi lila ya bureiki, Vho Ngoma vho vhidza Khumo uri a sale kilasini. Khumo a sedza Bonga na Bantu. Na vhone vho mu sedza vho. “I ðo țangana na vhoiwe nnda,” hu amba Khumo.

“Khumo, ndo ni vhidza uri ri ambe nga ha muñwe wa vhane na dzhena navho kilasini nthihi,” Hu amba Vho Ngoma. Ndo vhona uri Thomas u a shona. Ndi vhona uri nga bureiki u vha o dzula e ethe. Ndi khou fulufhela uri ni nga mu katela na khonani dzañu.”

Khumo o vha a sa ñivhi uri a ri mini. O vha a tshi khou toḁa u vhudza Vho Ngoma uri Thomas o fhumulesa zwa u vhilaedza. Na uri khonani dzawe a vha toḁi u tamba nae. Fhedzi Khumo ha ngo amba tshithu.

Musi khumo o bvela nn̄a, Bonga na Bantu vho vha vho no dzula fhethu havho ha maḍuvha.”Ni khakhathini?” Ndi Bantu a tshi vhudzisa.

“Hai Vho Ngoma vho wana penisela ya fhasi,” ndi Khumo a tshi zwifha. O vha a sa khou pfa u nga a nga vha vhudza zwe Vho Ngoma vha amba. U swikela zwezwo a tshi ḍo vha o no humbula nga hazwo.

Vhusiku hoho Khumo o gungulela mme awe. “Uu! Vho Ngoma vho nkhumbela u vha khonani na houla mutukana a sa pfesesei, Thomas,” ndi Khumo a tshui gungula. “Ha na khonani na nthihi u dovha a sa ambe na muthu na muthihi. A thi pfesesi uri ndi nga’ni vho humbela nge uri ndi tambe nae?”

Mme a Khumo vho mu sedza vha tshi khou humbula. “Zwo luga a ni tei u zwi ita. Vho Ngoma vho tou humbela fhedzi. Zwavhukuma a hu na na tshithu na tshithihi tshine Vho Ngoma vha nga tshi ita uri inwi ni zwi ite arali ni sa funi,” vho amba vho tou khwaṭhisa. Hezwo Khumo zwo mu ita uri a pfe a khwiṇe.

A thi tei u tamba na houla ṇwana a sa pfesesei, Ndi musi a tshi humbula.

Fhedzi musi Khumo o edela kha mmbete wawe vhusiku, o humbula nga ha musi a tshi thoma tshikolo, phanda musi a saathu divha Bonga na Bantu. O humbula nga ha vhege thukhunyana, musi o dzula e ethe nga bureiki, a tshi fulufhela uri muñwe muthu u do da a dzula nae. “Thamusi a thi tei u zwi ita, ndi khumo a tshi humbula, “fhedzi ndi toda u zwi ita.”

Duvha li tevhelaho, Khumo a dzula na Bantu na Bonga. O sedza Thomas o dzula e ethe. Ndi humbula uri ndi zwavhuḍi arali Thomas a tshi nga dzula na riṇe, ndi Khumo a tshi amba.

“Thomas? Ndi nga’ni ni tshi tḱoda u mu katela? Ho vhudzisa Bantu, a tshi khou sea.

“Ehee! Ha vhuivho a sa sumbedza a tshi takadza, hu amba Bonga.

“Ndi vhona u nga ndi muthu wavhuḍi,” Khumo a ralo. “Nṇe u mpfhisa vhuṱungu. Ahuna muthu ane a nga takalela u dzula e ethe nga bureiki. Nahone, arali ra vha na khonani ya vhuṇa ri nga tamba sa tshipano tsha khwiṇe.”

“Zwo luga,” Bantu na Bonga vha tenda.

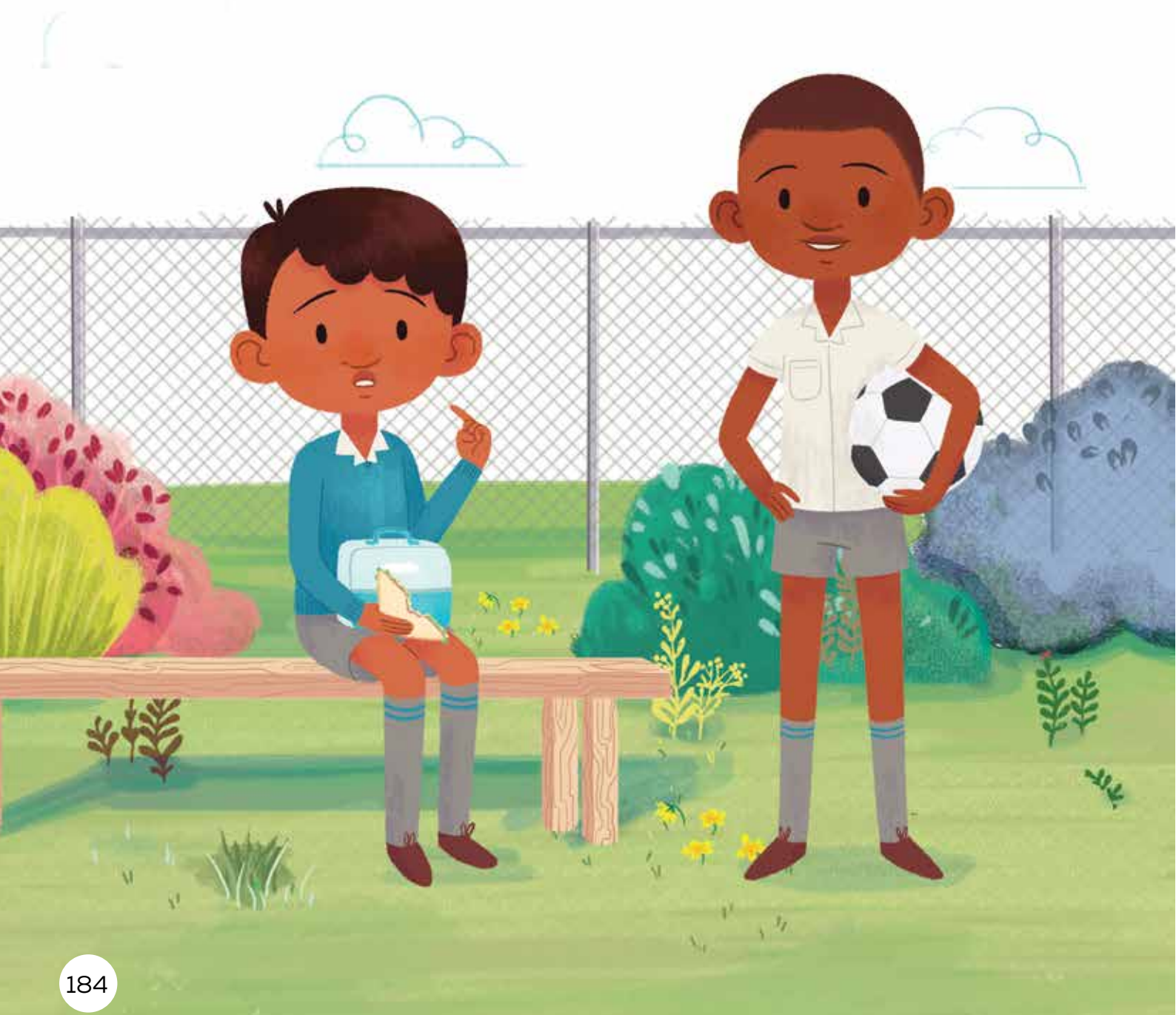

Khumo a ya hu re na Thomas. “Hei! Ni a tōḁa u ḁa na dzula na riṇe?”

Thomas a sedza hoṭhe hoṭhe. O vhudzisa a ri, “Nṇe?”

“Ee, inwi. Ni tōḁa n tshi ḁa na dzula na riṇe?”

Ha vhonele u mwemwela kha tshifhatuwo tsha Thomas. O amba ari, “Zwo luga”.

Musi vho no la, vhatukana vho shumisa matombo u ita zwipikwa zwivhili. Vho vha vha tshi khou tamba nga vhavhili vhavhili. “Heyo yo vha bola ya milenzhe ya khwiṇe ye ra vhuya ra i tamba!” Ndi Bonga a tshi vhudza Thomas.

“Ndi a ɗi hudza nga inwi, Khumo,” hu amba Vho Ngoma, mafheloni a ɗuvha. Ndi musɩ Khumo a tshi bva nga muɗango, o pfa a tshi ɗihudza vho.

U vhala ha 1

Mudededzi wa Khumo ndi vho nnyi?

Dzina lavho ndi Vho Ngoma.

Ndi mini tshe Vho Ngoma vha hambela uri Khumo a ite?

Vho hambela Khumo u katela Thomas nga bureiki.

Thomas o vha a tshi anzela u dzula na nnyi nga bureiki?

O vha a tshi anzela u dzula e ethe.

Ndi nga mini Vho Ngoma vho di hudza nga Khumo?

- Khumo o dzhia tsheo ya u hambela Thomas a dzule nae na khonani dzawe.
- Ngauri Khumo o vha e na vhulenda. O vha a songo tea o vha!
- Ngauri Khumo o katela Thomas.
- Ngauri Khumo o ita zwe Vho Ngoma vha mu hambela.

U vhala ha 2

Zwo dzhiela Khumo tshifhinga tshingafhani u dzhia tsheo ya u katela Thomas?

Zwo mu dzhiela vhusiku vhuthihi.

Thomas o di pfisa hani musi Khumo a tshi thoma u mu hambela tamba?

mangala/tamba

Mathomoni, Khumo o vha a sa todi u katela Thomas. Ni nga ita vhumanyi? No vhuya na toda u sa katela muwe? Ndi nga mini?

Phindulo dza vhagudi vhone vhae

Ndi nga mini Khumo o dzhia tsheo ya u katela Thomas?

- Ngauri o hambula uri zwi tou tou nga mini u dzula u wotha nga bureiki.
- Ngauri o hambula musi o vha a tshi khou dzula e ethe, o tama arali muwe o vha o toda u dzula nae.
- Ngauri o hambula uri ndi vhulenda na u pfela zwi ne zwa tea u itwa.

TSHITŨTORI 6

SENDEWITSHI YO ENGEDZWAHO

Thero: Ri na u pfhela vhuṭungu

Siangane ya mafhungo

- Mafhungo aya ndi a tshitŭtori tshi si tsha ngoho.
- Tsho nŭwaliwa Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Itshi tshitŭtori tshi ḑo thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri u pfhela vhuṭungu zwi nga amba u thusa vhaṅwe vha shayaho naho zwi tshi ṭoda u ḑiita tshiṭhavhelo kha zwiṅwe.

Tshiṭirathedzhi tsha: U ita tsedzuluso

- Ndi mini: Ndi u dzhia tsheo arali ni tshi takalela tshitŭtori kana zwe vhabvumbedzwa vha nanga.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U ḑa na mihumbulo yaṅu na u pfhesesa tshitŭtori kha vhuimo / levele yo dziaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u elekanya nga ha mulaedza wa tshitŭtori na zwine na tenda nga hatsho.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ṅea vhagudi

- U pfhela vhuṭungu zwi amba u kona u vhona musi muthu a tshi khou tambula kana a tshi khou ṭoda thuso. Zwi amba u vha na ndavha na ṅila ine vha ḑipfha ngayo na u khetha u thusa naho zwi songo leluwa.
- Khonani dzi a tikedzana zwifhingani zwi kondaho. Mishumo miṭuku ya vhuthu, u fana na u kovhelana zwiliwa, i nga ita phambano khulwane. U thusa vhaṅwe zwi nga dovha zwa ita uri ri ḑipfhe ro takala na u ḑikukumusa.
- Fulufhedziso ndi musi ni tshi amba uri ni ḑo ita tshithu na fhedza no ita zwe na fulufhedzisa. Maṭodzi o fulufhedzisa uri ha nga vhudzi muthu nga ha uri Khuthadzani ha khou ḑa zwiliwa zwa masiari. Naho zwo vha zwi tshi ḑo vha zwo leluwa u ṭalutshedza mme awe zwoṭhe, o nanga u ṭhonifha zwine khonani yawe ya zwi tama nahone a ita zwe a fulufhedzisa.
- U pfhela vhuṭungu a zwi leluwi tshifhinga tshoṭhe. Nga zwiṅwe zwifhinga u vha na vhuthu zwi amba u litsha tshithu tshine ra tshi ṭoda. Ri nga fanela u kovhekana, u lindela kana u ṭuwa ri si na tshithu tshine ra tshi ṭoda.

U shumisa tshitiirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
191, 4	Matodzi a nwata sendewitshi yawe nga vhukati, hafu a i fha Khuthadzani. A ri, “Ndi a fulufhedzisa, – ndi nga si vhudze muthu.”	Musi ri tshi sumbedza u pfhela vhuṭuku, ri ḡidzhenisa mabutsuni a muṇwe. Ri vha fara nga ṇḡila ine ra lavhelela u farwavho ngayo. Ndi tshi ita tsedzuluso Matodzi ndi muthu wa u pfhela vhuṭungu ngauri a humbula u kovhekana zwiḡiwa na khonani yawe, ha vhuyi a ṭoḡa u thoma u humbelwa.
194, 2	“Ine sendewitshi hafhu hafhu?” Mme awe vha vhudzisa vha tshi khou ṭḡ u ḡvha. A zwifha ari, “Oho... Ndi na zwipotso ṇmusi zwino ndi ḡ ṭḡ zwiṇe zwiḡwa,”	Matodzi u khou amba mazwifhinyana u itela zwe a fulufhedzisa khonani yawe. Ndi ita tsedzuluso ya uri u khou lingedza u vha khonani yavhuḡi. Hezwi ndi vhuṭanzi vhunzhi ha uri Matodzi u na vhuthu na u pfhela vhuṭungu, – u ita tshiitisi tsha u wana sendewitshi yo engedzeaho, fhedzi uri a si pfhuke fulufhedziso ḡawe kha khonani yawe.

Muñwe Musumbuluwo, Mokgadi a bvisa sendewitshi begeni yawe. Ho vha hu hu nama ya khuhu na mayonaise- zwine a zwi takalelesa. A mbo di thoma u la a songo zwi vhona uri Ntsako ha khou la.

“Tshiswitulo tshanu tshi ngafhi?” Ndi Mokgadi a tshivhudzisa Ntsako.

“A thi na tshiswitulo namusi,” Hu amba Ntsako. “Mme anga vho tangana na khombo ya goloi zwino vha vhuongeloni.

“A ri na vhurotho hayani. Fhedzi ni songo vhudza muthu. Mokgadi a nwata sendewitshi yawe nga vhukati, Hafu a ifha Ntsako.

A ri, “Ndi a fulufhedzisa – ndi nga si vhudze muthu.”

Nga Lavhuvhili nga matsheloni, Mokgadi a ya tshitangani.

“Mmawe ndi khou humbela, ndi nga wana sendewitshi mbili dza tshiswitulo namusi?” o humbela zwavhudi.

“Mbili? Ndi nga’ni mbili?” Ho vhudzisa mme awe.

“Um..Ndi na ndala nnzhi namusi!” O amba o diimisela.

“Thamusi u khou hula?” ndi mme a Mokgadi vha tshi khou humbula, musi vha tshi khou dzhenisa sendewitshi ya vhuvhili begeni yawe.

Nga bureiki, Mokgadi a bvisa sendewitshi mbili begeni yawe, inwe a i nekedza Ntsako.

“Ndi yanga?” Ndi Ntsako a tshivhudzisa, a tshi vhonala o mangala.

Ndi do ni dela na tshiswitulo u swika mme anu vha tshi vhuya hayani,” Ho amba Mokgadi, “Ni songo vhilahela.”

Nga Lavhuraru tshikolo tshi sa athu dzhena, o dodomela tshitangani u yo ita sendewitshi ya Ntsako. O vha sa tsha toda mme awe vha tshi mu vhudzisa hafhu nga ha sendewitshi ya vhuvhili. Fhedzi mme awe vha dzhena musi a tshi khou doda phinathi batha kha vhurotho.

“Inwe sendewitshi hafhu hafhu?” Mme awe vha vhudzisa vha tshi khou toda u divha.

A zwifha ari, “Oho... Ndi na zwipotso namusi zwino ndi do toda zwinwe zwiliwa,”

Nga bureiki, Mokgadi a bvisa sendewitshi mbili begeni yawe. Sendewitshi ya nama na tshizi ye a itelwa nga mme awe na sendewitshi ya phinati batha ye a ita ene muṅe.

“Ndi ifhio ine na i ṭoḁa?” O vhudzisa khonani yawe.

“Ni nga mpha ya nama na tshizi?” ho amba Ntsako.

“Ee!” Hu fhindula Mokgadi nga u pfela vhuṭungu, naho o vha a tshi khou ṭoḁa ya nama na tshizi ene muṅe.

Nga Lavhuṇa nga matsheloni, Mokgadi a fhedza tshifhinga tshilapfu a tshi khou tamba na u ambara u itela uri a si vhe na tshifhinga tsha u la vhuragane.

“Mokgadi! Ni khou lenga!” Ndi mme awe vha tshi vhidzelela.

“Ndi khou humbela pfarelo mmawe,” u a vhidzelela murahu.

“Ndi khou humbela u itelwa sendewitshi ya vhuragane!” Musi a tshi khou ya tshikoloni, a vhea sendewitshi ya vhuvhili kha bege yawe ya tshiswiṭulo. O humbula uri a nga kona u fhedza duvha liṭhihi a songo la vhuragane.

Nga tshiswiṭulo, Mokgadi thumbu ya mukgadi yo vha i tshi khou vhavha, fhedzi a nea khonani yawe sendewitshi nga dakalo.

Vhusiku honoho, Musi Mokgadi a tshi khou tamba nnda hu sa athu swika tshilalelo, Mme a Mokgadi vha wana luṱingo.

“Havha ndi mme a Ntsako, nga ipfi ḽi re kha luṱingo.

Vha amba vhari, “Ntsako o mmbudza uri vho mu rumela tshiswiṱulo vhege yoṱhe musu ndi vhuongeloni. Ndi khou livhuwa vho mu londa.”

Mme a Mokgadi vha ḽimwemwelela. Vho kona u pfesesa sendewitshi mbili mafheleloni.

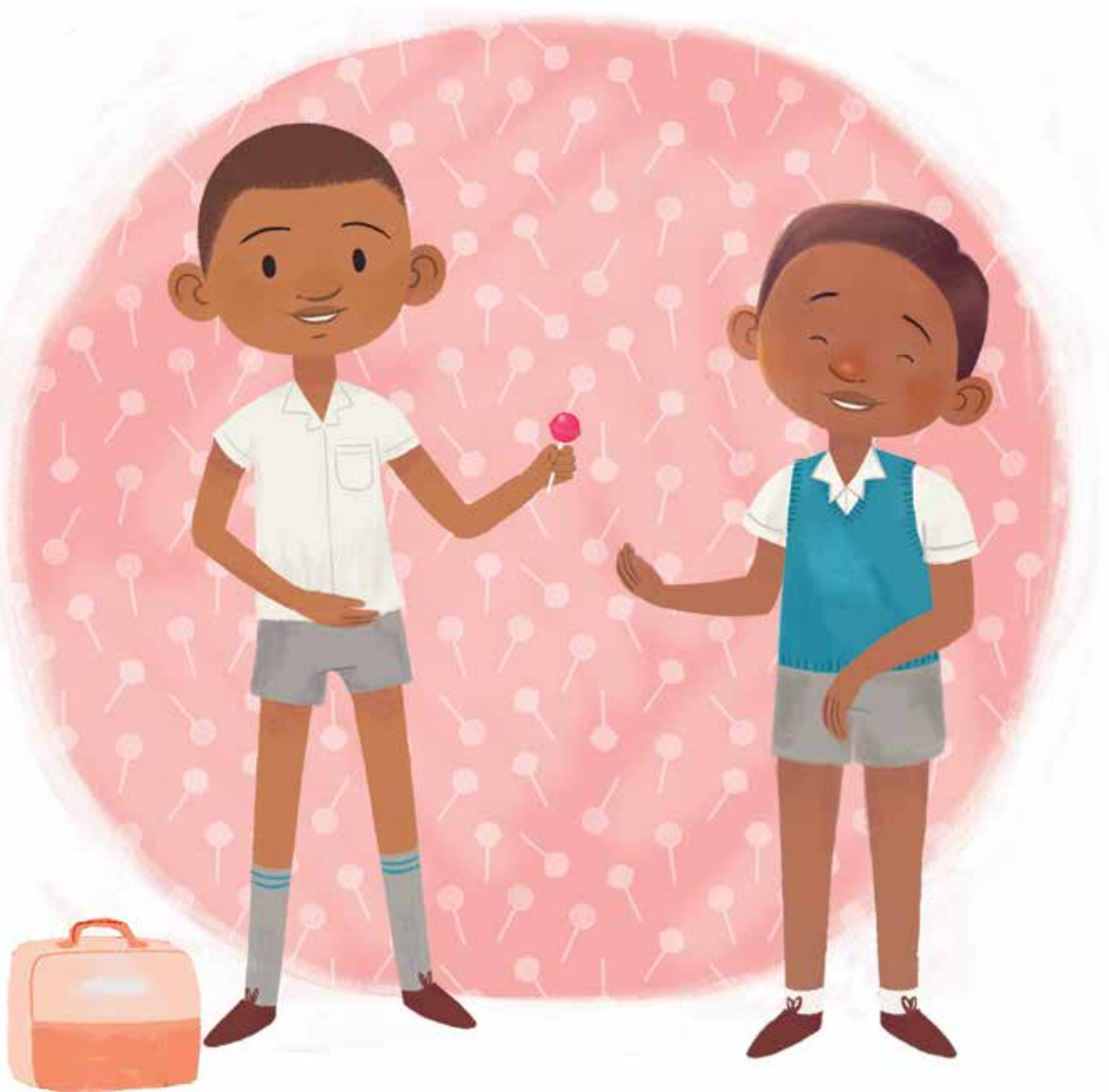
O humbula uri, “Yoo, vha khou ya u ntsemela u la sendewitshi nnzhi!

Ndi uri ndo vha ndo fulufhedzisa Ntsako uri a thi nga vhudzi na muthihi uri a hu na zwiliwa hayani,” hu amba Mokgadi.

A colorful illustration of a woman and a young boy looking up at a starry night sky. The woman, on the right, has dark skin and is wearing a purple headwrap with a large brown flower, a green and yellow checkered shirt, and a gold hoop earring. She has her hand on her hip and is smiling. The boy, on the left, has dark skin and is wearing a yellow and white checkered shirt. He is also smiling and looking up. The background is a deep purple night sky with a yellow crescent moon and several yellow stars. The entire scene is framed by a white border.

Duvha li tevhelaho nga tshiswiṭulo, Ntsako a bvisa
loṭipopo begeni yawe.

“Heyi ndi yaṅu, i bva kha nṅe na mme anga.” Hu amba
Ntsako.

Musi Mokgadi a tshi khou muṅa ḽolipopo yawe, o
humbula uri o pfa zwi zwavhuḽi u thusa khonani yawe.

U vhala ha 1

Mokgadi o vha a tshi takalela sendewitshi ya lushaka lufhio?

Sendewitshi i ne Mokgadi a i funa ndi ya nama ya khuhu na mayonaise.

Mokgadi o dela na nnyi sendewitshi inwe ya vhuvhili?

O da na inwe sendewitshi ya khonani yawe Ntsako.

Ndi nga mini Mokgadi a songo vhudza mme awe uri inwe sendewitshi ndi ya Ntsako?

- Ngauri o fulufhedzisa khonani yawe uri ha nga vhudzi muthu.
- Ngauri o vha a sa toda u bva kha zwe a fulufhedzisa Ntsako.
- Ngauri o vha a tshi khou toda u vha khonani yavhudi.
- Ngauri u pfela vhutungu/vhulenda/u humbulela khonani yawe.

U vhala ha 2

Ndi mini zwe Mokgadi a vha o tea u sa vhudza muthu?

O vha a songo tea u vhudza muthu uri Ntsako ha na zwiliwa hayani.

Talutshedzani tshifhinga tshe na pfela vhutungu khonani, sa Mokgadi.

Ndo sumbedza u pfela vhutungu kha khonani musi ndi...

Mokgadi o sumbedzisa hani u pfela vhutungu khonani yawe?

- O mu dela na zwiliwa duvha linwe na linwe musi mme awe vha tshi khou lwala vhe vhuongeloni.
- O dzumba tshiphiri tsha khonani yawe.
- O vha a tshi sokou amba zwino na zwila u itela u wana zwiinwe zwiliwa, a tshi khou itela fhedzi u tsireledza khonani yawe.
- O nea khonani yawe sendewitshi ine na ene a khou toda.
- U litsha u la vhuragane u itela uri khonani yawe a wane tshiswitulo.

TSHIṬORI 7

TSHIPELUPELU TSHA

VHUṬALI TSHA WILLIAM

Thero: Ri vhainzhiniere

Siangane ya mafhungo

- Itshi tshiṭori ndi tsha zwigwadagwada zwo fhambanaho.
- Tsho nṱaliwa Malawi.
- Zwo itea tshifhinganani tsho fhiraho.
- Itshi tshiṭori tshi ḑo thusa vhagudi vhavho u pfesesa uri vhainzhiniere vha nga shumisa hani vhusiki, zwishumiswa, na u tandulula thaidzo u itela uri vhutshilo vhu vhe khwine kha vhathu na u tandulula thaidzo dza vhutshilo ha vhukuma.

Tshiṭirathedzhi tsha: U ita tsedzuluso

- Ndi mini: Ndi u dzhia tsheo arali ni tshi takalela tshiṭori kana zwe vhabvumbedzwa vha nanga.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U ḑa na mihumbulo yaṅu na u pfesesa tshiṭori kha vhuimo / levele yo dziaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u elekanya nga ha mulaedza wa tshiṭori na zwine na tenda nga hatsho.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Vhainzhiniere vha ṱoḑa thaidzo dzi re shangoni lo vha tangaho vha humbula ndila dza vhutsila dza u dzi lugisa. Vha dizaina na u fhaṱa zwithu zwine zwa thusa vhathu.
- Vhainzhiniere a vha shumisi zwishumiswa zwiswa kana zwi ḑuraho tshifhinga tshoṱhe. Tshinwe tshifhinga vha shandukisa zwithu zwa kale kana zwo laṱiwaho zwa vha zwithu zwiswa zwine zwa shuma. U sika ho raloho ndi tshipiḑa tsha vhuinzhiniere!
- Tshipelupelu tshi a mona musi muya u tshi vhudzula. U mona uhu hu nga shuma kha u sika muḑagasi kana u bommba maḑi u bva fhasi. Kha la Afrika Tshipembembe tshipelupelu kanzhi tshi ya shumiswa mabulasini u bommba maḑi.
- U lingedza mihumbulo miswa zwi nga ṱoḑa u vha na tshivhindi na u ḑiimisela. Musi vhathu vha tshi lingedza tshithu tshiswa, vhaṅwe vha nga sea kana vha sa tende uri tshi ḑo shuma. Vhainzhiniere vha fanela u dzula vha tshi lingedza naho zwithu zwi tshi konḑa.
- Zwithu zwavhuḑi zwo tumbulwaho a zwi thusi muthu muthihi fhedzi. Zwi nga khwinisa vhutshilo ha vhathu vhanzhi nga u tandulula thaidzo dzi ngaho u shaya maḑi kana muḑagasi.

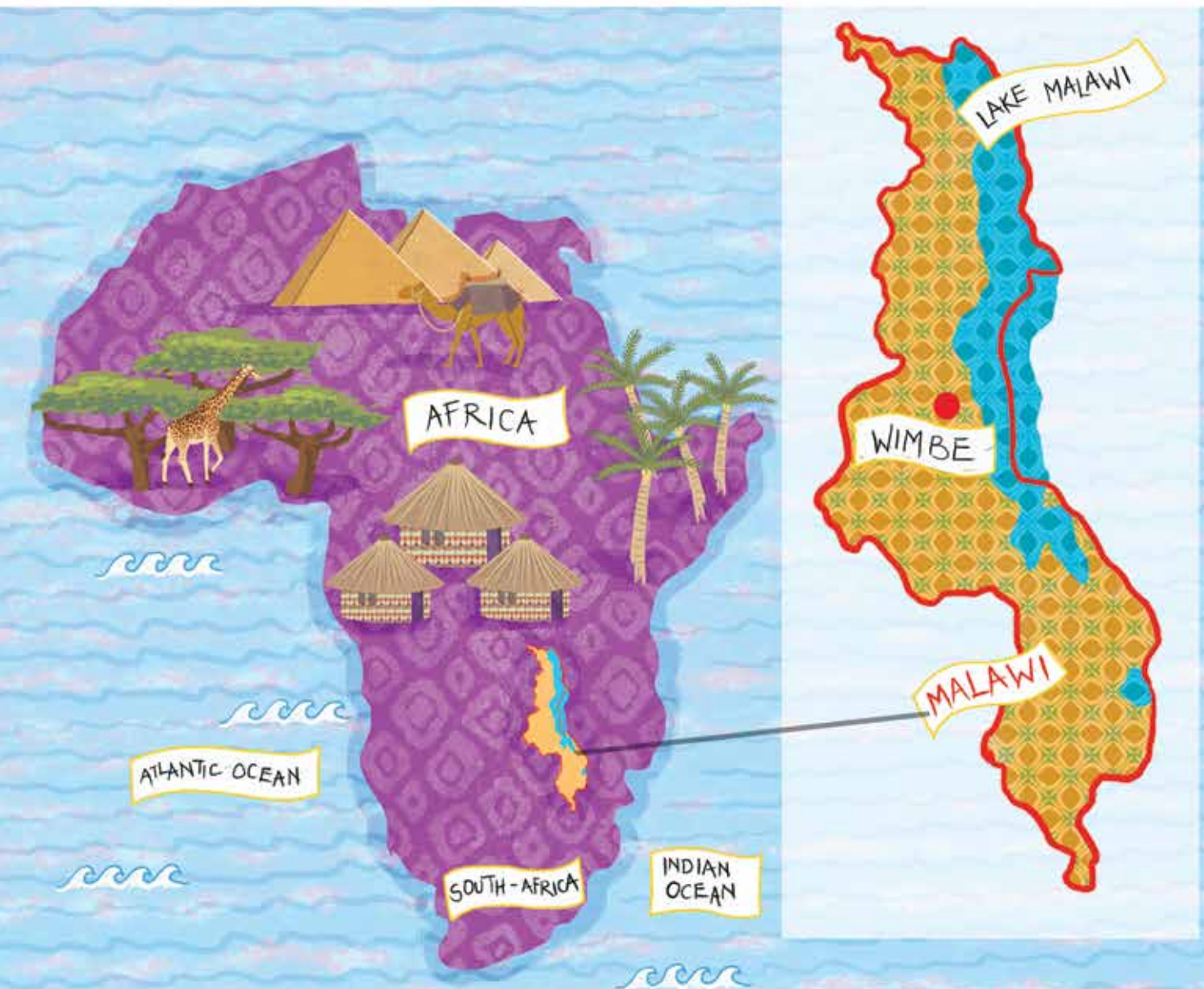
U shumisa tshitiṛathedzhi itshi kha tshitiṛi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
208, 1	Nga tshifhinga tshi ne a nga kona ngatsho, William o vha a tshi takalela u ya laiburari u vhalala.	William ho ngo ya tshikoloni, fhedzi o di ya laiburari u itela u guda nga ene muṇe. Ndi ita tsedzuluso ya uri William a vha o diimisela u guda.
214, 2	William o shuma a dovha u fhatṣa tshipelupelu vhukati ha Wimbe. Nga maanda a bvaho kha tshipelupelu tshawe tsha vhuvhili o bommba maḍi a bvaho tshisimani tsho tsesaho. Hetshi tshisima tsho vha tshi tshi amba uri vhalimi vha Wimbe a vha faneli u lindela mvula “– ho vha hu tshi dzula hu na maḍi a zwimela zwavho.	William o vha o diimisela u sa diṭhusa fhedzi, o vha a tshi toḍa u thusa na vhaṇwe. Ndi nga ita ṭhoḍisiso iyi ngauri William o fhatṣela vhoṭhe tshipelupelu muvhunduni uyo.

Hetshi tshiṭori tsho ḡi sendeka kha tshiṭori tsha
ngoho tsha William Kamkwamba. William o shumisa
vhusiki u thusa vhaṅwe vhathu nga tshifhinga tshi
konḡaho nga maanda!

William o alutshela muvhunduni ku tuku Malawi hu no pfi Wimbe. Musi William a tshe mutuku, ho vha hu si na mudagasi muvhunduni wa hawe. Vhathu vha kusi kwe William a vha a dzula khakwo vho vha vho di tika ngamvula u sheledza zwimedzwa zwavho.

Musi William e na minwaha ya 14, Malawi ho vha na gomelelo lihulu. Ho vha hu si na zwiliwa zwo linganaho, vhatu vha uku kusi vha thoma u fa nga ndala.

Muta wa ha William wo vha wone u wotlhe we wa vha u na zwiliwa zwo linganaho u la zwituku vhusiku.

Nga tshifhinga tshi ne a nga kona ngatsho, William o vha a tshi takalela u ya laiburari u vhala. Linwe duvha, William a wana bugu i pfi u shumisa Maanda. Bugu yo vha i na tshifanyiso tshi hulu tsha tshi pelupelu kha gwati la mathomoni. Bugu yo vha i tshi talutshedza uri tshipelupelu tshi nga shumisiwa u sika maanda. bugu ya dovha ya nea ndaela ya kuitele kwa tshipelupelu.

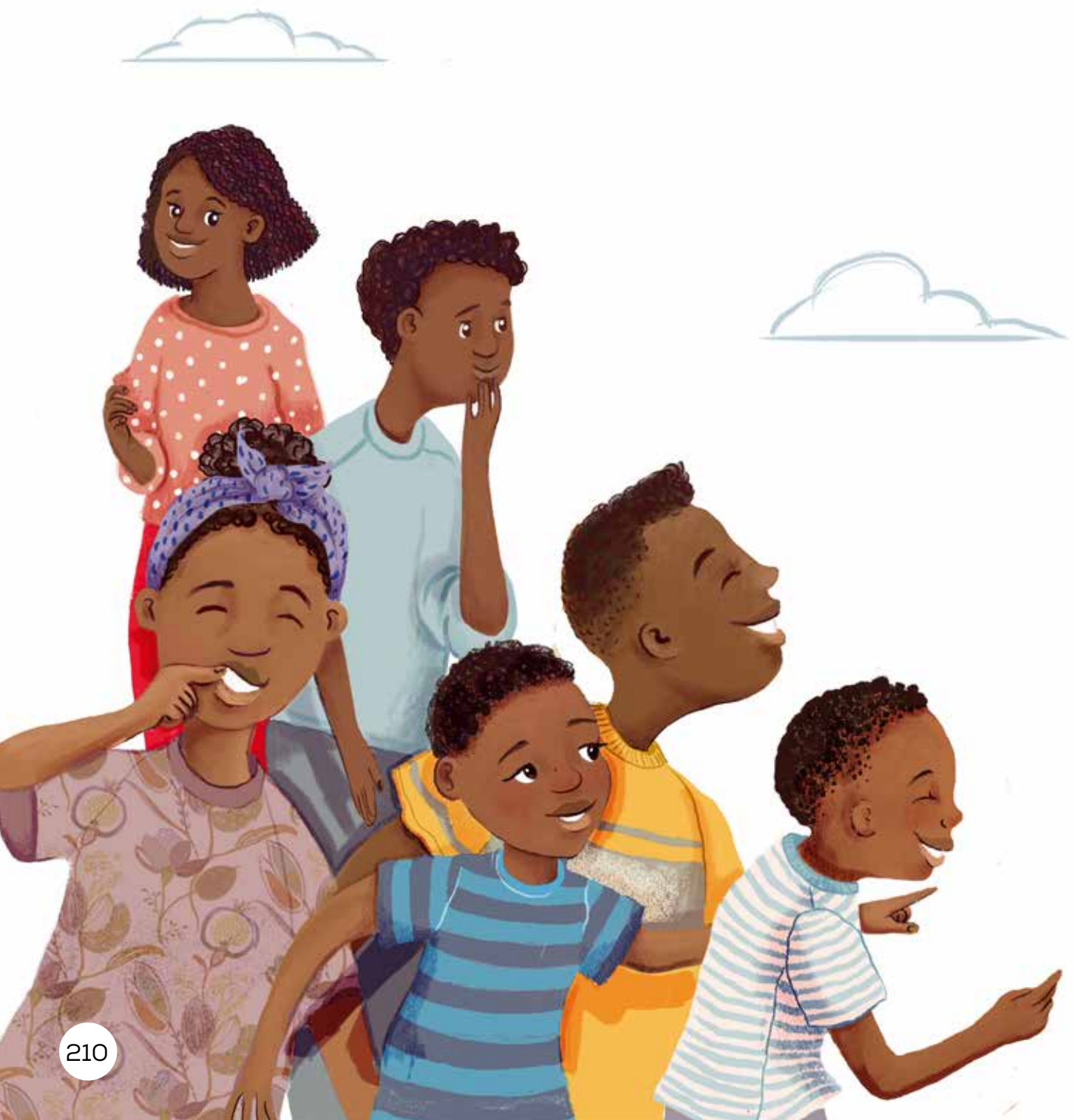
Helo dūvha, William a dzhia tsheo ya uri u dō isa
muḍagasi na maḍi muvhunduni
kwa hawe tshi shumisa tshipelupelu
tsho no nga tshenetsho.

Naho zwo ralo, zwo vha zwi songo leluwa uri William a wane zwothe zwishumiswa kha bugu. Musi vhanwe vhana vha murole wawe vhe tshikoloni, William o vha a tshi khou todana na zwishumiswa dzharatani ya dzigoloi dzi si shumaho. William a wana zwipiḁa zwa teretere la kale, zwipiḁapiḁa zwa fureme zwa baisigira ya kale, phaiphi dza pulasitiki na zwinwevho zwipiḁapiḁa zwa matzimbi a kale.

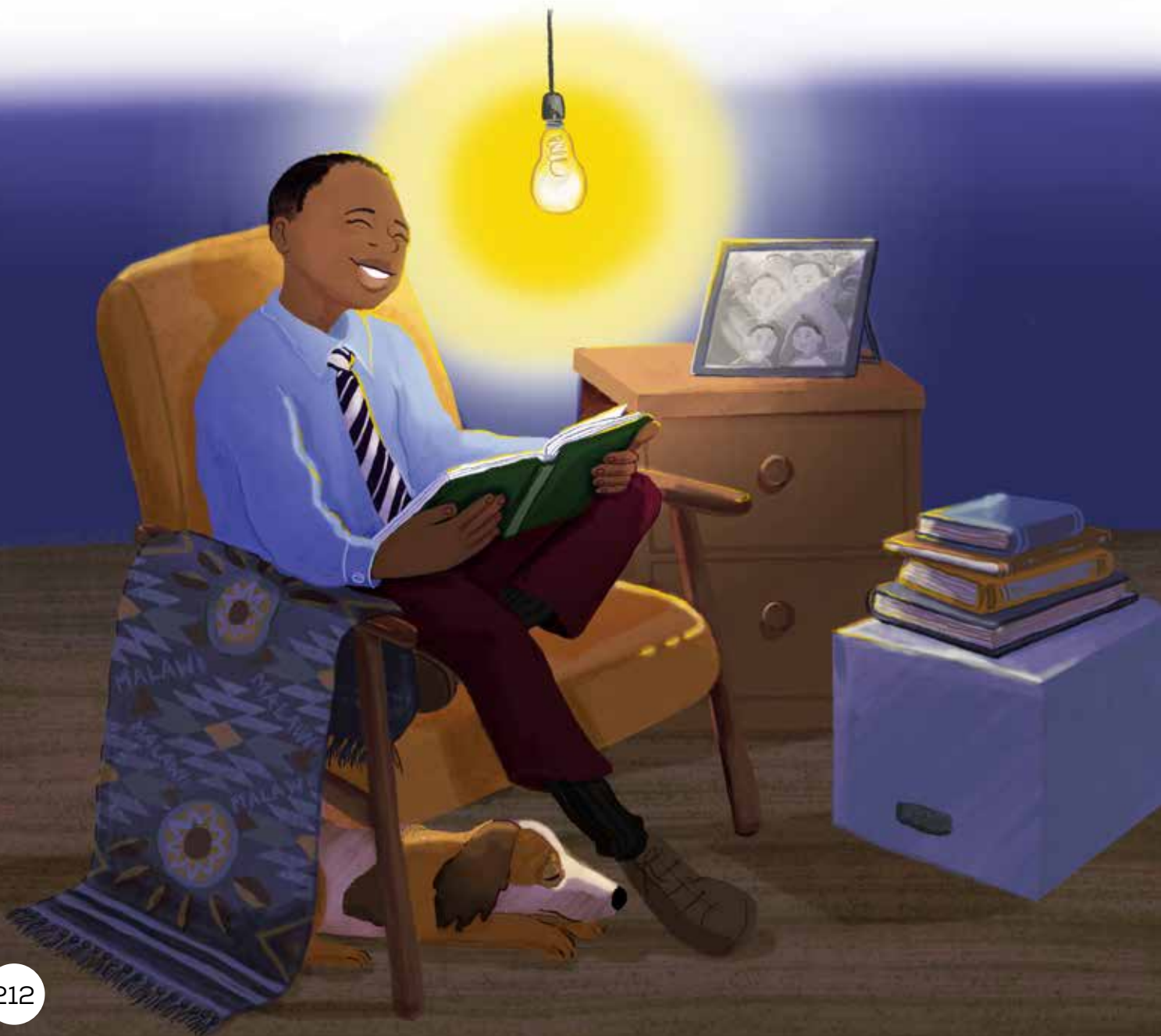
Kha maḁuvha ane William a vha a tshi khou ṭoḁa ngei dzharatani ya dzigoli dzi si tsha shumaho, vhathu vha vha tshi ri ndi tshidada. Vho mu kolela. Vho mu sea. Fhedzi William ho ngo tenda maipfi haya a si na vhulenda a tshi imisa, ngauri o vha o ḁi imisela u u fhatḁa tshipelupelu tshawe.

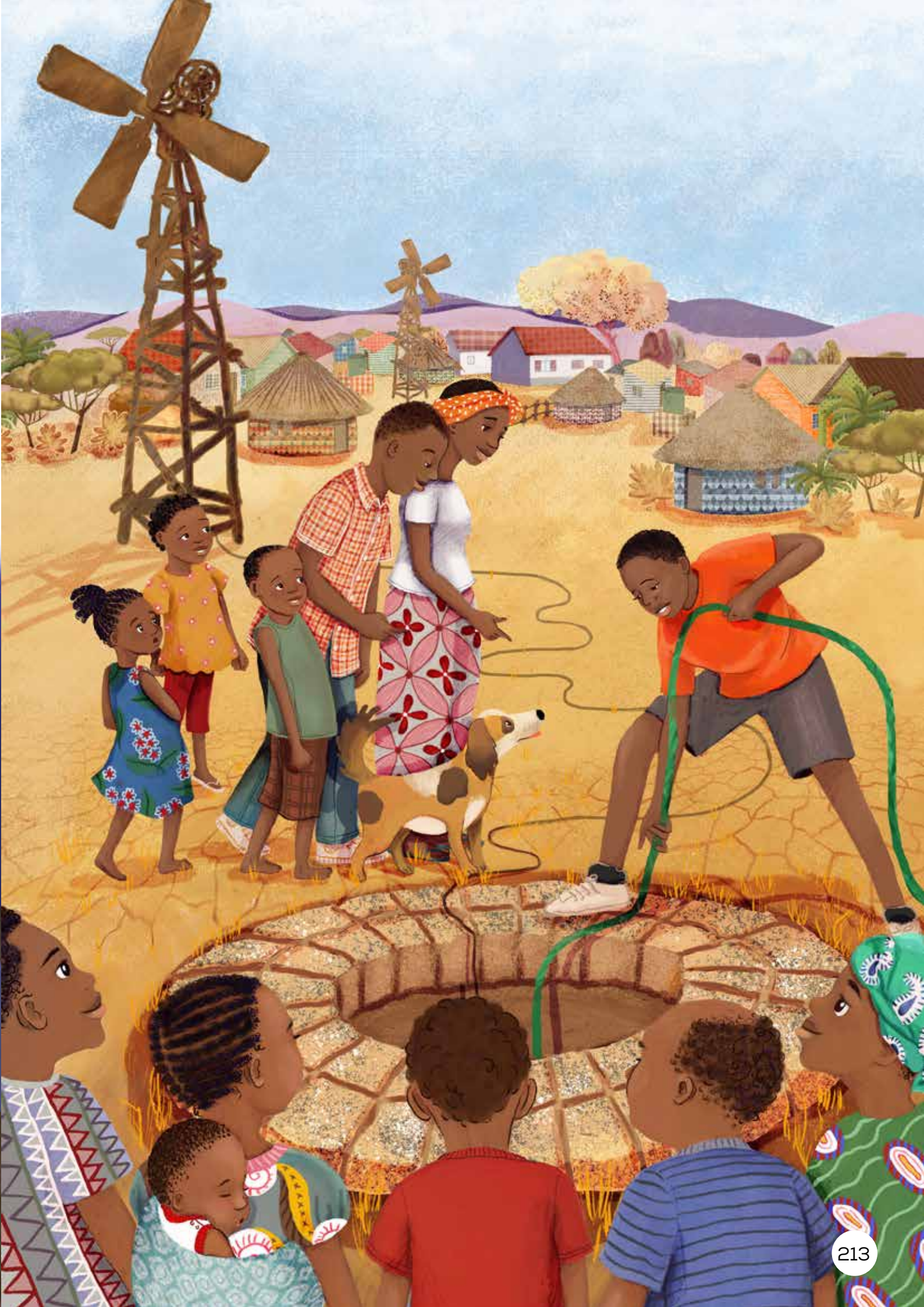

Hayani, William o vha a tshi shumisa ndaela dzi bvaho kha bugu yawe na zwishumiswa zwothe zwe a zwi wana zwa u fhat'a tshipelupelu tshituku. Vhuwe vhusiku, a fhedzisela o dzhenisa phaiphi thukhu ya pulasitiki fhethu hu re hone tshipelupelu tsha mbo di thoma u mona.

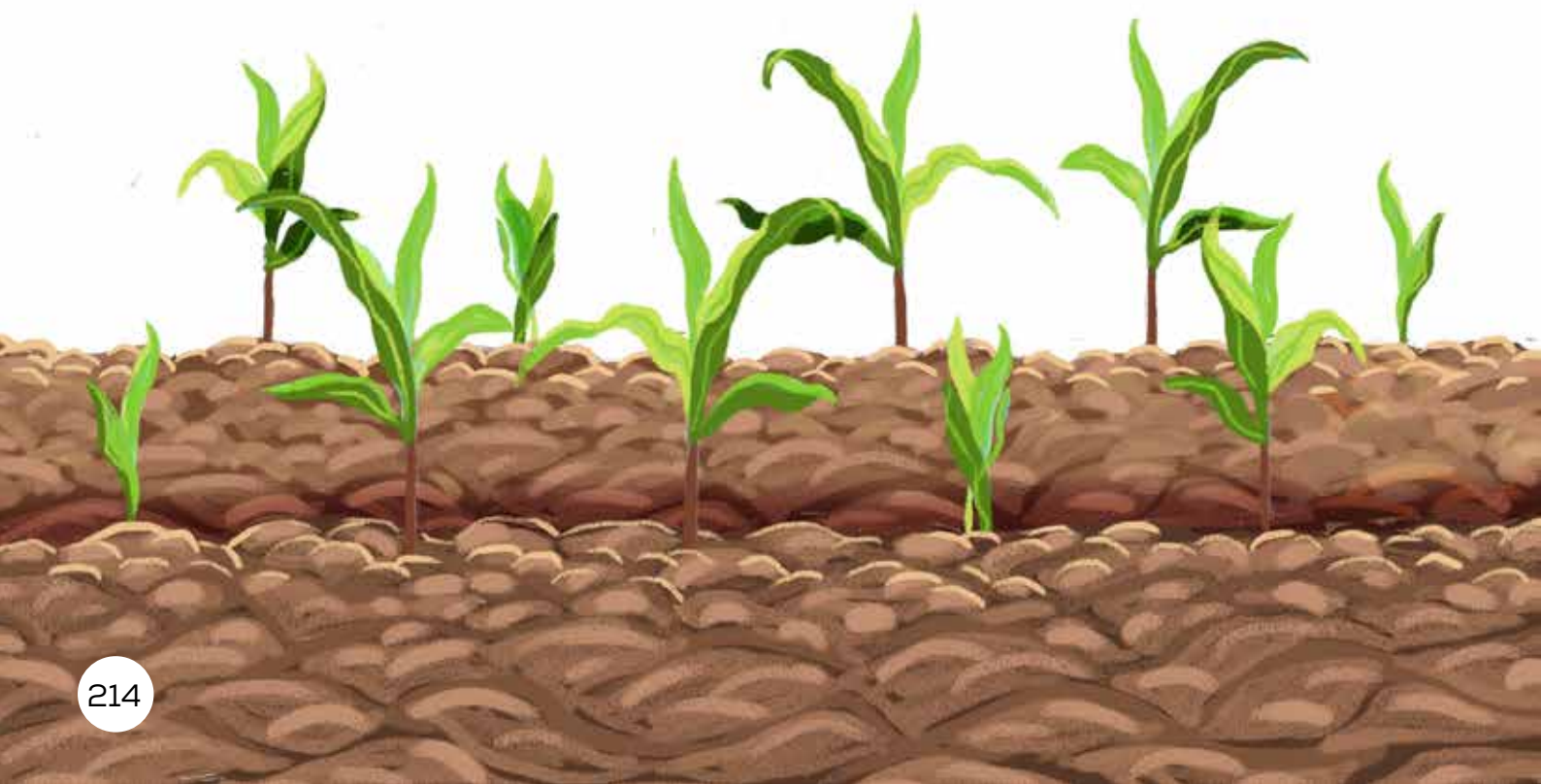
U tumbula huswa ha William ho ita uri hu funge mavhone maṅa na u tamba radio ngomu ṅuni ya hawe! William a shumisa muḍagasi a tshi vhala vhusiku musi hu na swiswi nṅa. Tshedza ngomu ṅuni hawe yo mu ita uri a pfe o vhofholowa.

Fhedzi William o vha a tshi khou toḁa zwinzhi zwi fhiraho u ḁisa muḁagasi hayani ha hawe, William o vha a tshi khou toḁa uri vhathu vhoṱhe muvhunduni kwa hawe vha vhe na muḁagasi na maḁi a zwimedzwa zwavho.

William o shuma o shuma a fhaṱa tshipelupelu tshihulu vhukati ha Wimbe. Nga maanḁa a bvaho kha tshipelupelu tsha vhuvhili o bommba maḁi u bva tshisimani tsho tsaho. Hetshi tshisima tshi amba uri vhalimi vha Wimbe a vha tsha ḁo lindela mvula- ho vha na maḁi tshifhinga tshoṱhe a zwimedzwa zwavho.

Murahu ha minwahanyana, ramafhungo o da Wimbe o n'wala tshitori kha gurannda nga ha tshipelupelu tsha William. Vhunzhi ha vathu kha la Malawi na lifhasi lothe la thoma u vhala nga ha muhumbulo u mangadzaho wa William.

William ba o amba kha video a tshi khou talutshedza zwe a ita, u itela uri lifhasi lothe li shumise mihumbulo wawe! Mafheloni na vhotsinda vho nyanyulwa vhusiki ha William lwe vha mu badetshela u ya tshikoloni, na Yunivesithi!

William u kha dishumesa nga maanda uri a vhe na
vhuṭanzi uri vhuthu vhoṭhe vha wane muḡagasi na
maḡi.

U vhala ha 1

Tshipelupelu tsha William tsho thoma u fha mini maanda?

Tsho maandaafhadza gulubu nna na radio ngomu nduni

Tshipelupelu tsha William tsha vuvhili tsho fha mini maanda?

Tsho maandaafhadza tshisima tsho tsho tselaho fhasi vhukuma muvhunduni wothe

Ndi nga mini William o vha a tshi khou toda u tandulula thaidzo ya mudagasi muvhunduni wa hawe?

- Ngauri o vha a tshi khou toda u vhala vhusiku.
- Ngauri o vha a tshi khou toda u vha na vhuṭanzi uri vhalimi vhothe vha vha wane maḡi a zwimedzwa/zwiliṅwa. Zwavho
- Ngauri o vha a tshi khou toda u thusa muṅwe na muṅwe kha muvhundu-hu si ene e ethe.

U vhala ha 2

Ndi khaedu dzifhio dze William a tangana nadzo afha kha tshitori?

- Muvhunduni wa hawe ho vha hu sin a mudagasi.
- Ho vha hu na ndala muvhunduni wa hawe.
- vha a tshi tea u litsha tshikolo.
- Ho ngo wana zwishumiswa zwa vhukuma zwa tshipelupelu tshawe.

William o fhedza o humelisa hani tshikoloni?

Vhatsinda vho mu badelela tshede ya tshikolo musi vho vhala nga ha tshipelupelu tshawe.

Ho itea mini kha tshitori tsho ri thusaho u ita tsenguluso ya uri William o talifha nahone o ḡi imisela?

- William o isa phanda na u guda na u vhala naho o litsha tshikolo.
- William o vhona tshifanyiso tsha tshi pelupelu a dzhia tsheo ya u tshi ita.
- William o toda zwishumiswa zwa tshipelupelu tshawe dzharatani ya goloi dzi si tsha shumaho.
- William o toda dzharatani ya goloi dzi sa tsha shumaho naho o vha a tshi kolelwa nyefulwa.
- William ho ngo ima nga tshipelupelu tshituku – o ita tshipelupelu tshi hulwane u thusa muṅwe na muṅwe!

TSHITŌRI 8

SOĽA YA U DUDEDZA

MAĎI YA XOCHITL

Thero: Ri vhainzhiniere

Siangane ya mafhungo

- Itshi tshitŏri ndi tsha zwigwadagwada zwo fhambanaho.
- Tsho nŵaliwa Mexico.
- Zwo itea tshifhingani tsho fhiraho.
- Itshi tshitŏri tshi ɔo nea vhagudi vhavho inŵe tsumbo ya nɔila ine vhainzhiniere vha nga shumisa ngayo vhusiki, zwishumiswa, na u tandulula thaidzo u itela u ita uri vhutshilo vhu vhe khwine kha vhathu na mupo.

Tshitŏrathedzhi tsha: U tŵanya

- Ndi mini: Ndi u elekanya nga ha nɔila ine tshitŏri tsha tŵana ngayo na vhutshilo haŋu, dziŋwe bugu, kana zwi re shangoni.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U pfhesesa tshitŏri khwine nga u tshi tŵanya na zwithu zwine ra vho zwi ɔivha.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Zwi ita uri tshitŏri tshi pfhesesee na uri zwi leluwe u tshi humbula.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Vhainzhiniere vha vhona thaidzo nahone vha lingedza u dzi tandulula. Humbulani kha tshitŏri tsho fhiraho, William o fhaŵa windimili u itela u thusa u ɔisa maɔi na muɔagasi muvhunduni wa hawe. Vhainzhiniere vha sedza thaidzo dzo vha tangaho nahone vha humbula nɔila dza u thusa vhathu.
- William o shumisa muya u sika maanɔa. Kha tshitŏri itshi Xochitl u shumisa ɔuvha sa tshiko tsha fulufulu. Zwoŵhe muya na tshedza tsha ɔuvha ndi zwiko zwa mvelo na fulufulu la mahala zwine vhathu vha nga zwi shumisa.
- Zwithu zwo tumbulwaho zwi nga itwa nga zwithu zwo no shumiswaho. U fana na musi William o shumisa zwithu zwo latŵaho u fhaŵa tshipelupelu. Xochitl o shumisa mabodelo a kale a pulasiŵiki, phaiphi, na thanda u itela u fhaŵa hithara yawe ya maɔi. Nga zwiŋwe zwifhinga vhainzhiniere vha shumisa zwishumiswa zwa kale kana zwi sa athu shumiswaho u itela u sika tshithu tshiswa na tshi shumaho.
- Vhathu zwiŋwe zwifhinga vho vha vha tshi rema miri u itela u vhasa mulilo nga khuni. Huŋwe fhethu vhathu vha vhasa mulilo nga khuni u itela u vhlisa maɔi kana u bika zwiliwa. Arali ha remiwa miri minzhi zwi nga vha khombo kha mupo.
- Vhaswa vha nga ita phambano! A zwi tou tɔdea uri ni vhe muthu muhulwane u ri ni tandulule thaidzo. William o vha a tshi kha ɔi vha muswa nahone Xochitl o vha e na minwaha ya fumimalo fhedzi. Vhuvhili havho vho shumisa vhusiki na u ɔiimisela u thusa zwitshavha zwa havho.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi kha tshitiṛi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
221, 1	Nga maṇwe masiari a u fhisa a tshi khou bva tshikoloni, Xochitl o vhona uri miri ye ya vha i tshi mu itea murunzi a i tsheeho. Nḡilani yoṭhe miri yo no remiwa. O ḡivhudzisa uri, “Miri yoṭhe yo ya ngafhi?	Ndi humbula uri William o vhona vhathu vha tshi khou tambula u wana maḡi a zwimela nga tshifhinga tsha gomelelo. Xochitl o zwi vhona uri miri ya tshitshavha tsha hawe yo no fhela - na uri a huna murunzi tsini ha nḡila. Ndi nga ita vhuṭumanyi: vhoṭhe William na Xochitl vho vhona thaḡdzo kha tshitshavha tshavho nahone vha dzhia tsheo ya u thusa u i lugisa.
223, 1	Zwenezwo, a thoma u kuvhanganya mabodelo a puḡasitiki o laṭiwaho, ngilasi dza kale, zwipiḡa zwa phaiphi dzo laṭiwaho na zwipali zwa thanda.	Vhoṭhe William na Xochitl vho shumisa zwishumiswa zwo laṭiwaho kha u fhaṭa. Ndi nga ita vhuṭumani: Vhoṭhe vho vha vha tshi sika na u humbula nḡila ntswa dza u shumisa zwishumiswa zwa kale.

Mañwe masiari a u fhisa a tshi khou bva tshikoloni,
Xochitl o vhona uri ila miri ye ya vha i tshi mu itela
murunzi a i tsheho. Nḁilani yoṯhe, miri yo remiwa.
“Naa miri yoṯhe yo ya ngafhi?” u a ḁivhudzisa.

Matsheloni a tevheleho, Xochitl o t̄alela khotsi awe vha tshi vhea khuni tshivhasoni dza u dudedza maḡi a u t̄amba nga matsheloni. “Baba, ri khou rema miri roṯhe ri tshi t̄oḡa u dudedza maḡi a u t̄amba” ndi Xochitl o ambaho. “A hu na iṇwe nḡila ine vha muvhundu vha nga wana ngayo maḡi a u fhisa?” ndi ene a tshi vhudzisa.

“Xochitl, a ri na tshelede ya u renga zwa u dudedza maḡi zwa maṯeleṯele – na kha vhahura vhashu zwo ralo!” Ho fhindula khotsi awe.

“Zwino, ndo dzhia tsheo - Ndi khou ya u ita tsha u dudedza maḡi tshine vhathu vha Chiapas vha ḡo kona u swikelela.” O amba e na vhudifulufheli.

Musi Xochitl a tshi swika hayani a tshi bva tshikoloni
heḽo ḽuvha, o thoma phurodzhekiti yawe. Tsha u
thoma o thoma u shuma na pulane yawe. A kona
u thoma na u kuvhanganya maboḽelo a puḽasiṽiki
o ḽaṽwaho, ngilasi dza kale, zwipiḽa zwa phaiphi na
vhupali ha khuni zwi si tsha shumaho.

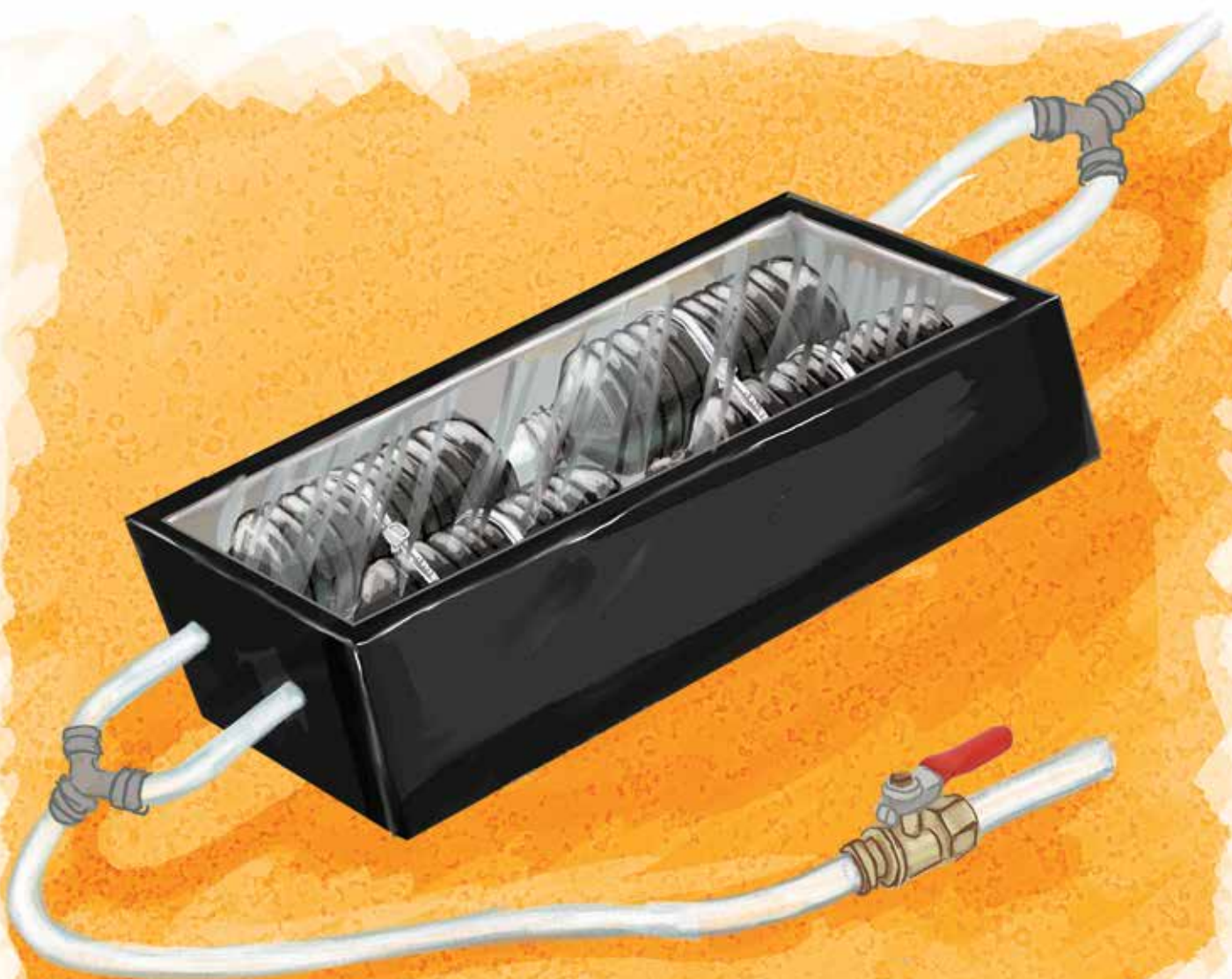
Nga murahu ha vhege nnzhi, Xochitl a vha o no wana zwishumiswa zwo linganaho zwa u shuma ngazwo. O shumisa thambo dza khebulu u tumejanya phaiphi na mabodelo a pulasitiki u itela uri madi a kone u dzula kha mabodelo a kone u dudela nga divha.

A pennda tshinwe na tshinwe nga muvhala mutswu ngauri u a zwi divha uri muvhala mutswu u kunga divha.

Tsha u fhedzisela, khotsi awe vho mu thusa u fhaṭa bogisi ɭa vhusiki hawe. Bogisi ɭo vha ɭi na fureme ya khuni na zwipiɖa zwa ngilasi zwa u fasha mufhiso wa ɖuvha.

“Ndi humbula uri ɖuvha ɭi ɖo dudedza maɖi lwo linganelaho u ɤamba nga ngomu ha bogisi!” Xochitl u khou ɖi humbulela.

Matsheloni a tevhelaho Xochitl a sa a thu ya tshikoloni, o shela maḡi kha soḷa yawe ya u dudedza maḡi. Duvha loṯhe e tshikoloni o vha a tshi khou divhudzisa vhusiki hawe vhu tshi ḡo shuma.

Tshikolo tshi tshi bva, o gidimela hayani u ţola uri ho itea mini! O tshuwa, o mbo ɔi vula tshidudedzi, a vhea tshanda tshawe magumoni a phaiphi. Maɔi a u fhisa a mbo ɔi hashela nnda! O vha a tshi khou fhisa zwe a bvisela tshanda tshawe thungo. “Ndo zwi ita!” A humbula, a tshi khou vhidza khotsi awe uri vha ɔe.

“Baba kha vha sedze! Zwo shuma! Ndo ita tshidudedzi tsha maḡi tshi sa shumisi mulilo tshi sa ḡuri. Tshi shumisa maḡa a ne a wanala kha ḡuvha,” Xochitl a setshelela. O dzhia tshanda tsha khotsi awe a tshi vhea fhasi ha phaiphi ya i no khou bva maḡi a u fhisana.

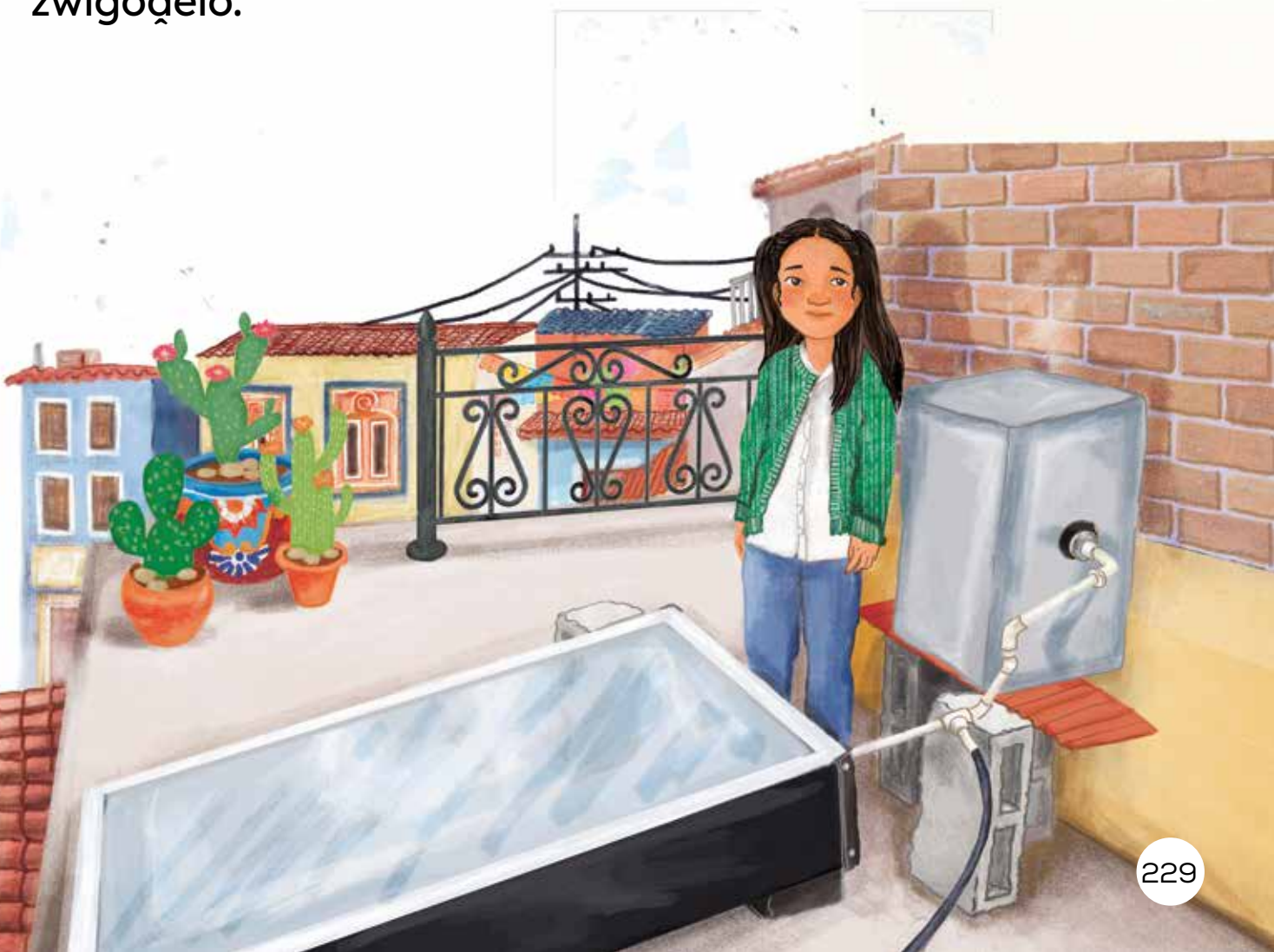
“Hezwi zwi a mangadza!” ndi khotsi awe vha vhidzelela.

Musi Xochitl a tshi tou vhona vhusiki hawe ho shuma, o dzhia tsheo ya u ita tshihulwane- tshine tsha do vha na maḡi manzhi ane vha muṭa wa hawe woṭhe wa do kona u ṭamba.

“Ri i vhee ngafhi?” ndi khotsi awe vha no vhudzisa musi khulwane yo no fhela.

Xochitl a humbula fhethu hune ha vha na ḡuvha ḡinzhi. “Ndi humbula uri ri tea u i vhea kha ṭhanga!” Ndi musi a tshi amba. Nga nḡila heyi maḡi a do fhisa, a kona na u dzhena ela a tshi dzhena nḡuni!” U bva heḡo ḡuvha u ya phanḡa, Vha muṭa wa ha Xochitl vho vha vhe na maḡi a u dudela a ṭamba, u kunakisa na u ṭanzwa zwigoḡelo.

Vhahura vha vhona tshishumiswa kha ṭhanga ya ha Xochitl. “Ndi mini itshi?” vha vhudzisa vha tshi ṭoda u ḍivha.

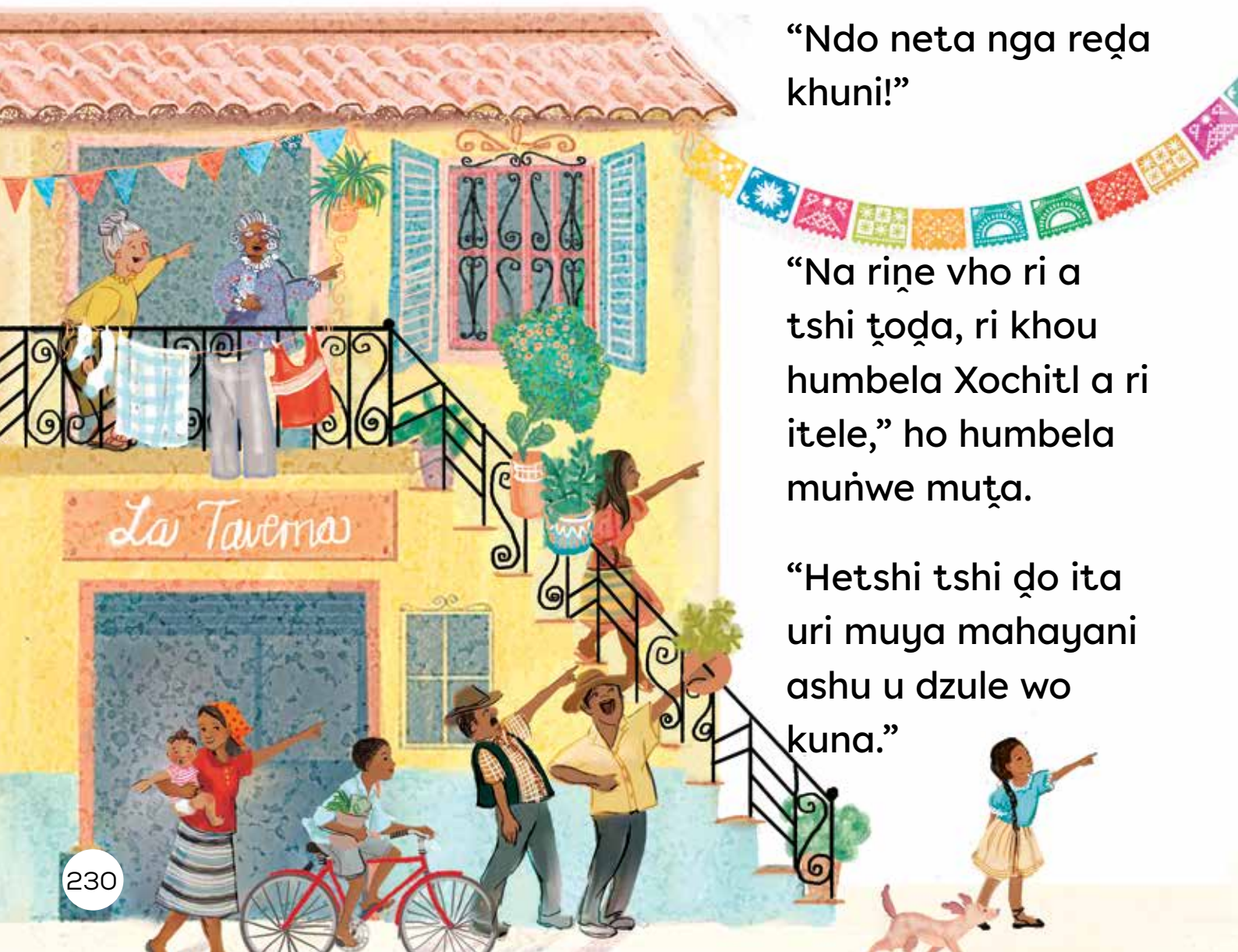
“Hetsho ndi soḷa ya u dudedza maḡi!” Ho ḍivhadza mme a Xochitl. Xochitl o tshi ita nga zwipida zwe a zwi wana. Tshi fhisa maḡi u bva kha zwishumiswa zwi no wanala zwa mahala: ḍuvha!”

“Ndi a tshi ṭoda-vho na n̄e!” ho amba muḡwe wa mudzulapo.

“Ndo neta nga reḡa khuni!”

“Na riḡe vho ri a tshi ṭoda, ri khou humbela Xochitl a ri itele,” ho humbela muḡwe muḡa.

“Hetshi tshi ḡo ita uri muya mahayani ashu u dzule wo kuna.”

Nga Ṭhafamuhwe, Xochitl o wina pfufho i no pfi “Recognition of the Institute of Nuclear Science for Women”. Kanzhi hei pfufho i fhiwa vhaaluwa. Fhedzi yunivesithi ya Mexico, ye ya mu fha pfufho, yo dzhiela nṯha uri Xochitl o ita zwithu zwiṇwe zwi no mangadza. Vho vha vha tshi ṭoda u ṭuṭuwedza Xochitl uri a ise phanda na u tumbula hawe ha saints, na u isa phanda u tandulula thaidzo dza vhathu vha vhupo ha hawe.

U vhala ha 1

Xochitl o fhaṭa mini?

O fhaṭa soḷa ya tshidudedzi tsha maḍi. O thoma nga u fhaṭa tshiṭuku a kona u fhaṭa tshihulwane.

Xochitl o shumisa zwishumiswa ḡe a tshi fhaṭa tshidudedzi tshawe tsha soḷa?

O shumisa maboḡelo a puḷasiṭiki, ngilasi dza kale, zwipiḡa zwa phaiphi dzo laṭwaho, zwipali zwa khuni na pennde ntswu.

Ni nga ṭumanya zwifhio vhukati ha matheriaḷa e Xochitl a a shumisa kha u ita tshipelupelu?

Vhuvhili havho vho shumisa matheriaḷa a kale, – a si maswa. Vhuvhili havho vho shumisa matheriaḷa a mahala. Vhuvhili havho vho shumisa matheriaḷa e a vha o laṭiwa.

U vhala ha 2

Xochitl o vhona thaidzo ifhio?

- O vhona uri vhathu vha muvhundu wa hawe vha khou rema miri ya u dudedza maḍi.
- O zwi vhona uri vhathu vha muvhundu wa hawe a vha koni u swikelela zwidudedzi zwa maḍi a u fhisa – vha tea u shumisa khuni u dudedza maḍi.
- O vhona uri miri ya muvhundu wa hawe i khou ngalangala ngauri vhathu vha khou i rema uri vha dudedze maḍi.

Xochitl o tandululisa hani thaidzo?

- O ita tshidudedzi tsha maḍi nga malaṭwa na pennde ntswu.
- O shumisa vhusiki hawe u pulana soḷa ya tshidudedzi tsha maḍi i sa ḡuri.

Ni nga ṭumanya zwifhio vhukati ha Xochitl na William?

Ndi nga kona u vha ṭumanya ngauri vhuvhili havho...

NHLRP

National
Home Language
Reading Programme

